

Могилів-Подільська міська рада
Могилів-Подільська районна державна адміністрація
Могилів-Подільська районна рада
Вінницька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України
Громадська організація
«Могилів-Подільське краєзнавче товариство»

МОГИЛІВЩИНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

**Матеріали запланованої
на 15 березня 2022 р.
Могилів-Подільської
науково-краєзнавчої конференції**

Вінниця
Могилів-Подільський
2022

УДК 94(477.44)(063)
ББК 63.3(4 Укр-Він)

Редакційна колегія: **С. Д. Гальчак** (голова редколегії), член-коресподент УАІН, доктор історичних наук, професор;
Ю. А. Зінько (співголова), кандидат історичних наук, професор; **В. В. Войтович** (секретар), Почесний краєзнавець України; **А. П. Соляр**, член НСКУ; **Т. В. Флуд**, начальник управління культури та інформаційної діяльності Могилів-Подільської міської ради.

Рецензенти:

В. С. Прокопчук, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський);
І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор (м. Вінниця)

Могилівщина в роки Другої світової війни / Матеріали запланованої на 15 березня 2022 р. Могилів-Подільської науково-краєзнавчої конференції. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2022. – 186 с.

ISBN 978-617-7230-24-3

© Автори статей, 2022.
© ПП Балюк І. Б., 2022.

ЗМІСТ

Організаційний комітет конференції	5
<i>Лев Баженов. Із побажанням успішної роботи . . . . .</i>	7
Відсіч агресорові та перемога над ним – справа всенародна	9
<i>Валерій Войтович, Микола Корогода.</i>	
Могилів – Ямпільський укріплений район: історія	9
<i>Олена Дорофійчук. Бої за Могилів-Подільський у липні 1941 р. . . . .</i>	16
<i>Сергій Гальчак. Немеркнучий подвиг. . . . .</i>	21
<i>Анатолій Соляр. Бої за визволення Могилівщини від німецько-румунських окупантів . . . . .</i>	34
<i>Віталій Стецюк. Допомога фронту жителів Могилівщини у 1944 – 1945 роках . . . . .</i>	40
Кривавий терор окупантів. Голокост	45
<i>Валентина Гребеньова. Повсякденне життя населення Подністров'я у період румунської окупації . . . . .</i>	45
<i>Аліна Мовчанюк. Остарбайтери – жертви тоталітарних режимів . . . . .</i>	53
<i>Леонід Трахтенберг. Пам'ять про єврейські жертви Голокосту на Могилівщині . . . . .</i>	58
<i>Любов Андріяш. Голокост на Крижопільщині . . . . .</i>	63
<i>Петро Скорук. Спогади жертв Голокосту про Могилів-Подільське гетто . . . . .</i>	67
<i>Раїса Беккер. Пам'ять про пережите стукає в моєму серці . . . . .</i>	85
<i>Денис Френдій. Трагедія єврейського населення містечка Чернівці в роки Другої світової війни . . . . .</i>	89
<i>Богдан Завидовський. Праведник народів світу Марія Руденко . . . . .</i>	93

Безсмертні подвиги Героїв	97
<i>Пантелеймон Вербицький, Людмила Ковальова.</i>	
Видатні особистості	97
<i>Ігор Басистий, Олександра Країло. Сторінки</i>	
воєнної слави села Лучинець	106
<i>Василь Черняк, Тетяна Богацька.</i>	
Олексій Сосновський – Герой Радянського Союзу	113
<i>Вікторія Погребняк, Галина Невінська.</i>	
Горенчук Феодосій Іванович – історія життя	
і подвигу	117
<i>Ніколіна Трачук. Станіслав Гілярович</i>	
Поплавський	130
<i>Григорій Стецюк. Микола Буянов – герой Італії</i>	
<i>Богдан Носулько, Олександр Максимчук.</i>	
Назавжди в пам'яті	143
<i>Ангеліна Залудяк. Борівчани – герої війни</i>	
<i>Анастасія Гудзь, Павло Скловський. Генерал</i>	
Т. І. Танащишин – герой Другої світової війни	151
<i>Софія Мельник. Місто над Дністром</i>	
у його серці й долі	157
Нетлінна пам'ять...	162
<i>Маргарита Афанасієва. Історичні пам'ятки</i>	
періоду Другої світової війни на території	
Бабчинецької територіальної громади	162
<i>Пантелеймон Вербицький. До храму</i>	
пам'яті і правди	166
<i>Богдан Галайко. Навіщо розвінчувати советські</i>	
та російські міфи про Другу світову війну?	173
<i>Відомості про авторів</i>	
	182

**ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ
МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКОЇ
НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«МОГИЛІВЩИНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ»**

Голова організаційного комітету

Гальчак Сергій Дмитрович, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, член-кореспондент УАІН, доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Співголови організаційного комітету:

Заячковський Володимир Михайлович, в. о. директора ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж», кандидат педагогічних наук;

Соляр Анатолій Петрович, заступник голови правління Громадської організації «Могилів-Подільське краєзнавче товариство, член Національної спілки краєзнавців України, викладач історії, ВСП «Могилів-Подільський технологіко-економічний фаховий коледж Вінницького національного аграрного університету».

Члени організаційного комітету:

Войтович Валерій Васильович, відповідальний секретар оргкомітету, викладач суспільних дисциплін ДВНЗ «Мо-

гилів-Подільський монтажно-економічний коледж», член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, голова правління ГО «Могилів-Подільське краєзнавче товариства», Почесний краєзнавець України;

Костик Віталій Васильович, заступник директора з виховної роботи ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж»;

Мельник Юрій Іванович, начальник відділу гуманітарної сфери управління співпраці з органами місцевого самоврядування апарату Могилів-Подільської районної державної адміністрації;

Черняк Василь Васильович, викладач історії та правознавства Білянського ЗЗСО I – III ступенів Чернівецької селищної ради, член Національної спілки краєзнавців України;

Флуд Тетяна Володимирівна, начальник управління культури та інформаційної діяльності Могилів-Подільської міської ради.

ІЗ ПОБАЖАННЯМ УСПІШНОЇ РОБОТИ

Шановні організатори, учасники та гості конференції! Зі святом науки і краєзнавства на Могилів-Подільщині!

З кожним наступним роком ми все більше віддаляємося від грізних і трагічних подій Другої світової війни, яка коштувала людству 50 мільйонів загиблих воїнів і цивільного населення. Тягар цієї війни не обминув українські землі. На жаль, встановлений довготривалий мир у світі та Європі після 1945 року, закріплений у Статуті ООН та інших міжнародних документах, порушений агресією Московії проти України з 2014 року, яка може перерости у велику війну в центрі Європи – у третю світову. Це виклики і загрози сьогодення.

Проте науковий і пізнавальний інтерес до подій Другої світової війни не згасає. Через кожне десятиліття в науці та суспільстві змінюються погляди, оцінки, критика того часу, вводяться численні маловідомі факти, які збагачують нашу історичну пам'ять, розуміння сутності та історичного значення. Свідченням цьому є проведення у м. Могилів-Подільському науково-краєзнавчої конференції, присвяченої розгляду її учасниками різних аспектів розвитку трагічних подій Другої світової на Вінниччині на прикладі території сучасного Могилів-Подільського району.

Відрадно, що в роботі конференції нарівні з такими масштитами дослідниками гітлерівської окупації та звільнення від неї Поділля-Вінниччини й Могилівщини як професор Сергій Гальчак, беруть участь, як доповідачі, місцеві освітяни, краєзнавці, а головне, старшокласники, студенти – нове покоління молодих дослідників рідного краю. Висловлюю щиро подяку всім, хто займається благодатною справою – вивчає локальну історію, такі проблеми Другої світової війни, як жит-

тя подолян в умовах нацистського режиму, участі їх в героїчному партизанському рухові, подвиги на фронтах, боротьби за звільнення краю від загарбників у 1944 р. тощо й, таким чином, збагачує нашу історичну пам'ять.

Від імені Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка щиро вітаю вас із початком роботи науково-краснознавчої конференції, бажаю всім учасникам міцного здоров'я, плідної роботи, цікавих наукових дискусій, а також щоб ваш форум став помітним кроком у розбудові сучасного українського національного краєзнавства.

Лев Баженов,

директор Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
доктор історичних наук, професор, академік
Української академії історичних наук

ВІДСІЧ АГРЕСОРОВІ ТА ПЕРЕМОГА НАД НИМ – СПРАВА ВСЕНАРОДНА

*Валерій ВОЙТОВИЧ
Микола КОРОГОДА*

МОГИЛІВ – ЯМПІЛЬСЬКИЙ УКРІПЛЕНИЙ РАЙОН: ІСТОРІЯ

Будівництво Могилів-Ямпільського укріпленого району розпочалося у 1931 році, коли Комітет оборони СРСР прийняв рішення про будівництво в Українському військовому окрузі п'яти нових укріпрайонів: Коростенського, Летичівського, Могилів-Ямпільського, Рибницького та Тираспільського. Станом на 1938 рік була споруджена лінія укріплень, яка не була суцільною – між об'єктами існували розриви від 9-ти до 50-ти кілометрів. На відрізу кордону, який прикривав Могилів-Ямпільський укріпрайон (протяжність 215 км.), було споруджено 240 кулеметних та 18 артилерійських ДОТів, де було розміщено 698 кулеметів, 36 гармат (всього 258 вогневих споруд). Всі укріплені райони були розміщені вздовж кордону і тому були дуже вразливі при штурмі. Це зумовило спорудження великої кількості укріплених груп, які в радянській фортифікаційній науці отримали назву «міни» (довжина коридору найдовшої «міни» становила 905 метрів, вона знаходилася поблизу с. Серебря Могилів-Подільського району). «Міни» та найбільш значні вогневі спо-

руди мали свої назви: «Скеля», «Партизан», «МЮД», «АПК», «Сталін», «Єжов», «Дімітров» тощо.

Будівничий укріплення в с. Серебря Петро Григорович Григоренко, згадує, що зведення споруд тривало вкрай довго. Роботи розпочинались, потім припинялись на довгий час, за який попередньо побудоване вкривалося іржею. За дотриманням проекту ніхто не слідкував. «Коли я прибув на будівництво «ансамблю», – говорить П. Григоренко, – то він був у стані неймовірного занедбання. Двері не зачинялися, ні один з механізмів не працював, усе заіржавіло, герметизації не було. Коли здавав об'єкт, потерни виблискували білизною сухих рівних стін. Я оглянув кожен кулемет, кожен гармату, наводив їх на протилежний берег, але так було не скрізь. Перевірка вогневих споруд, яка проводилася особливим відділенням військової частини 4685, встановила багато недоліків. На багатьох напівкапонірах було відсутнє фільтровентиляційне обладнання (його обіцяли встановити лише у першому кварталі 1939 року). Не були встановлені повітряно-всмоктувальні пристрої з причин відсутності креслень, які не видав інженерний відділ Київського особливого військового округу. На території укріпрайону панують хаос і безлад. З 15-ти споруд, колодязі працюють лише у двох» [1, с. 6]. Інспекція, яка відбулася в квітні – травні 1941 року, суттєвих змін не виявила. Озброєння, що було передано в розпорядження укріп районів, було застарілим. Так, легкі польові гармати були зразка 1877 – 1895 рр., більш новими були гармати калібру 76 мм. зразка 1902 – 1903 рр., з замовлених 200 капонірних гармат на 22 червня 1941р. не отримано жодної.

Комендантом Могилів-Ямпільського укріпрайону було призначено полковника Ігнат'єва, полковим комісаром – Поповського, начальником штабу – старшого лейтенанта Яковлева. Комендантом ДОТу № 112, про який піде розпо-

відь, було призначено молодшого лейтенанта А. Д. Обриська [1, с. 6].

Коли німецькі війська підійшли до Дністра, то вони зходу намагались переправитись через нього. О 4-тій ранку 17 липня 1941 року 76-та німецька піхотна дивізія отримала наказ форсувати Дністер у кількох місцях. Одна з переправ мала бути наведена у секторі обстрілу ДОТу № 112. Перша спроба німецького 22-го понтонного полку навести переправу потерпіла невдачу. Гарнізон ДОТу відкрив вогонь і ворог отримав перші вагомі втрати.

Збереглися свідчення німецького офіцера – командира 2-ої роти 744-го інженерного полку лейтенанта Зендера. Саме він віддав наказ командирі першого взводу підготувати підрозділ для штурму ДОТу № 112. Треба зазначити, що взвод готувався до штурму ретельно, вогнева підтримка здійснюватиметься однією легкою гаубицею і однією протитанковою гарматою. В розпорядження взводу додатково надано вогнемет, фугаси, детонатори, бікфордів шнур, дріт, буксирні троси, ручні гранати, димові шашки, кулемети, додаткові кулеметні боєкомплекти, одна електрична динамомашина. Кожна штурмова група була споряджена двома «бенгалорськими торпедами» для знищення гармат ДОТу, а також чотирма 13-ти фунтовими зарядами. Переправа відбулась на човнах вище ДОТу за течією Дністра. О 7:30 ранку лейтенант Зендер зібрав людей для останніх вказівок.

Після переправи штурмова група зіткнулася з наступною ситуацією: перед нею височіла бетонна споруда, яка домінувала над прилеглою місцевістю. Чи є якийсь противник поза стінами ДОТу, Зендер з'ясувати не міг, бо вогонь не вівся. Зендер був людиною обережною: ті промахи, які він припустив при штурмі французьких укріплень, не хотів повторювати, тому просувався поволі, щоб себе не виявити. Але його перестороги були марними, бо лінії оборони за стінами укріплень не було, про це розповіли розвідники, яких лей-

тенант відправив, щоб виявити слабкі місця в обороні ДОТу. Жодна з амбразур не була захищена з флангів, також були відсутні спеціальні бійниці, крізь які можна кидати ручні гранати, не було безперервних траншей навколо споруди.

В результаті обстежень німці з'ясували ще одну деталь – недосконалість вентиляційних труб. Якщо цю систему зруйнувати, то через отвори можна закинути вибухівку всередину бункера. До 12-тої години дня штурмові групи нейтралізували лише кулемет у передній частині ДОТу.

Опівдні перша штурмова група підірвала північний вхід у ДОТі і два німецьких солдати увійшли у темний коридор, що вів усередину, але були знищені автоматною чергою. За цей час друга штурмова група знищила дві гармати на східній стороні шляхом підриву сталевих ставень та запуску «торпед». Командир роти зрозумів, що захисники будуть чинити опір далі. У вентиляційні отвори полетіли димові шашки, а самі отвори було вирішено герметизувати.

Спроба ще раз атакувати ДОТ через вхід не принесла успіху, німці знову понесли значні втрати. О 15.00 штурм повторився, були застосовані вогнемети, десь через годину Зендер у супроводі другої штурмової групи і двох солдат увійшли в ДОТ. В десяти кроках від входу галерея робила поворот під кутом 45 градусів наліво, звідки сходи вели вниз. Коли німці почали просуватися по сходах, їх зверху обстріляли кулеметним вогнем. Командир групи був поранений, а один на солдатів убитий. Зендер кинув у бік кулемета кілька ручних гранат, а потім поспіхом покинув ДОТ.

Спочатку вирішили підірвати ДОТ, але виконання цього було відкладено до 18.00. Після першого підриву, приблизно через 30 хвилин, хитаючись, на межі виснаження, з ДОТу вийшов солдат. На допиті він сказав, що ДОТ має два підземних рівні, гарнізон складав 60 бійців. На той час була знищена половина гарнізону. Зі слів полоненого, командир гарнізону, капітан, начебто запропонував захисникам ДОТу

здатися, за що був розстріляний комісаром. Сам ДОТ має два підземних рівні. Комісар продовжував керувати артилерійським вогнем, який о 22.00 відновився з новою силою. Коли на світанку Зендер дістався ДОТу, він побачив, що його захисники були або убиті, або померли від задухи. Як пише німецький офіцер, фанатичний спротив, який чинив гарнізон ДОТУ № 112, дозволив затримати просування німецьких військ на довгий час [1, с. 6].

Військовий історик В. А. Анфілов зазначив, що на рубежі річки Дністер Червона армія чинила запеклий опір ворогові. Могилів-Подільський укріпрайон, незважаючи на погану взаємодію частин 130-ї стрілецької дивізії з гарнізонами ДОТів, стримував натиск ворога з 8 по 19 липня 1941 року. За цей час кулеметно-артилерійські підрозділи знищили (при власних втратах 900 чоловік) 5000 ворожих солдатів та значну кількість техніки [2, с. 197].

Історію будівництва Могилів-Ямпільського укріпленого району вивчають не тільки військові історики та фахівці фортифікаційної справи, але й краєзнавці Придністров'я. Перші змістовні публікації у місцевій пресі з'явилися ще 1983 року. У цей час в місті Могилів-Подільському активну краєзнавчу роботу вели краєзнавець Микола Пілецький та учитель Іван Бабак. Ними було зібрано цікавий матеріал, який знайшов своє відображення в ряді статей про героїчну оборону Могилів-Подільського у липні 1941 року та участь у ній гарнізонів окремих ДОТів, включно і ДОТу № 112 [3, с. 3].

У цьому ж році активно досліджують події липня 1941 року директор Могилів-Подільського краєзнавчого музею Надія Петровська та краєзнавець Яків Муляр. Вони відкривають нові імена, серед них учасник оборони ДОТу № 112 Івасишин Володимир Кіндратович, 1913 року народження, друкуються спомини вдови В. Івасишина Пелагеї Іванівни [4, с. 3].

Кореспондент «Надністрянської правди» П. Ткаченко до 40-річчя перемоги у Другій світовій війні, поряд із розповіддю Анатолія, брата Володимира Івасишена, в статті «Пам'ять серця» наводить прізвища тих бійців і командирів, які були у складі гарнізону ДОТУ № 112 або воювали поряд з ним – лейтенанта Д. І. Біленького, молодшого лейтенанта А. Д. Обрителька, рядових І. Н. Сауляка, Т. А. Пашука, М. С. Сімкіна, медсестри Наталі (прізвище невідоме). В кореспонденції відзначається, що багато бійців гарнізону були уродженцями Могилів-Подільщини [5, с. 3].

Легенди, які складені про ті далекі події, надруковані у газеті «Комсомольське плем'я». Зокрема, наводить розповідь Бориса Обрителька про свого батька, молодшого лейтенанта А. Д. Обрителька, який загинув у ДОТі № 112. Про останні дні життя свого батька Б. Обрителько дізнався лише на початку 1980-х рр. із публікацій місцевих краєзнавців та із статті «Непокоренные ДОТа № 112. Малоизвестные страницы войны», автором якої був М. Захарчук, кореспондент газети «Красная звезда» [6, с. 4].

Велику увагу краєзнавці приділяли вивченню біографій учасників будівництва Могилів-Ямпільського укріпрайону та оборони Могилів-Подільського, Ямполя, Яруги, Михайлівки, Серебрії, Кремінного та інших населених пунктів, які розташовані понад Дністром. Їх цікавила і доля генерал-лейтенанта Дмитра Михайловича Карбишева, блискучого військового діяча, який безпосередньо здійснював планування ряду укріпрайонів на західному кордоні СРСР у 1930-х рр., у тому числі Могилів-Ямпільського. У 1941 році він потрапляє у полон і героїчно гине у концтаборі. Посмертно йому присвоюють звання Героя Радянського Союзу. До речі, діяльність Д. Карбишева пов'язана з містом над Дністром ще з революційних часів [7, с. 6].

У зв'язку з проведенням пошукових робіт молодіжною громадською організацією «Цитадель», до яких приєднався

загін «Православні скаути», цікавість до оборонних споруд МЯУр значно зросла. Нові знахідки (залишки зброї, амуніції, гільзи снарядів та набоїв, особисті речі червоноармійців тощо) поповнили експонати Могилів-Подільського краєзнавчого музею. Активну участь у пошуковій роботі брала колишній працівник музею Л. В. Мельник [8, с. 297].

Відлуння війни зацікавили і редакцію газети «Слово Придністров'я», яка неодноразово зверталася до теми Могилів-Ямпільського укріпрайону та його захисників [9, с. 6].

У Могилів-Подільському краєзнавчому музеї зберігаються численні світлини, схеми, таблиці, описи, зроблені офіцерами німецької армії – учасниками подій липня 1941 року. Ці документи зібрані в окремі альбоми і доступні широкому загалу.

Це був початок війни. Його з честю зустрів особовий склад ДОТу № 112. Мужність солдат і їхня непохитність – приклад вірності присязі, солдатському обов'язку.

Джерела та література:

1. Владимирський О. Відлуння війни / *Слово Придністров'я*. 16 липня 2010 р. № 29. С. 8.
2. Анфілов В. А. Начало Великой Отечественной войны. М., 1962.
3. Пілецький М. ДОТ № 112. Продовження легенди / *Слово Придністров'я*. 22 січня 1983 р., № 3. С. 3, 4.
4. Муляр Я, Петровська Н. Твердиня над Дністром / *Вінницька правда*. 11 березня 1983 р. № 58. С. 3.
5. Ткаченко П. Пам'ять серця / *Наддністрянська правда*. 3 червня 1983 р. С. 3.
6. Захарчук М. Непокоренные из ДОТа / *Красная звезда*. 25 февраля 1983 р. № 46. С. 4.
7. Фролов Г. Легендарный генерал / *Правда*. 26 октября 1980 г. № 300. С. 6.

8. Мельник Л. В., В'ялець А. В. Будівництво оборонних споруд Могилів-Ямпільського укріпленого району / *Третя Могилів-Подільська науково-красознавча конференція*. Могилів-Подільський, Камянець-Подільський, 2009.

9. Владимирський О. Без права на істину / *Слово Придністров'я*. 7 травня 2010 р. № 19. С. 6.

Олена ДОРОФІЙЧУК

БОЇ ЗА МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКИЙ В ЛИПНІ 1941 р.

На світанку 22 червня 1941 року почалася радянсько-німецька війна. В цей день німецькі бомбардувальники скинули свої бомби на моголівський залізничний міст, вокзал, заводи, намагалися розвідати укріпрайон. Війська гарнізону: 130-а стрілецька дивізія, арtpолк і укріпрайон, до складу якого входили 40-й окремий кулеметний батальйон, роти якого дислокувалися в Суботівці, Ярузі, Михайлівцях, Ямполі та Великій Кисниці, та 50 окремий кулеметний батальйон, роти якого дислокувалися в Могилів-Подільському, Серебрії, Яришеві, Хоньківцях та Мурованих Курилівцях.

З початком війни всі роти розгорнулись в самостійні кулеметні підрозділи і увійшли в Могилів-Ямпільський укріпрайон. Це була перша лінія дотів по берегу Дністра; їх було більше 20-ти. Потім на відстані 2 – 3 км. на узвишсях від першої проходила друга лінія. Третя лінія на основних дорогах на відстані до 10 км. Командний пункт 50-го батальйону знаходився на горі проти залізничної станції, мав один трьохамбразурний ДОТ, спостережний пункт, де були встановлені

перископи, вузол зв'язку, двигун для електропостачання [4, с. 31 – 34].

В місті та селах району почалась мобілізація до лав Червоної армії. Для боротьби з диверсантами та охорони промислових підприємств був сформований винищувальний батальйон, який налічував 400 чоловік.

На початку липня 1941 р. з Румунії розгорнули наступ на напрямку Дністра дві ворожі армії: 3-я румунська під командуванням генерала Думітреску в складі трьох піхотних і трьох кавалерійських бригад та 11-а німецька армія під командуванням генерала фон Шоберта в складі шести піхотних дивізій. Основні сили цих двох армій наступали на Могилів-Подільський. Німецьке командування прагнуло у взаємодії з угрупованням, що діяло на київському напрямку, оточити основні сили Південно-Західного фронту. Але німецько-румунські війська зустріли запеклий опір військ Південного фронту [2, с. 176 – 177].

7 липня 1941р. війська 18-ої армії Південного фронту відійшли за Дністер, а дві німецькі піхотні дивізії, 22-я і 76-а, вийшли на західний берег річки Дністер, трохи нижче Могилева-Подільського. Підійшовши до правого берега Дністра, ворог організував три переправи: першу – вище села Серебрії, другу – біля Могилів-Подільського залізничного мосту і третю – біля села Бронниця.

На світанку 8 липня обидві дивізії розпочали атаку і форсували річку в декількох місцях. Перші бої зав'язались біля залізничного мосту. Бої були жорстокі. Переодіті в червоноармійців німецькі сапери, рухаючись із відступаючими радянськими військами, повинні були захопити залізничний міст і розмінувати його. Їм вдалося розмінувати частину мосту. Але радянські війська, відступаючи, підірвали іншу частину мосту. Однак ферма мосту впала у воду так, що перешкоджала обстрілу кулеметного доту і по мосту могла просуватися піхота ворога [3, с. 67].

Де тільки появлявся загарбник на правому березі Дністра, ДОТи вели прицільний вогонь. Загарбник бомбив ДОТи, було пряме влучення в ДОТ, який був розташований лівіше мосту, але руйнування не зазнав, доти були достатньо міцними. 9 липня 9 танків та більше батальйона піхоти противника в бойовому порядку через населений пункт Атаки просувались до Дністра на протилежній стороні залізничної станції і села Немії. ДОТ командного пункту і доти на березі Дністра відкрили вогонь по піхоті. Потім бій розгорівся біля сребрійської переправи. Гармати і кулемети ДОТу «Ворошиловська гірка» вели прицільний вогонь по переправі, а також прицільний вогонь вели ДОТи, розташовані близько переправи. Бій тривав декілька днів.

Командуванню батальйону стало відомо, що 9 – 10 липня дот-112 блокований ворогом силою до батальйону. Командир батальйону Рогозний прийняв рішення: зняти по 10 чоловік з тилкових дотів в межах до 100 чоловік і деблокувати ДОТ, але прорватися до ДОТу їм не вдалося. На наступний день комісар батальйону старший політрук Ляшенко намагався на мотоциклі пробитись через місто до ДОТу-112, але в місті вже був противник та тривав сильний бій. ДОТ, розташований на Шаргородській горі, з трьох кулеметів вів прицільний вогонь по вулиці Київській до самого Дністра [6, с. 123 – 124].

9 липня фашистському десанту із полку «Бранденбург» вдалося прорвати оборону радянських військ на околиці міста і вступити в приміський ліс Липники. Зав'язався кровопролитний бій. На допомогу бійцям 130-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора В. О. Візжиліна було кинуте мотострілецький полк 47-ї танкової дивізії 18-го механізованого корпусу. Вони оточили і розгромили частину десанту, а інша частина десанту полку «Бранденбург» була відкинута назад за Дністер[1, с. 196 – 197].

16 липня румунські війська форсували Дністер в районі села Кременного (тоді с. Ляшівці) та на їх шляху стали десять захисників ДОТу, серед яких був і наш земляк із села Слободи-Яришівської Іван Гуцол. Вороги здобули дот лише тоді, коли загинули всі його захисники. Тіло І. Гуцола родичі перевезли і похоронили в рідному селі, а після визволення села Кременного місцевими жителями було зібрано залишки інших захисників доту, які були похоронені в різних місцях і перевезені в одну братську могилу села Яришева – колишнього районного центру [7].

17 липня частини 11-ї німецької армії навели велику переправу через Дністер біля села Бронниця, готуючись до кидка через Дністер на північ, до з'єднання з 17-ю німецькою армією. Радянським військам загрожувала небезпека оточення. Але завдяки мужності екіпажу бомбардувальника АР-2 132-го швидкісного бомбардувального авіаційного полку в складі командира Г. Локтева, штурмана М. Навроцького і стрільця-радиста І. Бражнікова, які скинули бомби з палаючого літака, німецька переправа була знищена. Командир літака Г. Локтєв загинув і був посмертно нагороджений орденом Леніна. М. Навроцький та І. Бражніков були удостоєнні звання Героя Радянського Союзу [1, с. 18].

19 липня 1941 року нацистські загарбники захопили Вінницю і продовжили наступати на схід, до Києва. За таких стратегічних обставин подальша оборона Могилева-Подільського втрачала сенс, військам необхідно було терміново відходити. 19 липня зі штабу армії надійшов наказ негайно залишити Могилів-Подільський, щоб не потрапити в оточення.

Командир роти укріпрайону Андрій Rogozний залишив спогади про ті дні, у яких розповідає: «Для затримки ворога на рубежі Дністра наказано залишити низку гарнізонів, яким наказано було протриматись добу, а потім по вказаному маршруту наздогнати наші війська. Для цього їм було виділено автомашини». Утім на той час захищати водний рубіж потре-

ба відпала – окупаційні війська просувалися на схід уже нашим берегом Дністра і вони виходили в тил – у «мертвий» простір, який не прострілювався з амбразур [4, с. 52].

Одинадцять днів героїчно обороняли Могилів-Подільський частини укріпрайону, 130-а стрілецька дивізія і мото-стрілецький полк, а також льотчики 45-ї змішаної авіаційної дивізії, знищивши до 5 тисяч солдатів та офіцерів противника та велику кількість ворожої техніки [5].

Джерела та література:

1. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни: біль втрат і велич подвигів: Альбом / Авторський колектив: К. Висоцька, С. Гальчак, П. Мельник, С. Шароварська. Кіровоград., 2013. 112 с.

2. Анфілов В. А. Начало Великой Отечественной войны. М., 1964.

3. Гальчак С. Д. Поділля в роки Другої світової війни (1939 – 1945). Вінниця, 2018.

4. Скорук П. ДОТ-112. Вінниця., 2018.

5. Владимирський О. Відлуння війни. Газета «Слово Придністров'я», 2010, 16 липня.

6. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії. Частина 2. Хмельницький, 2012. 604 с.

7. Лученко Л. Переправа. Газета «Слово Придністров'я», 2007, 17 березня.

НЕМЕРКНУЧИЙ ПОДВИГ

Зоря визволення зійшла над Вінниччиною 20 грудня 1943 року. Тоді від нацистських окупантів був визволений перший населений пункт області – с. Скибинці Погребищенського району. Останній – 28 березня 1944 р. Ним стало с. Кривохижинці Мурованокуриловецького району (*Адміністративно-територіальний поділ на 40 – 80-і рр. XX ст. С. Г.*).

Визволення Вінниччини відбувалось у два етапи (під час Житомирсько-Бердичівської, Проскурівсько-Чернівецької та Умансько-Ботошанської наступальних операцій) і тривало 99 днів. У визвольних боях брали участь 6 загальновійськових, 5 танкових і 2 повітряні армії 1-го та 2-го Українських фронтів, майже півмільйона радянських воїнів. Пліч-о-пліч з ними проливали кров бійці та командири 1-ї Чехословацької бригади під командуванням майбутнього Героя Радянського Союзу Людвіка Свободи. Наступаючі армії розгромили до 20 ворожих дивізій, знищили і взяли в полон 95 тисяч гітлерівських солдатів і офіцерів.

Житомирсько-Бердичівська наступальна операція розпочалася 24 грудня 1943 р. Але, як згадував у своїх спогадах командуючий 38-ю армією, що безпосередньо визволяла Вінниччину, К. С. Москаленко, із прикрого непорозуміння. Наступ було намічено на 9 год. 05 хв. Однак за 15 хвилин до наміченої артпідготовки, коли командний склад перебував на спостережних пунктах і визначених вогневих позиціях, коли десятки тисяч червоноармійців – піхотинців, артилеристів, танкістів, саперів, зв'язківців – чекали на сигнал, одна установка гвардійських мінометів його армії дала несанкціонований залп – «зіграла катюша», як тоді говорили солдати. Командарм ще раз поглянув на годинник: не хотів вірити, що

відбулося щось непередбачене. Він схопив телефонну трубку, аби з'ясувати причину передчасного залпу. Та в цей час «заграла» інша установка, потім ціла батарея, а за нею всі гвардійські міномети. Спроби К. С. Москаленка зупинити вогонь ні до чого не привели. Почалася своєрідна ланцюгова реакція. Вся артилерія армії відкрила вогонь.

Представник Ставки маршал Г. К. Жуков, який разом із М. Ф. Ватутіним перебував на спостережному пункті 18-ї армії, послав для розслідування інциденту начальника контррозвідки та прокурора фронту. «Винуватець» був знайдений швидко: пошкоджений електропровід, що спричинив замикання і залп. Оскільки гармати і міномети були заряджені, навідники тримали руку на пускових механізмах, а годинників в артилеристів не було (носив їх здебільшого лише командний склад), вогонь був швидко відкритий не тільки в розташуванні 38-ї, а й сусідніх 18-й та 1-й гвардійській арміях.

Цей надзвичайний випадок, на щастя, не мав негативних наслідків для операції. Піхота й танки одержали наказ вступити у бій на 15 хв. раніше, і все пішло за планом. Атака почалася на 51-й хвилині артилерійської підготовки, як і планувалося. Можна тільки уявити, що чекало командування 38-ї армії, якби прикрий випадок провалив операцію [1, с. 235 – 237]...

Наступаючим військам, котрі здійснювали головний удар, протистояла німецька 4-а танкова армія, в якій було зосереджено майже третину всіх танкових дивізій противника, що діяли на радянсько-німецькому фронті. Армія, зокрема, налічувала 30 дивізій, в тому числі 8 танкових та одну моторизовану. Їй було також додано 2 батальйони важких танків, 6 дивізій штурмових гармат, велику кількість артилерійських, інженерних, охоронних, поліцейських та інших частин і підрозділів. Структурно вона входила до групи армій «Південь», котрою командував один з найдосвідченіших

військових авторитетів Третього Райху генерал-фельдмаршал Е. Манштейн. Для зручності управління військами та особистої безпеки в той період він розмістив свій штаб у добре пристосованій для цих цілей колишній ставці «Вервольф», уже покинутій А. Гітлером [2, с. 46 – 47].

Незважаючи на це, наступ розвивався успішно. В кінці грудня була звільнена від ворога низка населених пунктів Козятинського та Погребищенського районів.

Особливо важливе значення мало визволення м. Козятина – райцентру, крупного залізничного вузла. Саме через нього проходили важливі магістралі сполучення, які використовувались гітлерівцями для постачання своїх військ у вигині Дніпра. Їхня присутність у цьому регіоні давала підставу геббельсівській пропаганді горлати на весь світ, що німецько-фашистська армія, як і раніше, тримає оборону на позиціях Східного валу, а німецькі кухарі все ще «черпають воду з ріки» [3, с. 269, 270]...

У першому визволеному від ворога місті Вінниччини було розгромлено німецький гарнізон і присутні у місті військові частини. Відступивши, окупанти кинули бойову техніку та військово спорядження. Наступаючими військами захоплено чималі трофеї: 103 польові і самохідні гармати, багато мінометів, вогнепальної зброї, бронепоїзд, 7 паровозів, 2 залізничні ешелони, близько 1000 автомашин, 100 мотоциклів, 300 коней, склад з паливом та великі продовольчі склади [4]. Але найголовніше – звільнено з нацистського рабства перші тисячі подолян. Населення з великою вдячністю зустрічало своїх визволителів.

Слід сказати, що у визволенні Козятина величезна заслуга уродженця с. Жорнища Іллінецького району, хороброго командира танкістів Івана Никифоровича Бойка. Наступаючи, він розташував свої бойові машини не широким фронтом, а поставив їх на рейки залізниці, що вела до міста. Німці сприйняли їх за свій військовий ешелон, котрий швид-

ко наближався. Коли ж збагнули, що відбувається, було вже пізно. За героїчний вчинок І. Н. Бойко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. А невдовзі ще раз – за звільнення обласного центру Чернівці. Війну він закінчив у Берліні.

31 грудня був визволений ще один райцентр Вінницької області – Погребище.

Найдалі ж на території Вінниччини наступаючі війська просунулись 10 – 11 січня. В останній день першої декади 1944 р. ворог залишив райцентр Немирів, села Велика Бушинка, Гунька, Кірове, Медвеже, Мухівці, Потоки, Селище, Стрільчинці, Ворошилове Немирівського району [5]. Того ж дня 8-й гвардійський корпус генерал-майора І. Ф. Дрьомова форсував р. Південний Буг і на його західному березі оволодів населеними пунктами Ворошилівка, Маянів, Борсків, Шершні, Тиврів, а частини 11-го гвардійського танкового корпусу генерал-лейтенанта А. Л. Гетьмана пересікли залізницю на ділянці Вінниця – Жмеринка біля населеного пункту Яришівка. 1-а гвардійська танкова бригада полковника В. М. Горелова увірвалася на східну околицю міста залізничників і, перехопивши ділянку залізниці, що вела на Одесу, зруйнувала колію та знищила кілька ешелонів противника [6, с. 252].

Та ворог був ще досить сильним. Підтягнувши значні резерви, в кінці січня він організував потужний контрнаступ, про який практично нічого не згадувалось у вітчизняній історичній літературі, майже на 50 км потіснивши наступаючі війська. Тоді на липовецькій землі відбулася ще одна своєрідна «Курська битва», в якій сумарно з обох сторін взяло участь понад півтисячі танків. Німцям вдалося захопити станцію Оратів і навіть оточити кілька радянських військових частин. Більше того, ситуація склалася настільки критично, що гітлерівці могли легко прорвати фронт і дійти до Києва. Вирішальну роль у тому, що радянським військам вдалося відстояти утримувані рубежі, відіграла дезінфор-

мація ворога стосовно справжніх сил і засобів, котрі проти-стояли йому. Для цього разом із обладнанням смуги оборони інженерні батальйони одержали розпорядження терміново виготовити в тилу і доставити залізницею до позицій якомога більше макетів танків і артилерійських гармат.

Як відзначав пізніше у своїх спогадах К. С. Москаленко, завдання виконали швидко. Незабаром прибуло поповнення – з 500 «танків» і декілька сотень «гармат». Їх везли у спеціально виділених ешелонах, котрі, як і слід було чекати, відразу ж були зафіксовані ворожою авіарозвідкою. Вона ж, без сумніву, простежила і за тим, як щойно прибула «техніка» перекидалася на позиції. Ясна річ, «маскували» макети в такий спосіб, щоб противник міг виявити їх.

Сам командуючий 38-ю армією не дуже вірив, що такі заходи принесуть велику користь – надто вже впадала в очі підробка. Але демонстрація виявилася на славу – ворог прийняв все за реальність.

«Ще й досі я бачу перед собою майже невірогідну картину, котра запам'яталася від того дня: авіація противника, хвиля за хвилею, засипає бомбами макети, немов би то було справжнє скупчення танків і артилерії, – писав, зокрема, генерал (пізніше – Маршал Радянського Союзу). – Одночасно з ударами авіації противник протягом двох днів вів розвідку боєм. Наші війська успішно відбили атаки, в яких брали участь близько 90 танків. Ще понад 200 танків очікувало тоді в різних районах або підходило з глибини ворожого розташування. Проте у бій їх не ввели» [7, 272].

Наляканий зосередженням «величезної кількості танків», противник припинив на вінницькій ділянці контрнаступ.

Очевидно, взяв до уваги наявність «танкової армади» і сам Е. Манштейн. В кінці січня 1944 р. він терміново перевів свій штаб із «Вервольфа» в Проскурів. Саму ж колишню ставку фюрера гітлерівці знищили 7 – 13 березня – спочатку

спалили наземні дерев'яні будинки, а потім підірвали залізобетонні бомбосховища (бункери) [8, с. 74].

Реальність же на вінницькій ділянці фронту була зовсім іншою. У результаті січневого контрнаступу ворога, усі армії, що протистояли йому, виявились помітно ослабленими. Так, за словами автора книги «Танки повернули на захід», безпосереднього учасника тих подій М. Попеля бойові втрати 1-ї танкової армії у період з 23.12.1943 р. по 01.02.1944 р. склали 1056 танків – найбільше за весь час існування армії (майже аналогічними вони були лише під час Львівсько-Сандомирської наступальної операції – 926 танків). За свідченням К. С. Москаленка, в 3-й гвардійській танковій армії, яка брала участь в наступальних боях з грудня 1943 року, залишилося в строю 73 танки і 13 самохідно-артилерійських установок, у тій же 1-й танковій армії – 67 танків і 22 самохідно-артилерійські установки... В той час противник на рубежі Голендри – Ротмистрівка – Андрушівка – Росоша – Оратів тримав 300 – 350 танків, що складали чималу загрозу [9].

Другий, заключний етап визволення Вінниччини від нацистських окупантів, припав на проведення в березні 1944 року військами 1-го Українського фронту Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції, а військами 2-го Українського фронту – Умансько-Ботошанської, і став результатом їх успішного здійснення.

Особливо значимими були бої за Вінницю, Жмеринку, Ладижин, Джулинку, Хмільник. Німецьке командування покладало великі надії на укріплення, споруджені вздовж Південного Бугу, оголосивши ці та ряд інших населених пунктів «кріпостями», що повинні були своїм стійким опором зупинити наступ Червоної армії. Однак і вони не допомогли: Джулинку наступаючі радянські армії визволили 12 березня, Ладижин – 14-го, Хмільник – 18-го, Жмеринку – 20

березня. Цього ж дня ворога остаточно було вигнано із Вінниці, хоч бої за неї розпочалися дещо раніше.

Ополудні 17 березня противник, що оборонявся в східній частині міста, був вщент розгромлений 183-ю стрілецькою дивізією полковника О. Ф. Василевського, кинувся на правобережну частину обласного центру, знищуючи за собою переправи, промислові, соціально-культурні об'єкти, житлові будинки. 241-а стрілецька дивізія генерал-майора П. Г. Арабея оволоділа селом Тяжилів і вела бій на схід від Вінницького суперфосфатного заводу. А напередодні 211-а стрілецька дивізія генерал-майора М. О. Кичаєва визволила Луку-Мелешківську, Шкуринці, передмістя Вінниці – Старе Місто. Тоді було вирішено форсувати Південний Буг на північ і південь від Вінниці і з флангів добити ворога.

На північ від міста знаходилась 305-а стрілецька дивізія 74-го стрілецького корпусу генерал-лейтенанта Ф. Ю. Шевардіна, що діяв на калинівському напрямку і тепер підходив до Вінниці. Причому два її батальйони на той час вже перебували на західному березі, де в районі с. Лаврівки, незважаючи на наявність тут великої кількості німецьких дотів та дзотів, захопили плацдарм, з якого невдовзі вийшли на шосе Вінниця – Проскурів [10].

На південь від Вінниці частини 38-ї армії захопили плацдарм на правому березі біля населеного пункту Сабарів. 151-а дивізія генерал-майора Д. П. Подшивайлова оволоділа залізничною станцією Гнівань [11, с. 67]. Увечері 18 березня частини 70-ї гвардійської дивізії генерал-майора І. А. Гусева оволоділи с. Малі Хутори і залізничною станцією Вінниця. 19 березня зав'язалася перестрілка в районі с. Бохоників. Вона гриміла більше двох діб. Від гітлерівців були визволені приміські села Сабарів та Стрижавка.

Тривала операція по визволенню Вінниці. 74-й стрілецький корпус все далі обходив її з півночі та заходу, тіснив противника в самому місті. Окремі підрозділи 38-ї армії

форсували Буг в районі вінницького передмістя Садки. Гітлерівці, боячись опинитись в оточенні, стали залишати «кріпость» на Бузі, відходити у південно-західному напрямку. 20 березня, після очищення від гітлерівців району Замостя, розгорілися бої у центральній частині Вінниці. Відступаючи під ударами 183-ї стрілецької дивізії, чинили запеклий опір, але против визволителів був нестримний...

Не менш запеклими виявилися бої і за переправи на важкодоланному водному рубежі – р. Дністер, зокрема, в районі Могилева-Подільського, сіл Садківців, Серебрії, Кременного, Яруги Могилів-Подільського району, с. Михайлівки – Ямпільського, цілий ряд населених пунктів Вінниччини: за міста Гайсин, Могилів-Подільський, Калинівку, Немирів, Бар, селища міського типу Дашів, Гнівіль, Комсомольське, Іллінці, Уланів, Муровані Курилівці. Як про особливо запеклі, можна говорити про бої з гітлерівцями під селами Адамівкою Барського району, Берізками-Бершадськими – Бершадського, Старим Дашевом – Дашівського, Корделівкою – Калинівського, Попівкою, Журавною, Стругинкою, хутором Якубівським – Липовецького, Березною, Держанівкою, Сандраками – Хмільницького, Вербкою – Чечельницького районів та ін.

Зупинемось більш детально на подіях, що розгорталися на теренах Придністровського регіону Вінниччини.

17 березня правофлангові з'єднання 2-го Українського фронту вийшли до Дністра, а передові частини 2-ї танкової армії, подолавши за останні чотири дні близько 130 кілометрів, оволоділи райцентром Ямпіль. Наказом командуючого фронтом маршала І. С. Конєва було змінено напрямок наступу 6-ї танкової армії – визволивши 17 березня райцентр Чернівці, вона у взаємодії із 27-ю армією мала оволодіти Могилевом-Подільським [12, с. 195].

Слід зазначити, що у Чернівцях ворог чинив впертий опір. Зайнявши о 4 годині 30 хвилин після відходу румунсь-

ких частин оборону на вигідних рубежах, гітлерівці сподівалися не допустити прориву радянських військ у цьому районі. Навіть пригрозили місцевим жителям кривавою розправою. Ті, як повідується в архівних документах, «у страхі сиділи в льохах і будинках і з нетерпінням чекали приходу Червоної Армії». Вона не забарилася... Однак радість визволення була затьмарена наступного дня нальотом ворожої авіації. 24 літаки скинули бомби на райцентр, від яких загинули 25 його мешканців, а 15 були поранені [11, 421].

Горіла земля під ногами окупантів і їхніх прислужників в інших районах. «Першою в селі Клембівці Ямпільського району з'явилась танкова розвідка. Один із танків зробив декілька пострілів по відступаючому обозу противника. Було захоплено в полон багато румунських солдатів і офіцерів. Потім у село увійшли партизани. Вони розстріляли помічника начальника поліції і таємного агента румунської жандармерії, затримали двох німецьких солдатів, котрі переховувались у садках... О четвертій годині дня 17 березня в Клембівку увійшли частини Червоної армії...». А потім місцеві мешканці спостерігали незвичну картину: «протягом трьох днів без перерви вели бійці-червоноармійці через село румунських та німецьких солдатів і офіцерів» [14].

Цього ж дня вийшли до Дністра в районі Могилева-Подільського передові частини 27-ї армії генерала С. Г. Трофименка й 6-ї армії генерала А. Г. Кравченка. Незважаючи на навальні дії передових загонів, захопити переправи у місті не вдалося – противник встиг висадити в повітря міст через ріку. Однак передовий загін, застосовувавши й підтягнувши підручні переправні засоби, разом із дивізійними та армійськими саперами побудували 110 плотиків на 2 – 3 чоловіка і 40 плотів – на 12 – 15 чоловік кожний. Розпочалось будівництво плашкоутів, на яких збиралися пароми вантажопідйомністю 4 – 5 тонн. Визначалися місця переправ на протилежний, уже молдавський берег.

У смузі Яруга, Цекинівка до Дністра вийшли також передові загони 52-ї і 2-ї танкової армій. На цій ділянці німці мали два понтонні мости. Один із них вони розібрали й більшу частину вивезли. Залишені частини зосереджувались на правому березі ріки. Другий понтонний міст, вантажо-підйомністю 24 тонни, довжиною 210 метрів, противник встиг висадити в повітря лише з молдавського берега. Вибухом було знищено до 60 метрів моста.

У ніч на 18 березня сапери 2-ї танкової армії відновили понтонний міст. За ніч під вогнем противника мотопіхота передових загонів переправилася на правий берег ріки, вступила в бій з частинами противника і на ранок захопила плацдарм [15, с. 196, 197].

Значних втрат у живій силі та техніці гітлерівці зазнали в Ямполі. Притиснуті до річки, вони втратили 50 гармат, понад тисячу автомашин, усі наявні склади...

Вінницька земля стала місцем подвигу десятків кращих синів Вітчизни. Тут повторили героїчний вчинок О. Матросова рядовий О. В. Полін і ефрейтор Г. Т. Ткаченко, у критичну хвилину бою кинулись із гранатами під ворожі танки і ціною власного життя зупинили їх гвардії ефрейтор С. В. Тартиков із далекого Алтайського краю і старший сержант І. І. Жеребцов із Пензенської області, гвардії лейтенант М. П. Сьомак із Погребища. У кровопролитному поєдинку під Цибулевим група розвідників винищувально-протитанкового полку під командуванням українця гвардії майора І. І. Загрядського знищила 5 ворожих БТРів і захопила бойовий прапор противника. Білорус механік-водій танка гвардії старшина В. М. Гінтовт був у складі танкової роти, яка прорвалася на залізницю Вінниця – Жмеринка, перерізала її і утримувала зайнятий рубіж 4 доби. Тут вели своїх підлеглих у бій з ворогом командири-подоляни І. Н. Бойко, Т. П. Абрамов, А. П. Касян. Визволяли рідний край Герої Радянського Союзу командири взводів молодші лейтенанти уродженець

с. Лучинця Мурованокуриловецького району Г. Г. Бондар, ратна доблесть якого на вінницькій землі відзначена орденом Олександра Невського, та уродженець с. Хрінівки Липовецького району І. І. Оленич. У небі над Вінниччиною громили ворога ушавлені повітряні аси тричі Герої Радянського Союзу І. М. Кожедуб та О. І. Покришкін, майбутній космонавт, двічі Герой Радянського Союзу Г. Т. Береговий, двічі Герой Радянського Союзу А. В. Ворожейкін, Герої Радянського Союзу уродженці Іллінеччини В. А. Гелета, Г. Л. Шимко, уродженець с. Демидівки Тростянецького району І. Г. Могильчак. За подвиги, у тому числі здійснені у небі Вінниччини, удостоїлись відзнаки Героя відважні соколи, заступник командира ескадрильї лейтенант І. В. Першутов, командири ескадрилей О. І. Виборнов, М. І. Скачков та ін.

Всього за визволення Вінницької області медаллю «Золота Зірка» нагороджено майже 150 солдатів і офіцерів. Найбільше – росіян (більше половини) і українців. У когорті нагороджених також 6 білорусів, 2 – комі, один адигеєць, алтаєць, осетин, татарин, тувинець. Особливо багато серед удостоєних відзнаки Героя солдатів та офіцерів 40-ї та 52-ї загальновійськових, 1-ї, 2-ї, 6-ї танкових, 2-ї та 5-ї повітряних армій.

Визволяли область також три майбутніх повних кавалери ордена Слави. Два з них – уродженці Вінниччини (М. П. Костенко, О. Й. Янковський).

Більше двадцяти військовим частинам та з'єднанням, що особливо відзначились у боях на вінницькій землі, присвоєно почесні найменування «Вінницьких», «Жмеринських», «Валнярських», «Дністровських».

Наступальному пориву визволителів у значній мірі сприяла активна боротьба проти гітлерівців у тилу ворога радянських партизанів та підпільників. На бойовому рахунку патріотів понад 34 тисячі знищених окупантів та їхніх най-

манців, велика кількість пущених під укіс військових ешелонів, підірваних мостів, розбитої техніки.

Мужню боротьбу вінничан очолювали відомі ватажки народних месників Я. І. Мельник, Д. Б. Бурченко, М. І. Владимиров, В. Є. Нижник, А. Г. Кондратюк, А. К. Микитенко, І. Д. Мединський, А. В. Кузнецов, О. Н. Кравченко, С. І. Олійник, В. Ф. Слюсаренко, Ю. Т. Посвятенко, П. Т. Кугай, Т. М. Шкрабоцький та багато інших.

Певна частка у боротьбі з гітлеризмом і представників національно-визвольних сил, антифашистів – громадян зарубіжних країн.

Перемога над ворогом дісталася дорогою ціною. Віддали життя за свободу Вінниччини, навечно залишились лежати у подільській землі тисячі її визволителів, в т. ч. Герої Радянського Союзу командири та червоноармійці Д. П. Богдан, Ю. М. Броніцький, О. Ф. Бурда, О. Ф. Володін, І. І. Жеребцов, О. А. Захаров, І. О. Івін, А. П. Касян, В. О. Коноваленко, Ф. А. Крючков, С. Т. Кузнецов, В. І. Мельников, Ф. М. Мехнін, М. К. Овсянников, І. В. Першутів, О. В. Полін, М. С. Савін, Л. М. Смавзюк, Б. А. Сордія, М. П. Сьомак, С. В. Тартиков, Г. Т. Ткаченко, Б. Д. Шевченко, І. П. Яркін, керівник Вінницького підпілля І. В. Бевз, перший комісар партизанського загону ім. В. І. Леніна П. К. Волинець, підпільниця Л. С. Ратушна, Герой Російської Федерації М. І. Мудров.

Світлу пам'ять про тих, хто поліг на фронтах, загинув від фашистських тортур, необхідно зберегти нинішнім та прийдешнім поколінням. Вони повинні знати про кожную краплю крові, кожную сльозу, проліті нашим нескореним народом, про його подвиг у титанічній боротьбі з гітлеризмом, у т. ч. на подільській землі, якими б трагічними не були сторінки цієї боротьби, про його вирішальний внесок у Перемогу.

Джерела та література:

1. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі. 1943 – 1945: Спогади командарма. – Кн. 2 / Пер. з рос. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1984. – С. 235 – 237.
2. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.): Монографія / 3-є вид.: доп., переробл. – Вінниця: Консоль, 2010. – С. 46, 47.
3. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі... – С. 269, 270.
4. Державний архів Вінницької області (ДАВіО), ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 14, арк. 21.
5. ДАВіО, ф. 3 – 4422, оп. 1, спр. 23, арк. 7, 10.
6. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі... – С. 252.
7. Москаленко К. С. На південно-західному напрямі... – С. 272.
8. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини... – С. 74.
9. Попель Н. К. Танки повернули на захід. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб: Terra Fantastika, 2001. – С. 440.
10. ДАВіО, ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 5, арк. 18.
11. Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945: Хроніка подій. – К.: Наукова думка, 1965. – 144 с.
12. Конєв І. С. Записки командуючого фронтом. 1943 – 1945 / Пер. з рос. – К.: Політвидав України, 1983. – С. 194.
13. Гальчак С. Д. Поділля в роки Другої світової війни (1939 – 1945): Монографія. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. – С. 421.
14. ДАВіО, ф. Р – 4422, оп. 1, спр. 44.
15. Конєв І. С. Записки командуючого фронтом... – С. 196, 197.

БОЇ ЗА ВИЗВОЛЕННЯ МОГИЛІВЩИНИ ВІД НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Після розгрому оточених німецьких дивізій під Корсунь-Шевченківським 2-му Українському фронту Ставка Верховного Головнокомандування поставила завдання – наступати основними силами на Умань і далі до Південного Бугу та Дністра в напрямку Бельци – Ясси. Так з'явився в генштабі Могилів-Подільський напрям фронту [1, с. 366].

5 березня 1944 року війська 2-го Українського фронту під командуванням маршала Радянського Союзу І. С. Конєва в складі 480 тисяч солдатів і офіцерів, за наявності 8,8 тисячі гармат і мінометів, 680 танків і 670 бойових літаків розпочали Уманьсько-Батошанську операцію. Головна мета якої – розгромити німецько-фашистську групу «Південь», оволодіти рубежем Ямпіль – Могилів-Подільський – Муровані Курилівці, захопити переправи на р. Дністер і продовжити наступ до державного кордону з Румунією [1, с. 476].

Кілька днів до наступу стояла відлига, щоденно йшов дощ, а потім мокрий сніг і в річках Південний Буг і Дністер, які належало форсувати, піднявся рівень води, пішла крига, дороги були важко прохідні, як для техніки, так і для людей. В непролазній багнюці застрягали гармати, автомобілі з пальним і боєприпасами. Бійці йшли з кулеметами і мінометами на плечах, ледве витягуючи ноги з розкислої землі. Через бездоріжжя німецька техніка не могла відступати швидко. Гітлерівський генерал Г. Гудеріан в книзі «Увага, танки!» писав: «Багнюка безроздільно панувала на полях боїв, і вона була страшнішим ворогом, ніж російські солдати, які виростили в цих умовах і добре до них пристосувалися. В цій обста-

новці німецькі танки, які мали дуже вузькі гусениці, ледве могли рухатись, тоді як противник мав у своєму розпорядженні танки Т-34, яким було байдуже на бездоріжжя» [6].

Однак, не дивлячись на важке становище, радянські війська, випереджаючи ворога, захоплювали шосейні дороги, мости, відрізаючи шляхи відступу німецьким частинам. Протягом 14 – 16 березня передові частини 27-ої армії генерала С. Трофіменка і 6-ї армії генерала А. Кравченка переслідували ворога, просуваючись по 15 кілометрів за добу 17 березня оволоділи містечком Ямпіль та визволили перші села нашого району: Володіївці, Бабчинці, Моївку, Букатинку, Саїнку, Шендерівку, Сказинці, селище Чернівці. Однак радість визволення була затьмарена наступного дня нальотом авіації. Ворожі літаки скинули бомби на селище Чернівці, від яких загинули 25 мешканців, а 15 були поранені. Радянські літаки не могли нічим допомогти, бо застрягли на польових аеродромах [2, с. 218]. Запеклий та затяжний бій тривав за село Серби (Гонтівка). Німецько-румунські війська намагалися за будь-яку ціну утримати важливий вузол шосейних доріг на Молдавію. 17 березня не вдалося радянським військам подавити вогняні засоби противника. 18 березня із Вапнярки підійшла 233-а танкова бригада, артилерія та міномети. В наслідок потужного артилерійського та мінометного вогню на цей раз вдалося подавити оборонні рубежі противника і він вимушений був відступити. Село Серби було звільнено і шлях на Могилів-Подільський був відкритий. Тепер завданням 5-го механізованого корпусу було – швидко переслідувати противника, оволодіти Могилевом-Подільським і форсувати Дністер, але потрібного темпу не досягли. Противник на найближчих підступах до міста утримував кожен висоту і намагався призупинити наступ радянських військ [9].

У районі Яруга – Цекинівка німці мали два понтонні мости. Один із них вони розібрали й вивезли, а другий міст

довжиною 210 метрів висадили в повітря. Однак вибухом було знищено лише 60 метрів мосту з молдавського берега. Уніч на 18 березня сапери 2-ої танкової армії відновили понтонний міст і передові частини радянських військ переправились на правий берег і захопили плацдарм. В цей день, 18 березня, були визволені села: Березівка, Біляни, Садківці, Садки, Кричанівка, Конєва, Бронниця, Серебря, Кукавка [2, с. 219].

В ніч з 18 на 19 березня почався бій за Могилів-Подільський. Про бій за місто згадує колишній командир 35-го гвардійського стрілецького корпусу, генерал-лейтенант С. Горячев: «19 березня о 5-й годині ранку передові загони вийшли на підступи до міста. Противник встиг укріпитися на висотах. Щоб зламати опір противника, радянські війська зустрічним ударом з Шаргородської гори, залізничного вокзалу, Островків і Бронниці розчленували війська противника на декілька груп і частини 202-ої стрілецької та 3-ої гвардійської повітряно-десантної дивізії увійшли до міста. В цьому бою активно допомагали танки передового загону 5-го гвардійського механізованого корпусу 6-ої танкової армії» [6].

В книзі «Нехтуючи смертю» учасник визволення Могилєва-Подільського Дмитро Лоза пише: «Змітаючи на ходу бойову техніку ворога, танки вийшли до Дністра поблизу церкви і почали прямою наводкою обстрілювати автодорожний міст, по якому відступали фашисти на правий берег. Для них це був єдиний засіб переправи на правий берег. Залізничний міст, щоб перешкодити перекиданню на правий берег ворожих ешелонів з танками та гарматами, партизани ще раніше підірвали. Фашисти розуміли, що їм не втримати переправу і висадили в повітря автодорожний міст, кинувши на призволяще сотні своїх солдатів, які кинулись з мосту у воду, намагаючись врятуватись вплавав, та крижана вода миттю їх поглинула» [6].

Цього ж дня вийшли до Дністра в районі Могилева-Подільського передові частини 27-ї армії генерала С. Г. Трофіменка й 6-ї армії генерала А. Г. Кравченка. Незважаючи на навальні дії передових загонів, захопити переправи у місті не вдалося. Однак передовий загін, підтягнувши підручні переправні засоби, разом із дивізійними та армійськими саперами побудували 110 плотиків на 2 – 3 чоловіка і 40 плотів – на 12 –15 чоловік кожний. Розпочалось будівництво плашкоутів, на яких збиралися пароми вантажопідйомністю 4 – 5 тонн. 19 березня були визволені села: Бандишівка, Грушка, Івонівка, Карпівка, Садова, Суботівка, Яруга. В ході запеклого бою за визволення селища Вендичани загинули 12 радянських бійців, які були поховані в братській могилі у Могилеві -Подільському, а сержант Заїка, могила якого була знайдена пізніше, перехований в центрі селища [3].

У боях за місто Могилів-Подільський відзначилися війська 35-го гвардійського стрілецького корпусу, 5-го механізованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта танкових військ М. В. Волкова, артилеристи генерал-майора артилерії П. К. Лебедева, сапери генерал-майора інженерних військ О. Д. Цирліна. 20 березня до 18-ї години Могилів-Подільський був повністю звільнений від ворога.

Відразу ж після визволення міста розпочалася переправа через Дністер. Першими на правий берег ріки переправилися підрозділи під командуванням капітана М. Матвеева в районі консервного заводу та капітана О. Омельчука в районі села Серебряя [5]. Саперний батальйон інженерних військ приступив до будівництва в центрі міста моста для автотранспорту довжиною 240 метрів і в Ярузі – довжиною 270 метрів. Почалася переправа танків та артилерії. Батальйон саперів здійснював розмінування та відновлював зруйновані ділянки доріг.

У Садківцях селянин Яким Тичинський з двома односельчанами човнами і плотом вночі переправили спочатку на

протилежний берег розвідників, а потім міномети та інше спорядження. Напротязі чотирьох діб вони переправили до півтисячі бійців.

20 березня були визволені села: Яришів, Креміне, Ломозів, Грабарівка, Слобода -Яришівська. Продовжуючи наступ радянські війська 22 березня визволили Тропову, Сліди, Сугаки, Жеребилівку, Нижній Ольчедаїв.

В районі Ястребної – Хоньковець перебувало в оточенні вороже угруповання чисельністю понад 5 тисяч солдат. 22 березня вони провели контрнаступ з села Яструбна в напрямку с. Козлова, щоб переправитися на правий берег. Їм вдалося захопити частину Липчан. Бійці 133-го полку під командуванням двічі Героя Радянського Союзу П. І. Шурухіна до вечора звільнили Липчани і переслідували противника на підступах до Козлова. Після запеклих боїв 24 березня були звільнені Хоньківці та Козлів.

Однак 25 березня гітлерівцям вдалося перейти в контрнаступ і знову заволодіти селом Хоньківці, і лише 27 березня німців було остаточно вибито з села Хоньківці, а 28 березня було повністю визволено Вінницьку область [2, с. 226 – 227].

В боях за визволення Могилівщини загинуло більше тисячі радянських бійців і командирів. Вічна їм пам'ять.

Цікавим є факт, що Верховний Головнокомандуючий Й. В. Сталін своїм наказом від 20 березня 1944 року № 89 привітав командувача фронтом І. С. Конєва з визволенням Могилева-Подільського. В наказі було доручено подати на присвоєння назв «Могилів-Подільські» з'єднанням, які найбільш відзначилися в боях за визволення міста. Однак цей наказ не був виконаний. Жодна з військових частин, які визволяли місто, не отримали почесну назву «Могилів-Подільські». Чому так сталося – не відомо. Хоча деякі історики вважають, що почесну назву «Могилів-Подільські» було замінено на «Дністровські». Але почесні назви «Дністров-

ські» отримали окремі військові з'єднання за форсування Дністра і визволення м. Бельци, а жодне з'єднання, яке визволяло Могилів-Подільський, не брало участі у визволенні м. Бельци [8].

Джерела та література:

1. Конєв І. С. Записки командуючого фронту. 1943 – 1945. – К., 1983. – 619 с.
2. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загартбників (20 грудня 1943 – 28 березня 1944 р). Вінниця, 2005. – 416 с.
3. Вінничина в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.: Хроніка подій. – К., 1965.
4. Червонолюк І. Попереду Дністер // Вінницька правда. 19 березня 1970 р.
5. Бранько Я. Хроніка визволення Вінниччини // Хімік. 8 квітня 1999 р.
6. Соляр А. Визвольна Зоря 1944 р. // Краяни. 17 березня 2011 р.
7. Бойта А. Весна визволення – весна надії // Слово Придністровя. 11,15 березня 2019 р.
8. Бранько Я., Домненко М. Бої за визволення Вінниччини від Німецько-румунських окупантів (Недосліджена Велика Вітчизняна). Матеріали ХХУІ Всеукраїнської науково-красзнавчої конференції. – Вінниця, 2011. – С. 167 – 168.
9. Висинецький В. Ми брали міст // Слово Придністровя. 6 травня 2006 р.

ДОПОМОГА ФРОНТУ ЖИТЕЛІВ МОГИЛІВЩИНИ У 1944 – 1945 РОКАХ

Місто Могилів-Подільський було визволено радянськими військами 19 березня 1944 року. За кілька днів були сформовані органи виконавчої влади, які почали налагоджувати мирне життя у місті та районі. Найголовнішим завданням того часу було забезпечити постачання необхідних ліків і засобів для численних шпиталів, покращення санітарного стану населених пунктів, взяття на облік житлового фонду, налагодження роботи промислових підприємств, закладів охорони здоров'я та освіти. Військові частини, які безперервно просувалися шляхами Могилівщини, потребували продовольчого забезпечення, провіанту та іншого матеріального забезпечення. Робочих рук явно не вистачало, адже велика кількість чоловіків були мобілізовані до війська. Відчувався гострий брак спеціалістів народного господарства. На керівні посади призначалися люди, які не мали достатньої кваліфікації та фахової підготовки. Якщо у Могилеві-Подільському можна було віднайти деяких фахівців (вчителі, інженери, агрономи), то в селах району їх просто не було. Тож налагоджувати роботу колгоспів довелося демобілізованим військовим, серед яких було багато інвалідів, а також сільським активістам.

В умовах гострої нестачі продовольства, товарів широкого вжитку, мобілізації чоловіків, партійні та радянські органи повинні були не тільки налагодити роботу радянських та господарських установ, але спонукати населення краю надавати грошову та матеріальну допомогу фронту. Була розгорнута широка пропагандистська робота, до проведення якої долучилася і преса. У Могилів-Подільському районі після його

визволення від загарбників було налагоджено випуск газети «Наддністрянська зірка». Збереглися кореспондентські матеріали, які висвітлювали відбудовчі процеси в місті та районі, а також кампанію по здачі хліба до фонду Червоної армії.

Звернемося до деяких публікацій. Так, 19 жовтня 1944 року під заголовком «У фонд перемоги!» була вміщена замітка, в якій розповідається про додаткову здачу хліба до фонду Червоної армії: «Широкий відгук знайшов заклик колгоспників Радянської України про додаткову здачу хліба до фонду Червоної Армії у передовому в районі слідянському колгоспі ім. Кірова. Колгоспники тепло зустріли почесне зобов'язання України – здати до 1 листопада понад план 15 мільйоні впудів хліба і, успішно виконавши хлібопоставки, тепер приймають активну участь у здійсненні цього зобов'язання – з задоволенням здають лишки хліба у фонд РСЧА. Кожного дня з артілі відправляються на склад Заготзерно десятки пудів добротного хліба. Вже поступило 130 центнерів. Здача продовжується. Ще буде здано 120 центнерів. – Наш хліб іде у фонд повної перемоги над проклятим ворогом. Він іде для нашої рідної держави, для героїчної Червоної Армії, що визволила нас з важкої німецької неволі, – гордо заявляють слідяни. – Все дамо, нічого не пошкодуємо для своїх воїнів! В артілі шириться переджовтнєве соціалістичне змагання. Поруч з зобов'язанням здати до Великої річниці Жовтня понад план 250 цнт. хліба, колгоспники успішно вивершують увесь комплекс сільськогосподарських робіт» [1].

В іншій замітці від 7 листопада 1944 року «Приймай, фронт, наш хліб» розповідається про те, що колгоспи Могилів-Подільського району здали додатково до фонду Червоної армії 13тис. 458 пудів хліба [2].

По всій країні йшов збір грошей і цінностей, на які мали бути виготовлені танки, літаки, кораблі. У Могилів-Подільському районні цей збір відбувався у 1944 – 1945 роках.

Партійні комітети заохочували починання у цій сфері. Так, в районній газеті «Наддністрянська зірка» публікувалися звернення окремих колективів про відкриття рахунків на побудову військової техніки. 11 березня 1945 року була вміщена замітка «Могилівчани відкривають рахунок на побудову ескадрильї бойових літаків «Прапор перемоги»:

«Дружно підхопив колектив працівників Вінницьторгу патріотичний заклик лопатинецьких колгоспників про збір коштів на побудову ескадрильї бойових літаків «Прапор перемоги». Звернення було широко обговорено на зборах колективу. І зразу після зборів почався збір коштів. З власних заощаджень працівники Вінницьторгу виділили 500 крб. Збір продовжується. – Хай і ваш вклад піде на допомогу фронту, на швидший розгром гітлерівської Німеччини, – така думка кожного працівника нашої організації. І. Червонюк, С. Шейнкер, Й. Табачник» [3].

У селах району відбувався ремонт господарчих споруд, хат, доріг, мостів то що. В газеті «Наддністрянська зірка» неодноразово звучала тема відбудови. Про це писала і обласна преса. В газеті «Вінницька правда» було вміщено повідомлення такого змісту: «6 грудня 1944 р. 500 тис карбованців на відбудову хат, спалених німецько-румунськими загарбниками, відпустила держава для колгоспників Могилів-Подільського району. При допомозі держави колгоспники вже відбудували 207 хат» [4].

Була організована допомога родинам фронтовиків та інвалідів війни. Вона включала в себе допомогу грошми, зерном, паливом, одягом, ремонтом, допомогу у веденні домашнього господарства. Про напрямки та розмири цієї допомоги йдеться в замітці Л. Гробового «Родинам фронтовиків»: «Величезну допомогу одержують родини фронтовиків та інваліди Вітчизняної війни і в нашому районі. На 1 грудня сім'ї військовослужбовців одержали державної допомоги 2.272.311 крб. Родини бійців, які полягли за незалеж-

ність вашої Батьківщини, одержали 194.988 крб. Крім цього, 125 родинам фронтовиків видано 26.089 крб. одноразової допомоги. В проведенні місячника по створенню допомоги родинам фронтовиків трудящі нашого району прийняли активну участь і внесли 97.579 крб. грошей, 212 цат. зерна, 408 цит, картоплі, 8,42 цит, квасолі, 42,5 цит. сояшнику. В селах району відремонтовано 207 хат, по місту 22 квартири родинам фронтовиків. 1105 господарствам червоних воїнів по селу завезено паливо. Понад 500 складометрів дров завезено і сім'ям військовослужбовців у місті.

Окремі керівники сільських рад і голови колгоспів подають велику допомогу родинам, яких чоловіки, батьки і сини б'ють ненависного фашистського звіра вже в його власному лігві. Так, голова суботівської сільради т. Докторів, голова колгоспу т. Федоров за час місячника провели три недільники, протягом яких завезено сім'ям фронтовиків понад 200 складометрів дров, зібрано 2.249 крб. грошей, 30,28 цнт. зерна, 8 цнт. сояшнику, 16,11 цнт. картоплі, видано 100 цнт. соломи, якою покрито і полагоджено 50 хат, а 6 хат відремонтовано заново.

Таку ж роботу проводить і голова волохського колгоспу «Червоний сівач» – інвалід Вітчизняної війни тов. Нагорний. Він забезпечив поступлення у фонд допомоги родинам фронтовиків 710 кг. зерна, 383 кг. сояшнику, 215 кг. картоплі, 84 господарства одержали паливо, організовано ремонт 44 хат.

По селу Пилипи до фонду допомоги родинам фронтовиків надійшло 600 крб. грошей, 13 цнт. зерна, 17,35 цнт. Картоплі і 40 кг. квасолі, по селу Бронниці – 1920 крб. грошей, 11 цнт. зерна, 19,32 цнт. картоплі, 6 цет. сояшнику, 60 кг. квасолі, відремонтовано 50 хат та ін.

Багато в цій справі зробили й організації міста. Наприклад, «КЕЧ» здала до фонду допомоги родинам фронтовиків 5.169 крб., артіль ім. Першої Сесії – 1.622 крб., рай лікарня – 3 479 крб., завод ім. Кірова – 3.396 крб. та цілий ряд інших.

Зроблено багато. Але цим захоплюватись не слід. Нам потрібно продовжувати організацію допомоги сім'ям фронтовиків і в грудні місяці. 17-го грудня, як у місті, так і на селі, буде проходити масовий недільник допомоги родинам військовослужбовців. До проведення недільника треба підготуватись головам сілрад та колгоспів, керівникам установ і організацій і в цей день по заздалегідь на мічених адресах треба надати допомогу в ремонті квартир, взуття, завезти паливо, корма для худоби. Партійні, радянські, професійні та комсомольські організації повинні очолити проведення недільника. Щоденне піклування про кожну родину фронтовика – справа честі кожного радянського громадянина...» [5].

Джерела та література:

1. Наддністрянська зірка. 1944. 19 жовтня.
2. Наддністрянська зірка. 1944. 7 листопада.
3. Наддністрянська зірка. 1944. 1945. 11 березня.
4. Вінницька правда. 1944. 6 грудня.
5. Наддністрянська зірка. 1944. 10 грудня.

КРИВАВИЙ ТЕРОР ОКУПАНТІВ. ГОЛОКОСТ

Валентина ГРЕБЕНЬОВА

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПОДНІСТРОВ'Я У ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Друга світова війна – одна з найбільших трагедій ХХ століття. Вона залишила свій слід і в історичній долі українського народу, який зазнав величезних людських, моральних та матеріальних втрат. Тому тема війни залишається і надалі однією з найбільш актуальних. Не дивлячись на те, що загальні питання війни та її аспектів знайшли відображення в науковій літературі і мемуарних виданнях, на сьогодні є ще значна частина недосліджених і напівзабутих сторінок цієї трагедії людства. Серед дослідних прогалин, зон розламу в історіографії Другої світової війни в Україні є румунська окупаційна політика, яка реалізовувалася на південно-західних теренах, і зокрема на селі. Поза увагою вітчизняної історичної науки залишається чимало питань, зокрема й повсякденне життя населення Подністров'я в період окупації, тому й заслуговує на увагу й потребує висвітлення існування соціуму, всіх його складових в умовах окупаційної політики.

Метою нашого дослідження є спроба проаналізувати особливості повсякденного життя мешканців Подністров'я румунської зони окупації крізь призму архівних документів та польових етнографічних матеріалів з теми: «Війна у пам'яті дітей», зібраних в процесі експедицій студентами факульту-

тету історії, права і публічного управління (нині історичного факультету) та викладачами кафедри історії та культури України (нині кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Друга світова війна вторглася в життя суспільства, негативно вплинувши на стосунки між людьми, трансформувала їхні моральні принципи, уявлення та їхні соціальні ролі, психологічні ознаки, на перший план проступили найбільш негативні соціальні проблеми та прояви. Вона порушила звичний ритм буття різних суспільних груп та перетворила діяльність їх представників на складну боротьбу за виживання, що інколи зводилася лише до самозбереження за будь-яку ціну.

Населення окупаційної території вимушене було ухвалювати певні рішення щодо життєвого вибору, на яке впливав попередній соціальний досвід, системи цінностей, особистих якостей, ресурсів і можливостей. Практика реалізації їх обмежувалася режимними заходами окупаційної влади.

Усні свідчення, які були використані для осмислення процесів у тогочасному суспільстві апріорі суб'єктивні. В цьому полягає їхня головна перевага над офіційними, адже дає змогу збагнути особливості осмислення людьми своєї історії, повсякденного життя в умовах окупації. Зокрема, з архівних матеріалів дізнаємося, як ставилися румуни до місцевого населення: «Після того, як встановили свою владу до річки Буг, запанувала румунська нагайка... від Дністра до Бугу» [1, арк. 6].

За допомогою жорстоких заходів вони намагалися збільшити ефективність праці місцевого населення. Стратегії та стилі поведінки окупантів були різними, адже все залежало від настанов і наказів вищої влади, наявності або відсутності можливості «домовитися». Варто було б проаналізувати ставлення місцевих жителів до окупантів й реалії їх співжит-

тя. Для реалізації поставленого завдання було опрацьовано й проаналізовано архівні матеріали. Зокрема, зі спогадів дітей війни спостерігається відбиток колективного і індивідуального досвіду, де чітко видно слова дорослих, які перейняли діти. Наприклад: «Здалеку дивилась на гадів» [2, арк. 2]. «Вони стали хазяїнами, а ми батраками» [3, арк. 3].

Більшість свідчень негативні не тільки через індивідуальний досвід, але й через те, що місцеве населення знову потрапило під радянську владу, де активно діяла пропаганда, яка була направлена на негативний образ окупантів.

Варто зазначити, що життєвий досвід населення у всіх різний. З опрацьованих рукописних матеріалів слідує, що респонденти, згадуючи румун, зазвичай порівнювали їх з німцями й наголошували на тому, що румуни завдали менше лиха. Наприклад: «В нас вступили німці. Зразу побули, а потім румуни, тут жандармерія армійська була. Румуни харашо ставились, вони не іздівалися так як німці, румуни православні, то вони не карали цих людей...» [4, арк. 2].

Дуже часто спостерігаються спогади про покарання, але це сприймалося як щось природне. Де відбувалося покарання, інформації дуже мало. Населенням це сприймалося як буденність. До того ж, спостерігається зміна ставлення жителів, через досвід окупації як румунської, так і німецької. Зокрема, румунська окупація характеризується більшістю населення як менш жорстока, більш лояльніша до місцевого населення. Наприклад: «Румуни вели себе набагато лучше. Вони ганяли нас там на уборку, і якщо хто не хотів робити нагайками били, но не розстрілювали» [5, арк. 8]. «Коли прийшли румуни вони заселялися в хати. Румуни вели себе нормально в селі» [6, арк. 16].

Зустрічаються свідчення респондентів, які негативно згадують окупантів: «Румуни були в нашому селі, німців в нас не було, вони були у Вапнярці. А румуни були вони дуже

протівні і жорстокі. Молоді дівчата ховалися на горіща, бо насільнічали» [7, арк. 2].

Місцеве населення дуже близько співіснувало з окупантами. Часто румуни проживали в будинках місцевого населення, де і відпочивали. До дітей вони ставилися гарно. Але, батьки, щоб захистити своє чадо від окупантів, давали їм багато застережень. Ці заборони постійно супроводжували дітей. Щоб зменшити загрозу для них, дорослі надавали чітку настанову, як слід діяти у різних ситуаціях: «Мама наша застерігала нас, щоб ми румунам взагалі на очі не попадались» [8, арк. 3]. «Дід застерігав нікому нічого не говорити» [9, арк. 1]. «Взагалі-то коли окупанти йшли, то діти тікали куди можна, щоб їх не зустрічати» [10, арк. 2]. «Казали не показувати очі, бо боялися за нас» [11, арк. 5].

Життя під час окупаційного режиму вимагало співпраці з окупантами, як спосіб вижити. Найчастіше на співпрацю йшли чоловіки за-для захисту своїх близьких. Траплялися випадки, коли це робилося за-для прав користування своїми повноваженнями для своєї вигоди. Зокрема: «Можна сказати, що вели і харашо, вели і плохо. Але не німець плохо вів – наші. Самі. Бо були суцмани, заступили... І суцмани вже пльотку має, прийде і б'є тебе... Та ти ж сам такий як я! Але ж не, він – суцман, власть має... І всьо іздівалися...» [12, арк. 3]; «Як не дивно окупанти не були такими жорстокими як свої односельці, саме свої виконували, перевіряли горища, смикали тканини в сіно, збирали сховані з їжею горщики» [13, арк.10].

Зустрічалися випадки, коли жителів змушували або були змушені йти на співпрацю з окупантами заради допомоги. Головна причина була в тому, що війна розширила рамки кордонів між «своїми», тобто найближчим оточенням, й стала каталізатором самоідентифікації, а тому допомагали всім односельчанам: «Сільським старостою був Борисюк Семен Іванович. Він не хотів служити, але вони його змусили.

Якось він хотів до партизанів, але під час втечі його зловили і розстріляли разом з дружиною» [14, арк. 2]; «Директор школи під час окупації вагаром важив, а ми кажем: «Петрович, придержіть машину, бо ми хочемо трошки вкрати». А він: «Добре, діточки. Я буду вас слухатися». І вже ген смеркло. Ну ми, по скільки, може 3 кілограми взяли в торбу під пахву, а нас багато було [15, арк. 3].

В румунському окупаційному режимі мало місце й знущання і свавілля. Били нагаями за різного роду провини, які були простою слабкістю виснажених людей, забирали працювати на полях.

У с. Болгані Піщанського району окупанти постійно дозволяли собі побиття мирних громадян палицями і кулаками. Зокрема: «Тракториста Пилипа Юхимовича Патлачука, Павла Врасія було побито до напівсмерті за те, що вони відмовились евакуювувати трактори з села у Румунію. Вік і стать для окупантів не мала значення, вони знущалися над всіма і слабкими, і дужими людьми. Юнаків Бабича Василя, Косована Миколу, Василя Заболотного, Бушеку Миколу – побили, знущаючись за те, що вони виходили ввечері на вулицю в комендантський час. Картоку Василя – за те, що не запросив на весілля румунського претора. Доходило до того, що побиття палицями зазнавали навіть родичі та гості, які були присутні на весіллі» [16, арк.13].

Румунські жандарми закували в кайдани 25 мешканців с. Великої Кісниці Ямпільського району й ув'язнили їх у Ямпільській тюрмі, де невільники зазнали жорстоких катувань [17, с. 841].

Буденною справою було жорстоке ставлення окупантів, які знущалися над місцевим населення. Все тримали в жорсткій дисципліні, яку підтримували нагайкою. «Румін» ходив з нагайкою, карав навіть за сказане погане слово. Одним із видів покарання було те, що порушників ложили на лавку і сильно били» [18, арк. 2]. «Робили на фермі, на панів,

о кому не то сказав румуну він зранку за найгайку і бити» [19, арк.4]. «Нас примушували бути свідками допиту, екзискуцій. Вони любили влаштовувати показові акції покарання за любі протидії» [20, арк. 3]. «Іздівалися, я ходила до машини, ця машина, що молить зерно, я пізно прийшла то він мені так бив цю руку, що я не могла нічого взяти в ню, кров текла, це я пізно, на п'ять мінут пізно прийшла» [21, арк. 4].

Якщо говорити про стратегії виживання, то одна із найголовніших – це крадіжки, які хоч і сильно каралися окупантами, проте давало змогу прогодувати сім'ю. І це надало певний відбиток на трансформацію колективного сприйняття моральності. «Красти не можна було, але мама приходила приносила вузол з зерном та й було з чого якусь кашку вже зварити. Вже цього гороху приносили і так всі люди робили. Мама десь під с. Журбинці було і там на полі працювала ціла ланка, жінок 20 приблизно. Кожна з жінок собі взяла по трішки додому того зерна, а руміни якось дізнались про це, що вони крадуть. Приказав поліцай з руміном йти всім у «Примарію» і всі пішли. Мама казала, що його, того поліцай, заставили бити жінок нагайкою, але він совісний був бо ж з одного села, але тільки прислужував румінам. То одна жінка лягає він її раз вдарив, а другий по землі, совісно робив, так усі 20 жінок получали нагайкою. Після того теж носили додому зерно, бо жити треба було якось. Страшно було красти, але мусили» [22, арк. 4].

Ще одним болючим питанням, було питання жінки під час Другої світової війни. Через відсутність чоловіків відбувалася зміна гендерного порядку, адже жінки були змушені переймати на себе відповідальність за дітей, старих, а інколи власного чоловіка. На жаль на долю жінки випадало чимало випробувань.

Випадки насильницьких дій щодо жінок та примушення до сексуальних стосунків під час румунської окупації дуже

багато. Наративу про жіночу долю багато і він вражає своєю жорстокістю. Наприклад: «Інколи насілували жінок» [23, арк. 8]. Це було настільки буденне явище, що у реципієнтів це не викликає ніяких емоцій: «Били якщо хтось на жалується, а до жінок як поки чоловіки воюють, то вони і трогали наших жінок» [24, арк. 5].

Щоб захистити молодих дівчат, жителі застосовували різні методи аби якнайменше зазнавати домагань: намагалися зменшити вік дівчат, видати їх за дітей, вдавання дівчат хворими, відправляли у віддалені хати, а також приховування своєї привабливості. Були й інші методи: «Жінки тримались осторонь, але якщо їм жінки подобались, то вони їх насілували» [25, арк. 9]. «Молоді дівчата ховалися на горіща, бо насільнічали» [26, арк. 4]. Ще одним методом був такий: «З часом родичалися з румунами, щоб вони не коїли лиха. Брала їх за куми» [27, арк. 10].

Спостерігалися випадки, коли, навпаки, дівчат намагалися видати за румуна, щоб покращити життя сім'ї: «Я така була не погана дівчинка, і мама мене так зібрав, і тудиго там є вуличка, вийшли сюдиго, бо там проходили румуни, вздовж йшла армія. Я потом, кажу мамі, а вони підходять до мене і бебебе по-своєму і бекають: «Нащо ти мене вивела?». Як я стала більша, розумніша, а нуж вони мене б забрали з собою» [28, арк. 7].

Отже, свідчення очевидців є цінним джерелом у дослідженні повсякдення. Адже вони розкривають справжнє життя місцевого населення й політику окупантів. І тому, для повного розуміння тих подій, потрібно звернути увагу на життєвий досвід кожного. Адже людська пам'ять множинна, і часто різні її прояви розділені і конфліктують між собою. Варто зазначити, що господарська політика румун мало чим відрізнялась від політики радянської влади. Адже вони не змінювали колгоспну систему, так само суворо карали за крадіжки. Звичайно, мала свої особливості, а саме, вивіз

більшості товару до Румунії. Але, у людському сприйнятті, вона мало чим позначилась. Запамятувалося в більшості жорстоке ставлення, важка праця, а також співпраця з окупантами.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), Ф. 4422. Оп. 1. Спр. 36, 69 арк.
2. Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля ВДПУ ім. М. Коцюбинського (далі РФ ННЛЕП) Фонд. Дітей Війни (далі – ДВ). 32, оп. 1, спр. 79. 9 арк.
3. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 74. 11 арк.
4. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 195. 14 арк.
5. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 106. 11 арк.
6. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 192. 16 арк.
7. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 123. 7 арк.
8. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 195. 14 арк.
9. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 74. 11 арк.
10. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 108. 9 арк.
11. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 123. 7 арк.
12. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 87. 6 арк.
13. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 195. 14 арк.
14. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 121. 5 арк.
15. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 106. 11 арк.
16. ДАВіО, ф. 4422, оп. 1, спр. 27. 133 арк.
17. Архіви окупації, 1941 – 1944 / Держ. ком. архівів України; упоряд. Н. Маковська. 2-ге вид. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 872 с.
18. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 196. 6 арк.
19. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 109. 7 арк.
20. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 217. 7 арк.
21. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 27. 10 арк.
22. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 121. 5 арк.
23. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 192. 16 арк.
24. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 79. 9 арк.
25. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 192. 16 арк.

26. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 123. 7 арк.
27. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 195. 14 арк.
28. РФ ННЛЕП, ф. ДВ. 32, оп. 1, спр. 18. 15 арк.

Аліна МОВЧАНЮК

ОСТАРБАЙТЕРИ – ЖЕРТВИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

У радянські часи багато говорилося про Другу світову війну, але говорилося в чорно-білому світлі: з одного боку німці, з другого – наші, і не було місця для тих, хто став жертвами цієї війни. Цих людей просто викреслювали. Людей, що, по-суті, стали жертвами середньовічного рабства.

У своєму повідомленні я хотіла б звернути увагу на проблему остарбайтерів («східних робітників») – людей, насильно вивезених нацистами на роботи до Німеччини, які після повернення додому вважалися радянською владою зрадниками Батьківщини.

Передусім остарбайтерами ставало молоде працездатне населення, наші ровесники, юність яких була зламана війною, що наклала відбиток на їхнє подальше життя. Це історія покоління, народженого в 20-х рр. минулого століття. Голодомор 1932 – 1933-х рр., забрав у них дитинство, а війна 1941 – 1945 рр. забрала у них юність.

З перших днів війни на окупованих територіях гітлерівські пропагандисти закликали українську молодь їхати до Німеччини на роботу, вони використовували різні пропагандистські засоби, щоб переконати молодих людей у перевагах життя та праці в Німеччині. Однак лише одиниці повірили цій пропаганді і добровільно поїхали до Німеччини.

Мобілізація в Німеччині працівників промисловості та сільського господарства до діючої армії спричинила гострий дефіцит робочої сили. Щоб вирішити цю проблему, гітлерівське керівництво прийняло рішення про примусове вивезення до Німеччини дармової робочої сили з України.

7 листопада 1941 р. Герінг підписав указ «Про використання російської робочої сили». Під терміном «російська» малось на увазі «радянська». Так, окрім росіян, згідно з нацистською термінологією називали також українців, білорусів та жителів інших регіонів СРСР. Німці почали вдаватися до широкомасштабних облав: зганяли молодь без будь-якої згоди на залізничні станції й відправляли на примусову роботу в Німеччину. Більшість утікала, всілякими способами ухилялася чи просто не з'являлася на вербувальних пунктах, тому окупаційна влада, визначала для міст і сіл певну кількість людей для вивезення до Німеччини, домагалася виконання поставлених завдань примусовими засобами. Це підтверджує розписка, що її давали жителі сіл і міст Вінниччини при одержанні повідомлень про відправку на каторжні роботи в Німеччину:

«Стверджую підписом, що я одержав повідомлення про обов'язкову явку на працю в Німеччину. Мені відомо, що за невиконання цього наказу в мене або в моєї сім'ї конфіскується будівля, двір і вся худоба. Якщо я і після цього не явлюсь, щоб відправитись у Німеччину, то моя будівля або будівля моїх рідних буде спалена» [2, с. 101].

Скільки десятків тисяч українців було вивезено на територію Німеччини та інших країн Європи й скільки загинуло, ніхто достеменно не знає й сьогодні. Лише з Вінниччини було примусово вивезено 78650 молодих людей, а повернулися на Батьківщину 48705 чоловік [1, с. 146].

Поїзди з бранцями спершу йшли у так звані проміжні табори. Далі везли на біржі праці в Німеччину, де продавали кожного за 5 – 6 марок, як в далекі часи рабів. Це були справ-

жні торги, як на невірничих ринках. Хазяї ходили, оглядали людей, мацали м'язи, відбирали тих, хто їм сподобався. Селили людей, як правило, у бараках по кілька десятків осіб у кімнаті. Замість ліжок були двоповерхові нари. Холод і недостатнє опалення, темрява в бараках, відсутність можливості прання. Територія, де були розташовані бараки огорожувалась колючим дротом, охоронялась наглядачами та собаками. На роботу в більшості випадків теж виводили під охороною [2, с. 74].

«Східним робітникам» присвоювали особистий номер, і більшість втрачала прізвище та ім'я. До них німці зверталися лише за номерами. Тим, хто потрапляв у сільську місцевість, господарі часто давали німецькі імена. Прибулі зі Сходу робітники офіційно надходили в розпорядження міністерства праці та бюро з використання робочої сили. Головним споживачем були військові монополії [4, с. 67].

Десятки тисяч остарбайтерів не повернулися на батьківщину, одні померли від важкої праці, інші, приєднавшись до Руху Опору, загинули у боротьбі проти окупантів далеко від рідної Батьківщини. Серед таких був наш земляк Микола Буянов. Він був примусово вивезений, як остарбайтер до Італії, де приєднався до італійського Руху Опору і героїчно загинув, ставши героєм Італії [3, с. 102].

По завершенні війни, згідно з міжнародними угодами між союзниками по антигітлерівській коаліції, ухваленими на Ялтинській та Потсдамській конференціях у 1945 році, повернення (репатріацію) до СРСР було оголошено обов'язковим для всіх громадян, які до 1939 мешкали в Радянському Союзі. На базі колишніх німецьких таборів було створено перевірконо-фільтраційні та збірно-пересильні пункти, де проходили ретельні перевірки й допити всіх, хто підлягав поверненню на Батьківщину.

Дорога додому для більшості вчорашніх невірників виявилася довгою. Для одних вона розтягнулася на місяці,

для інших – на роки. Дуже багато залежало від проходження обов'язкової принизливої процедури фільтрації – перевірки на предмет політичної благонадійності, оскільки всі без винятку остарбайтери сталінським керівництвом негласно були віднесені до вірогідних ворогів народу. Під час фільтрації також розв'язувалося питання використання репатріантів з максимальною користю. Одні призивалися у лави діючої армії, інші – відбиралися у трудові батальйони, треті – тимчасово залишалися у Німеччині для виконання демонтажних робіт за програмою репарації, четверті – відправлялися додому, п'яті – направлялися на примусові роботи у спецпоселення для відбуття покарання. Тож «набуття Батьківщини» було повне драматизму [4, с. 101].

Якщо проаналізувати справи звільнених і повернених додому людей, то близько п'ятдесяти відсотків цих справ відмічені особливим штампом у кінці справи – «Звільнений американськими військами» – і будь-яка згадка про американські війська в справі чітко виділялась червоним підкресленням. Ці люди автоматично потрапляли в категорію підвищеної уваги радянської влади. Вважалося, що вони зазнали шкідливого впливу нацистської та буржуазно-реакційної пропаганди. Вони проходили по декілька перевірок, останні – по поверненню додому. І навіть коли у висновку було написано «Компрометирующих материалов не найдено», це не полегшувало долю тих, хто повернувся з примусових робіт після звільнення [5, с. 78].

Зіткнувшись з не досить привітною до них дійсністю вдома, вони, щоб не наражатися на зайві неприємності, додаткові труднощі, а то й пряму небезпеку, не афішували власне минуле, свій соціальний статус. Вони мовчали десятиліттями.

У 1946 р. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі визнав нацистську практику вигнання та примусової

праці іноземців злочином проти людяності й грубим порушенням норм міжнародного права.

У Федеративній Республіці Німеччини було створено фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє», який надавав виплати громадянам України, проти яких нацистська Німеччина вчинила протиправні дії шляхом депортації, ув'язнення, експлуатації на роботі аж до повного винищення, а також шляхом інших порушень прав людини. Закон про заснування федерального фонду набув чинності 12 серпня 2000 року. Закон передбачав, що приймання заяв, обробка документів та виплата грошей здійснюватиметься Українським національним фондом (УНФ) «Взаєморозуміння і примирення», створеним при Кабінеті Міністрів України. На виплати з німецького фонду мали право: колишні в'язні концтаборів (за офіційним переліком концтаборів) і гетто, примусові працівники промисловості й державного сектора, працівники сільського, комунального й домашнього господарств, діти до 12 років [4, с. 167].

Право на одержання виплат потрібно було підтвердити за допомогою документів. Фонд надавав допомогу в їх розшуку. Для цього було накопичено чималу базу адрес закордонних архівних установ, розроблено спрощений бланк-запит українською та німецькою мовами. Фонд мав угоду з Міжнародною службою розшуку в м. Арользен про прискорений термін розшуку документів. Були створені обласні представництва українського фонду, у які можна було звернутися за допомогою в розшуку підтверджувальних документів та за бланками необхідних заяв для отримання виплат згідно з німецьким законом. Виплата безпосередніх разових компенсацій українським жертвам нацизму розпочалась у серпні 2001 р. і тривала до червня 2007 року [5, с. 108].

Джерела та література:

1. Гальчак С. Д. «Східні робітники з Поділля у Третьому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. – Вінниця, 2004. – 344 с.
2. Гальчак С. Д. На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів». (Поділля, 1942 – 2007 рр.). Вінниця, 2009. 768 с.
3. Бабак І., Вітковський В. Чужини для подвигу немає. – Вінниця, 2011. – 102 с.
4. Янковська О. В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни / О. В. Янковська // Сторінки воєнної історії України : зб. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 3.
5. Пастушенко Т. До питання про взаємовідносини у середовищі українських примусових робітників нацистської Німеччини / Т. Пастушенко // Друга світова війна і доля народів України. – К., 2005.

Леонід ТРАХТЕНБЕРГ

ПАМ'ЯТЬ ПРО ЄВРЕЙСЬКІ ЖЕРТВИ ГОЛОКОСТУ НА МОГИЛІВЦІНІ

Друга світова війна забрала десятки мільйонів життів військових та цивільних – людей різних національностей. Відомий єврейсько-американський письменник, журналіст, лауреат Нобелівської премії миру Елі Візель, завдяки публікаціям якого з 50-х років ХХ століття в світі поширився термін «Голокост», відзначав: «Не всі жертви нацизму були євреями, але всі євреї були жертвами нацизму» [1, с. 5].

В роки Другої світової війни шість мільйонів євреїв Європи (36 %) стали жертвами нацистів та їх поплічників, з

них близько 1,5 млн. українських євреїв було знищено німецько-румунськими окупантами [2, с. 75]. На Вінниччині, зокрема, загинуло близько 180 тисяч євреїв, враховуючи більше 50-ти тисяч депортованих буковинських, бессарабських та євреїв з повіту Дорохой (Румунія) [1, с. 5].

До вересня 1941 року частина Вінницької області ввійшла до складу німецького Генерального округу Житомир, а її південні райони стали складовою румунського губернаторства Трансністрія (з рум. – Задністров'я) [1, с. 35].

Румунський режим, зважаючи на власну мету політики щодо євреїв, депортував у південні райони Вінницької області майже 97 тис. євреїв із Бессарабії, Буковини, повіту Дорохой (Румунія), яких помістили в гетто і трудові поселення.

Лише у липні – серпні 1941 року через Могилів-Подільський пройшло 47 тисяч євреїв, переважно з Буковини. Частина з них була замучена, розстріляна ще по дорозі [2, с. 76].

Голова єврейської общини румунського міста Сучава доктор права Меір Тайх [3, с. 10]. так описав тогочасний Могилів: «У колишньому єврейському кварталі на узбережжі Дністра жоден будинок не вцілів: все було зруйновано під час недавнього страшного погрому і артобстрілу. Розтрощені стіни і димарі, що загрожували розвалитися щохвилини, височіли серед руїн, і розкладені трупи валялися у багнюці, в підвалах і серед сміття. На стінах ми знайшли написи на зразок «Ви, які прийшли після нас, скажіть Кадиш за ... (ім'я)» або «ми загинули за Кідуш Хашем» («освячення імені Бога») тощо. Ця жахлива купа гнилі була наповнена людьми з попередніх ешелонів з Буковини і з розрізнених бессарабських таборів. Кожного дня прибували нові ешелони, збільшуючи хаотичну масу депортованих».

Тих депортованих, хто залишився в живих погнали далі. Їх розселяли в єврейських містечках, а також і в селах, де євреї не проживали, в так званих колоніях, в напівзруйнованих

колгоспних фермах, конюшнях тощо. Саме так сталося в селі Тропове Могилів-Подільського району.

Спогади колишнього малолітнього в'язня Павла Зінгера (1930 р.) про пережите в гетто Тропове подано в книзі, подарованій музею з автографом колишнім малолітнім в'язнем гетто Джурином Яковом Хельмером, редактором-укладачем [4, с. 351].

«Я народився в селі Банилів, Сторожинецького району, Чернівецької області. Євреїв у селі проживало багато, було 3 синагоги.

Для нашої сім'ї війна почалась ще в п'ятницю, 20 червня 1941 року. Ми сиділи за столом, коли у вікна полетіло каміння, посипалось скло розбитих шибок.

Наступного ранку місцеві націоналісти під керівництвом румунських жандармів почали зганяти євреїв в центр села, до клубу. Кричали і плакали діти, старі та хворі. Колону пішки погнали в районний центр. Нам було дуже важко, адже з нами був мій трирічний братик Юра.

Зібрали євреїв з усього району та знову пішки погнали в містечко Атаки, яке знаходилося на березі Дністра. Майже половина людей залишилась лежати на обочинах дороги. Хто не міг іти – добивали на місці.

Нас загнали в річку Дністер, чудом врятувались лише ті, хто міг плавати. Хто вижив, добирались до Могилева-Подільського. А звідти колона була направлена до села Тропове. Там всіх загнали в приміщення сільського клубу, територію навколо якого огородили колючим дротом.

Зима 1942 року. Холод, голод, епідемія тифу. Смерть косила людей десятками. Чекати допомоги було ні від кого. Мертвих вивозили на околицю села, прикидавши солом'яною. Наступного дня собаки розтягували по селу частини людських тіл.

Хто міг стояти на ногах, тих забирали на роботу. Після ремонту мосту через Дністер, всіх чоловіків, хто там працював, розстріляли. Серед них був і мій батько.

Мене з мамою гнали на роботу на полях. Ми збирали картоплю, буряки, які відправляли німецьким та румунським військам.

Юрій Зінгер додає: «Підходити до огороженої навколо клубу території місцевому населенню було заборонено, могли пристрелити. Але добрі люди пробирались ближче і перекидали через дріт хліб, картоплю та ін.» [4, с. 352].

Брати Юрій та Павло Зінгер стверджують: «Нас від загибелі врятували передові частини Червоної Армії та партизани» [4, с. 351, 352].

Скільки євреїв, які в роки війни знаходились в селі Тропове, дожили до звільнення точно невідомо.

Майже 80 років могила загиблих від голоду та тифу депортованих, в основному буковинських євреїв не була впорядкована. До нас звернувся могилів-подільський історик, краєзнавець Валерій Войтович з проханням допомогти встановити пам'ятник жертвам Голокосту в селі Тропове, що тепер входить до Вендичанської ОТГ. Від нього дізнались, що керівник фермерського господарства «Лан Тропове» Микола Балан вже багато років намагається виконати волю своєї покійної матері, яка до останніх днів життя мріяла про гідне вшанування пам'яті померлих.

Мама розповідала Миколі, що в серпні 1941 року в село пригнали десь 500 євреїв з Буковини. Частина з них розмістили і по хатах. Більше трьохсот в'язнів гетто Тропове, за її словами, загинули в роки окупації [4, с. 9].

Мрія української селянки з великим добрим серцем здійснилася 10 жовтня 2021 року: завдяки старанням її сина за підтримки багатьох небайдужих людей, єврейських громад Могилева-Подільського та Вінниці, благодійної організації

«Християни за Ізраїль – Україна» на місці поховання жертв Голокосту було відкрито пам'ятник.

На мітингу-реквіємі, присвяченому відкриттю пам'ятника жертвам Голокосту в с.Тропове, виступив Михайло Крайс з Чернівців, народжений після війни. Представник другого покоління, згадуючи розповіді батька, намагався реконструювати картину єврейського світу, знищеного у вогні Катастрофи, осмислити, оцінити події минулого.

«Серед депортованих євреїв, яких гнали з Хотина в Трансністрію, була і родина батька Лейзера. ... Він розповідав, що їх гнали пішки до мосту поблизу Могилева-Подільського. На першій великій зупинці румуни сказали, щоб ті, хто не можуть, далі залишились тут. За ними приїдуть підводи і далі їх повезуть кіньми. Тих, хто залишився розстріляли. Серед них була і моя прабабуся. Ці постріли чула колона, яку гнали далі...

Батькові, якому тоді було 8 років, інколи вдавалося вийти за межі гетто і просити у людей якоїсь їжі. І багато селян відгукувались і допомагали.

... І дуже важливо, що нині Україна хоче знати трагічні сторінки Голокосту, вшановує їх пам'ять, бо в часи мого дитинства люди збирались потайки вночі, щоб відвідати могили рідних та близьких, які згоріли у вогні Голокосту [5, с. 9].

Нині на Вінниччині нараховується більше 360 братських могил, в яких поховані жертви Голокосту. На жаль, близько третини з них не упорядковані, там немає навіть маленького пам'ятного знака [6]. Такі місця масових захоронень є і на території Могилів-Подільського району. Тому в учених-істориків, архівістів, краєзнавців, єврейських громад, благодійних організацій та органів місцевої влади попереду ще багато роботи по вшануванню пам'яті загиблих жертв Голокосту.

Джерела та література:

1. Трахтенберг Л. М., Радер Н. І. Шанувати пам'ять непросто. Робочі табори, гетто, місця знищення євреїв на території Вінницької області в 1941-1944 рр. Вінниця: ВОТЄМК, 2013. 40 с.

2. Кравченко П. Трансністрія: рай в пеклі. *Подільський єврейський альманах*. 2021. № 13. С. 75 – 85.

3. Тайх М. Єврейське самоврядування в гетто Шаргорода (Трансністрія). *Подільський єврейський альманах*. 2021. № 13. С. 5 – 32.

4. Колокола памяти. Воспоминания бывших узников гетто и концлагерей, проживающих в городе Ашдод (Израиль). Редактор-составитель Яков Хельмер. Издано амутой «Зикарон», 2005. 482 с.
Теж саме Колокола памяти.
<https://www.netzulim.org/R/OrgR/Library/Ashdod/Ashdod1.pdf>

5. Лариса Знак. Пам'ятний знак жертвам Голокосту відкрито у селі Тропове. *Слово Придністров'я*. 2021. № 42. 15 жовтня.

6. Баркалова К. Какие ужасы перенесли евреи во время оккупации Винницы (интервью с Л. Трахтенбергом 19 июля 2019 г.)
<https://vn.depo.ua/rus/vn/golokost-na-vinnichchini-tochna-kilkist-zagiblich-nevidoma-20190715995214>

Любов АНДРІЯШ

ГОЛОКОСТ НА КРИЖОПІЛЬЩИНІ

Найсумнішою сторінкою в історії окупації Крижопільщини, що на Вінниччині, стало переслідування єврейського населення. Голокост – організоване та планомірне знищення єврейського населення нацистами та їх союзниками у роки Другої світової війни.

Голокост... На будь-якій мові, у будь-якій транскрипції це слово змушує здригнутися, відкриваючи всю безодню людського горя. У ньому злився стогін сотень тисяч спалених, закатованих, розстріляних. У ньому – біль і мучеництво цілого народу. У стародавньому перекладі Біблії Голокост (холокост) означає «знищення вогнем». Вогнем ненависті і всеохоплюючої жаги до вбивства.

З перших днів окупації євреї були обмежені в пересуванні. У деяких містах для них було встановлено особливу комендантську годину: євреям під загрозою смерті заборонялося з'являтися в певних кварталах, для них було обмежено або встановлено незручний час покупок на ринку. В'язні не мали права користуватись громадським транспортом. З початку окупації і аж до акцій фізичного винищення йшло систематичне пограбування єврейського населення у вигляді податків та штрафів.

Спільне горе – війна об'єднала людей, навчила розумінню та жертвності. Багатьом євреєм пощастило вижити. Єврейська мудрість говорить: «Хто рятує одну душу – рятує цілий світ». Допомагаючи єврейському населенню, жителі України рятували свої душі. Саме так про подвиг звичайнісінької селянки свідчить Татяна Дралюк (Стратієвська) [5].

У тому страшному погребі у липні 1941 року і опинилася Таня, яка разом із сім'єю евакуювалася із Могилева-Подільського на схід. А по дорозі їх наздогнали німці. Не встигли розташуватися в покинутих хатах єврейської громади Жабокрича, як румуни стали виганяти всіх на вулицю. Таню разом з родиною загнали в погріб Дувіда Гершковича. Вона була на руках у матері, котра наказала залізти їй у велику діжку, що була у погребі, а старший брат відмовився лізти до сестри, промовляючи матері: «Ні мамо, що буде з тобою, те і зі мною». Біля входу до погреба румуни встановили кулемет. Від перших пострілів загинула мати і брат. Коли стрілянина вщухла, Таня побачила мертвими своїх рідних. Лише в тому

погребі загинуло 16 сімей. Вона підбрала мамину хустку, пробиту кулями і закричала: «Чому ти така холодна, мамо?». Крик почув однорукий селянин і спустився в погріб, що нагадував пекло. Він вивів її на вулицю, дав поїсти і завів в якусь хату. Ці спогади записані в книзі Є. Гарбера «На моєй пам'яті».

Історичний путівник «Сто єврейських містечок України» повідує, що німецькі війська увійшли в Жабокрич 22 липня 1941 року. Вони, на диво, слухали музику, грали в футбол і зовсім не звертали уваги на місцеве населення. А через три дні вони покинули Жабокрич, уступивши місце невеликому румунському гарнізону. 26 липня і почалося справжнє пекло.

Спогади очевидців та людей, які дивом вижили:

«Ночью, тяжело раненый и целый день пролежавший среди трупов в картофельных кагатах колхоза, Янкель Финкельштейн выбрался из ямы. Получив 16 ранений, он с трудом добрался домой, спрятался и чудом выжил, но не на долго. Из-за отсутствия медицинской помощи раны воспалились. Началась гангрена и ровно через месяц его не стало... Погром длился три дня: 27, 28, 29 июля, после чего румыны оставили Жабокрич». Из книги Є. Гарбера «Хрупкость еврейского бытия» [6].

Спогади очевидця, записані Євгенієм Федоровичем Годованим, в книзі «Долинами Марківки та Вільшанки» [1].

«Утром того страшного воскресенья, 27 июля 1941 года, нас выгнали из дедушкиного дома румынские солдаты. Мужчин уводили первыми. Мой отец держал на руках сестру Раю и не мог с ней расстаться. Только ударом приклада по затылку удалось румуну заставить его отпустить на землю свою любимую доченьку. Папа был расстрелян... Нас пригнали к погребу под магазином. Пол был завален трупами мужчин, женщин и детей. Я помню слова мамы: «но если суждено быть убитыми, то пусть это будет на улице, а не в погребе». Я добрался до ступенек и выбежал из этого ада».

Згадує Сапожинська Г. І., 1920 року народження:

«Багато євреїв переховувалися в наших людей. А в мене в хаті було четверо єврейських дітей, і після розстрілу євреїв, українці допомагали чим могли... Батько мій одягав кожух, хоч були жнива, брав відро води і ніс євреям, бо ті хотіли пити. Кожух одягав тому, що румуни били всіх, хто підходив до огорожі єврейської, а через кожух нагайка не так боляче ударяла по тілу».

І хоч багато років Ліля Левіт проживає в Ізраїлі, але ніколи не забуває про Жабокрич. А нещодавно побувала у музеї Бойової Слави, де відкрито відділ «Історична пам'ять про війну та голокост», що є у Крижопільській ЗЗСО І – ІІІ ст. № 2, де залишила свої спогади та відгуки. Хіба ж можна забути те, що в погребі її діда Дувіда розстріляли близьких та рідних людей? Мама Лілі померла зразу ж після війни, батько загинув на фронті. І ще тоді Ліля сказала: «Я буду рятувати людей». І мрія єврейської дівчинки здійснилася – Ліля Левіт стала лікарем.

Джерела та література:

1. Годований Є. Ф. Долинами Марківки та Вільшанки. Історичні долі людей та поселень західного Крижопілля. – Одеса: «Друкарський дім», 2011. – 336 с.
2. Голокост: питання пам'яті та сумління. 70 річчя трагедії // Сільські новини. 30 березня 2011 р.
3. Словник-довідник «Голокост в Україні 1941-1944 рік».
4. Гарбер Є. На моєй пам'яті. – Тернопіль: ОАО «ТИПК», 2008. – 327 с.
5. Спогади Тетяни Дралюк (Стратієвської), та Лілі Левіт.
6. Гарбер Є. Хрупкість єврейського бытия. Автобіографіческие записки. Балтимор, 2004. – 203 с.

СПОГАДИ ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ ПРО МОГИЛІВ-ПОДІЛЬСЬКЕ ГЕТТО

30 серпня 1941 року було прийнято рішення про окупаційну зону так званої Трансністрії. На підставі обіцянок, даних Гітлером Антонеску, німецька армія й адміністрація покинули цю територію 19 вересня 1941 року, а вся вказана частина була передана Румунії. Водночас німці повідомили румунам, що ні євреї з Придністров'я, а ні євреї з таборів та гетто Бессарабії чи Буковини до річки Буг не можуть бути переміщені. Німці наполягали, що «євреї мають бути зосереджені в трудових таборах та використовуватися для роботи до тих пір, поки їх переміщення на Схід не стане можливим, а саме лише після завершення операцій». Метою було забезпечити Бессарабію, «очистити» Буковину та Придністров'я від євреїв.

В кінці серпня Антонеску обговорив деталі майбутніх депортацій на зустрічі з губернаторами Бессарабії, Буковини та Подністров'я. Антонеску поклав відповідальність за депортацію на Генеральний штаб та доручив утримуватися від адміністративних формальностей і списків депортацій, а замість цього проводити тільки «числову реєстрацію». Таким чином, документи євреїв були спалені відразу після переходу через Дністер. Крім того, Генеральний штаб наказав жандармерії стратити євреїв, які через втому або хвороби не могли йти в ногу з колонами. Депортації почалися 16 вересня з євреїв з табору Вертуїєні та були завершені до кінця грудня 1941 року. Не було ніякої участі Німеччини в цих операціях. Колони євреїв перетнули Дністер в таких районах як Атачі - Могилів-Подільський, Косауці (молд./рум. Cosăuți) - Ямпіль, Резіна (молд./рум. Rezina) - Рибниця, Тигина (назва міста

Бендери в 1941-44) - Тирасполь та Оланешть (рум. Olănești) – Яськи. А вже 6 жовтня Іон Антонеску проінформував свій уряд про проведену роботу, мета якої була етнічні чистки в Бессарабії: *«Що стосується євреїв, я вжив всіх заходів щодо їх повного вигнання з цих регіонів. В Бессарабії у мене все ще близько 40 000 євреїв, що будуть депортовані за Дністер, а якщо дозволяють обставини, то всі будуть відправлені навіть за межі Уралу»*.

В ході депортацій сотні євреїв загинули від голоду, спраги, побиттів і тортур; жінки та дівчата були згвалтовані, а ті, хто захищався, були вбиті. Багато євреїв були вбиті, коли їх пограбували. Згідно з офіційними румунським повідомленням, 91 845 євреїв з Буковини, 55 867 євреїв з Бессарабії та 9 367 євреїв з Дорохой (рум. Dorohoi) – місто у повіті Ботошань (рум. Botoșani) на північному сході Румунії були депортовані в зону Задністров'я.

...У серпні 1941 року в Могилів-Подільському румунськими окупантами було створено єврейське гетто. З обох головних вулиць міста (Радянської та Леніна) були виселені всі євреї, що проживали там у приватних та комунальних будинках.

Гетто визначалося межами:

З боку річки Дністер – уздовж берега вулицею Грецькою, далі, не доходячи один квартал до залізничного мосту (віадука), вона тяглася по провулку, поруч із парканом якогось заводу, і, повернувши праворуч, виходила до Пушкінської вулиці.

Права сторона цієї вулиці належала до гетто і була заселена єврейським населенням. Ліва сторона – підніжжя величезного схилу, була заселена християнським населенням.

Пушкінською вулицею кордон гетто тягнувся до тильного боку Гітлерштрассе (колишньої вулиці Радянської), а потім обривався. Крім зовнішніх кордонів гетто існували

внутрішні розмежування в ньому, що частково проходили Ставиською вулицею, Базарною площею та іншими місцями.

По наведеному на Дністрі понтонному мосту, пізніше заміненому, зробленому з колод і незабаром знесеним водами Дністра, переправлялися на лівий берег, рухаючись на схід, німецькі, румунські, угорські війська і транспорт зі спорядженням. Район переправи через річку і всі прилеглі вулиці були ретельно очищені від євреїв. Війська рухалися на фронт у зворотному напрямку – на відпочинок чи переформування. Якщо це були румуни, то від них очікувалися пограбування і знущання, на додаток до жорстокостей громадянської адміністрації і румунської воєнщини.

Якщо ж через місто проходили німецькі частини, то це була пряма загроза знищення, у таких випадках життя в гетто завмирало.

Після окупації влітку 1941 року води Дністра вийшли з берегів і затопили місто. Руйнувалися жалюгідні халупки, у гетто стало ще тісніше. Зруйновані та покинуті будинки негайно розбиралися на паливо. Виявилися відключеними примітивний водогін, павутиною повисли на дерев'яних стовпах марні безпорадні електродроти.

Стихійне лихо посилювалося ще тим, що влада Румунії інтернавала сюди колону за колоною змучених довгим шляхом румунських, бессарабських та буковинських євреїв. Це були жалюгідні залишки багатотисячних колон, яким вдалося витримати важкий шлях. Їх виганяли з будинків, грабували, вбивали, гвалтували, гнали сотні кілометрів, добиваючи дорогою відстаючих та знесилених.

Ще зовсім недавно вони були заможними людьми. Тепер єдиним їхнім майном було те, що на них було. Це «майно» дало їм можливість протриматися якнайкоротший час, бо незабаром воно було обміняне у місцевого населення на їжу.

Вже зимою 1941 року на них обрушився страшний голод. Їхнє становище посилювалося й іншими причинами: во-

ни не знали місцевих умов, не мали жодного житла і не знали української мови, що також було важливим. На них чекало повне зубожіння, інфекційні хвороби і, нарешті, голодна бо-лісна смерть на чужині.

Незабаром тут розпочалася епідемія тифу. Румунські солдати, відведені з фронту, занесли сюди коросту. Епідемія цього захворювання перекинулася у гетто. Відсутність ліків, миючих та дезінфікуючих засобів сприяла поширенню епідемії.

У колишній поліклініці на Лікарняній вулиці утворилося щось на кшталт лікарні. «Шпиталь», – так її називали інтерновані в'язні гетто, знаходився у віданні єврейського Юденрата. Щодня тут помирали десятки тифозних. Їхні трупи склалися в порожнинах відкритих вікон, а потім їх знімали, штабелями укладаючи вздовж стіни лікарні.

Іноді сюди під'їжджав візок, запряжений ледь рухаючим ногами виснаженим шкапом. На рівну платформу шарами закидали трупи. Потім візник пов'язував трупи мотузкою для того, щоб довести їх у цілісності до місця поховання. Від воза кидалися живі, боячись заразитися тифом. Їх везли Виноградною вулицею до підніжжя Шаргородської гори, а потім виснажена тварина не в змозі тягнути візок часто зупинялося на крутих підйомах.

Спочатку померлих євреїв відвозили на єврейський цвинтар Шаргородської гори. Пізніше їхні трупи стали ховати у численних ярах і ровах тоді не заселеного східного схилу з боку Пушкінської вулиці.

На правій стороні цієї вулиці – території колишнього військового містечка, в адміністративних та казарменних приміщеннях у неймовірній тісноті тулилося кілька тисяч інтернованих буковинських євреїв.

Восени 1942 року дедалі частіше стали відправляти колони виснажених жителів гетто до Печерського концентра-

ційного табору. До табору добиралися не всі, шлях до нього устелений безіменними могилами.

Печерський концентраційний табір знаходився більш ніж за сто кілометрів від Могилів-Подільського. На правому березі річки Південний Буг біля села Печери Шпиківського району Вінницької області.

Він розмістився у чотирьох корпусах колишнього санаторію. У Печерському концентраційному таборі не було газових камер.

У ньому вмирали від голоду або від інфекційних хвороб. Про цей табір відомо багато, але ще більше залишається невідомим, винесене загиблими його в'язнями.

Все, що розказано тут, лише мізерна частка того, що відбувалося у Могилів-Подільському гетто, де протягом двох років та дев'яти місяців утримувалося величезна кількість євреїв – мешканців цього району та зігнаних сюди з інших місць.

Наум Герман:

«Я один із шести мільйонів, що був одним із червоноармійців-євреїв, мобілізованих до армії у перші дні війни. Велика група мобілізованих, була без командира, потрапила в оточення на Південно-Західному фронті у перші тижні війни. Це сталося в Умані. Після багатьох і безуспішних спроб прорватися на схід група стала рідшати, а потім розпалася. Боячись потрапити в полон, люди обирали єдиний можливий шлях до порятунку – пробиратися додому, до довоєнного місця проживання, розчинитись у середовищі цивільного населення.

У Могилів-Подільському, куди повернувся, я не знайшов ні своєї сім'ї, ні рідних. Моя квартира по вулиці Радянській виявилася розграбованою мародерами та зруйнованою повінню. Оселився в одній із кімнат у частково вцілому будинку своєї матері. Через якийсь час мені вдалося відновити зруйновані простінки будинку та розширити житло. До мого

приходу сюди на початку 1942 року в будинку оселилося ще кілька сімей, місцевих та інтернованих євреїв: тітка Фейга Лейзнер – сестра моєї матері; Малка Кіт із трьома дітьми – сестра вітчима; короткий час тут жили: Шая Гремпель – брат вітчима, його дружина Соня та їхні діти. Пізніше сюди підселилася ще одна сім'я – Барон із двома доньками, 20-річною Нюсею та однорічною Аннушкою. Таким чином, у трьох кімнатах мешкало понад два десятки людей. А в іншій половині цього ж будинку, також у трьох кімнатах, не менше.

Залишатися в Могилів-Подільському гетто довго я не міг – ніде й не було на що жити. Періодично я з'являвся в гетто, перебуваючи в ньому кілька днів, а потім повертався то в село Котюжани, то в Снітківське гетто.

Так було до того, поки я зовсім не пішов із села Котюжан восени 1942 року і туди вже не повертався.

До мого будинку часто приходили молоді люди: Боря Вайсман, Шуля Бронштейн, Володя Клебанер, Дуся Юрковецька, дещо старші за них Хана Грейгер, всі – могилівчани.

Приходили сюди з інтернованих в'язнів гетто: брати Макс та Ізя – румунські євреї, елегантний Курт із німецьких євреїв та інші хлопці та дівчата, імена яких не запам'яталися. Курт володів німецькою мовою, що ускладнювало наше спілкування. Він став приходити дедалі рідше, а потім і зовсім кудись зник.

У нас збиралася єврейська молодь із різних країн. Нічого в цьому дивовижного не було, у Могилів-Подільському гетто можна було зустріти євреїв із багатьох країн Західної Європи.

В'язні гетто мали носити на грудях і спині Маген-Давид – жовту зірку.

За відсутність її окупанти та поліцаї жорстоко били всіх без розбору. Виходити межі гетто також суворо заборонено. Порушнику загрожувала смерть.

Однак, не зважаючи на це, багато євреїв не носили зірку і виходили з гетто, наражаючи себе на ризик і порушуючи окупаційний режим. Я також не носив жовту зірку, не тому, що не хотів жити, у мене її просто не було.

Ідея дістати радіоприймач, отримати більш надійне джерело інформації, ніж одеська газетка, що іноді діставалася нам українською мовою або переклад з румунської газети, виникла уже давно, але однієї ідеї було мало, треба було діяти.

Ми добре знали, що в довоєнний час на радянській території у населення не так багато було радіоприймачів. Відомо було й те, що на початку війни в СРСР було видано указ про здачу всіх радіоприймачів, включаючи саморобні і навіть детекторні. Було вилучено все, що нагадувало радіо.

Вирішили шукати. Надії справдилися. Боря Вайсман, який до війни працював змінним електромеханіком на міській електростанції, продовжував залишатися на колишньому місці роботи, причому отримавши від окупантів перепустку на вихід із гетто.

Звичним шляхом по вулиці Леніна – тепер бульвару маршала Антонеску, Боря йшов повз розграбовані з чорними порожніми очницями двері та вікна багатоповерхових будівель колишнього будинку Червоної армії та – Будинку піонерів.

На горищі однієї з цих будівель Боря знайшов старий, зібраний дитячими руками радіоприймач. Хтось із хлопців знайшов радіолампи. Брати Макс та Ізя, радіоаматори, оглянули знахідку та визначили, що з неї можна зібрати радіоприймач. Їм допомагали електрики Наум та Боря.

Чимало труднощів було з пошуками акумулятора, необхідного для електроживлення майбутнього приймача. Було знайдено старі, громіздкі та дуже важкі кислотно-лужні батареї. Їх треба було переробити, використовувати те, що було придатне, зменшивши габарити та вагу. Враховувалося, що в майбутньому ці батареї доведеться переносити від місця ко-

ристування до місця зарядки. Крім цього, берегли кожную краплю електроліту, що зберігся в батареях, адже в умовах гетто знайти його було справою немислимою.

Саморобну конструкцію радіоприймача вмонтували у кушетку. Батареї сховали в ніші простінка. Звичайно, навіть при швидкому обшуку все це могло бути виявлено. Але про це ніхто не говорив, дуже необережними ми були в молодості.

Вибравшись із гетто, я опинився поблизу якогось автомобільного гаража. Не пригадаю обставин, але саме тут познайомився з молодим євреєм із Румунії, якого окупанти використали на роботі у гаражі.

Йосип – так звали парубка, був висококваліфікованим автомобілістом. Праця його оплачувалася солдатським пайком, тобто він отримував удень три порції армійського казанка з солдатського казана.

Крім того, Йосип мав спеціальну перепустку. Іноді він приводив мене в гараж і там ділився зі мною своїм пайком. Така підтримка давала мені можливість залишатися в гетто триваліший час, а ночував я в домі Наума.

На головній вулиці міста, Гітлерштрассе, розташовувався кінотеатр імені Маршала Антонеску (колишній кінотеатр імені Котовського). Тут виднілася величезна фотовітрина. Судячи з фотографій, у фільмах, що демонструються в кінотеатрі, показували штурм Кавказу і успішне просування німецьких танкових колон до річки Дон. Німецькі гірські стрільці милувалися едельвейсами Кавказу, танкісти дивізій СС з біноклями розглядали Сталінград.

Враження було гнітючим. Збираючись, ми довго обговорювали критичне становище на фронтах, висловлювали різні думки та припущення про подальшу долю далекого від нас радянсько-німецького фронту, від якого, поза сумнівом, за нашим переконанням, залежала доля в'язнів, які все ще продовжували битися в свідомі виживання.

І ось настав час, якого зі страхом і трепетом чекали з самого початку. Потрібна була електроенергія для заряджання батарей, а її у гетто не було. І в цьому випадку врятував Боря Вайсман.

Ще зі шкільної лави Боря дружив із однокласником Леонідом Ференцем. Дружба з Оленою – українцем з таким дивним прізвищем, у роки окупації не тільки не ослабла, а, навпаки, зміцніла. Боря присвятив тасмницю Льоні, і той погодився заряджати батареї у себе вдома.

Перший раз доставити акумуляторні батареї до будинку Льоні, що живе на Пушкінській вулиці, за кількесот метрів від гетто, довелося мені. Пізніше цією справою почала займатися лише тітка Фейга Лезневер. Ця сорокарічна жінка була надзвичайно безстрашною. Одягалася вона, як місцева українка, зовнішністю мало чим відрізняючись від них. Вона брала звичайний плетений гаманець, укладала в нього батареї і, прикривши їх ганчіркою, сміливо вирушала в небезпечну дорогу.

Існувало, на нашу думку, одне найнебезпечніше місце на перетині вулиці, що відокремлює гетто зі східного боку від міста. Тут часто з'являлися поліціяї і окупанти.

Звичайно, все залежало від випадку, і щоразу, коли батареї несли на зарядку, учасники підпілля були в крайньому напруженні.

Вперше ми слухали радіо восени 1942 року. На той час підпільники дістали географічну карту СРСР зі шкільного підручника. За даними Радянського інформбюро вони нанесли на карту лінію фронту.

Те, що ми дізналися, дуже засмутило нас. Лінія фронту приблизно відповідала інформації, яку ми отримували з газет. За інформацією інформбюро, наприкінці 1942 року становище на фронті почало покращуватися, щодня приносило радісні надії.

...Про місце розташування Юденрата та єврейської поліції я вже згадував. Нагадаю, що «установа» ця була в одному з кутів бульвару імені маршала Антонеску в кінці скверу і перших будинках набережної частини гетто, що починається звідси.

Пам'ятаю, вхід у нього починався з дерев'яних сходів, що ведуть на другий поверх, а далі не знаю, бо там не доводилося бувати. Що таке Юденрат та єврейська поліція?

Зайве говорити, що ті, хто перебуває в цьому органі, підпорядковані йому десятком-півтора таких же в'язнів гетто, як і інші, з Маген-Давидом на грудях і спині, з якоюсь пов'язкою на руці, представляли якусь юридичну владу над двадцятьма зайвими тисячами в'язнів Могилів-Подільського гетто.

Радянські органи влади, які розслідували злочини нацистів та їхніх посібників, брали до уваги такі пояснення. А колишні в'язні гетто, як тоді, у найважчих умовах, і після їх визволення, що зберегли у собі честь і гідність, як у минулому, і у теперішньому, не хотіли не те, що свідчити, а й стикатися з мерзотністю цієї поведінки «служивої публіки».

І ці зрадники свого народу уникли відповідальності, хоч би за свою участь у тому, що вони творили із в'язнями у гетто.

Я не значився в списках Юденрата, адже моє становище в гетто теж було нелегальним, але в їх списках значився мій швагер – Наум.

І ось до нас приходять єврейський поліцай, який нічим не відрізняється від нас, в'язнів, хіба що якоюсь ганчіркою на рукаві, і повідомляє, що шурина в такий день і годину необхідно з'явитися в Юденрат для відправки на громадські роботи з ремонту вулиць міста.

Наума, звісно, поліцай не бачив. Він встиг щезнути ще до того, як поліцай увійшов до будинку. Поліцай вручив тітці Фейге вимогу, наказав їй розписатися в якомусь папері.

Замість швагра в призначений час до Юденрат вирушаю я. Відзначившись у поліцейського під прізвищем Наума, я приєднався до групи тих, що прибули сюди з тим самим, що і я, кілька десятків в'язнів гетто. Обірвані, напівроздягнені, з зарослими щетиною обличчями, ще й голодні, ми тулилися один до одного, ніби прагнучи зігрітися. Адже стояла вже осінь, і в цьому, хоч і відносно теплому краю бувають холодні дні цієї пори року, особливо вранці.

За віком усі були старші за мене: якась частина з них місцеві, більша частина інтерновані бессарабсько-буковинські в'язні гетто. У супроводі двох єврейських поліцаїв нас повели бульваром маршала Антонеску до міської управи.

У дворі нам дали лопати, кирки, ломи та дві тачки. Потім нас вишикували в дві шеренги і строєм направили до виходу, а, вийшовши на вулицю Гітлерштрассе, ми пройшли по ній і були зупинені на розі вулиці Стависької.

У цьому місці, неподалік кінотеатру, потрібно було продовжити вже розпочаті ремонтні роботи тротуарів. Тут же стояли два пароконні візки. Частина з нас, уклавши на візки лопати, кирки та ломи, у супроводі поліцая пішла у бік Шаргородської гори, а частина, в якій опинився я, залишилася на місці.

Поки ми очищали побитий тротуар від уламків асфальту, до рогу вулиці під'їхали вози, завантажені величезними кам'яними плитами. Ми взялися за їхнє розвантаження. Двома приставленими до возів дерев'яними брусками нам належало ковзанням спустити важкі плити на землю.

Одна з них була лицьовою стороною догори. Розглядаючи її, ми здригнулися. На плиті, під тонким шаром моху, покритого таким самим тонким шаром зеленуватого кольору цвілі, виднілася Зірка Давида і кілька єврейських літер. Це була одна із привезених надгробних плит-пам'ятників, знятих із могил єврейського цвинтаря, що на Шаргородській горі.

Хтось із нас прочитав напис на ньому, чим підтвердив факт його походження. Нагляд за виконанням нашої роботи здійснювався цивільною особою, яка називала себе інженером міської управи.

Після закінчення робіт ми віднесли лопати, кирки, ломи та тачки у двір міської управи, звідки нас відвели до Юденрат, а потім відпустили. Тільки одного дня вистачило мене. Подумки я зарікся, що більше такому не бути. Я не міг пояснити, що мене обтяжувало, але я відчував, що торкнувся чогось невидимого, на чомусь дуже боляче обпікся.

На прилеглий до Юденрату вулиці Рибної завжди булолюдно. Тут жила знайома мені багатодітна родина кравця, вони дуже бідували. На те, що вони вміли шити, не було попиту. Їхній старший син Борис ще з довоєнних років залишався в негараздах з моїм шурином Наумом. До мене Борис ставився з розумінням і намагався чимось допомогти, хоча такої можливості у нього не було.

Я часто бував у цьому будинку і ставав мимовільним свідком того, що відбувалося за їхніми дверима, на Рибній вулиці. По вулиці ходили ті самі чоловіки, зупинялися один перед одним, про щось іноді емоційно розмовляли, а потім розходилися. Здебільшого це були інтерновані румунські євреї. Боря, поінформований про те, що відбувається, намагався пояснити мені те, що я не до кінця розумів.

Виявилося, що тут нелегально існувала біржа, на якій можна було продати-купити коштовності та іноземну валюту, звичайно, не румунські леї та не німецькі окупаційні або навіть рейхсмарки. Справді, тут відбувався торг, і мені вперше, щоправда, здалеку, довелося побачити коштовності та валюту – золоті монети. На цьому моя екскурсія до біржових справ і закінчилася.

Після війни, колись був у Києві, я випадково зустрів Бориса. Ми з ним вирушили на відомий у Києві Поділ, де він тоді мешкав. Там, у його квартирі, у домашній обстановці за

рясно накритим столом ми провели вечір у спогадах про нашу могилів-подільську одісею.

Тоді мені Боря розповів про одну із сторін діяльності біржі. Боря називав незнайомі мені імена румунських євреїв, які зуміли привернути увагу кількох румунських офіцерів. А ті за валюту та цінності успішно встановили та постійно підтримували зв'язок із єврейськими громадами Бухареста та інших міст Румунії, що згодом – у 1943-44 роках – вилилося у струмок допомоги в'язням гетто і навіть нелегальну емірацію.

Для мене розказане Борей, звичайно, було новим і цікавим, але використати ці відомості у своїх нарисах я не зміг через їхню скнарість про цей важливий факт.

...Останні, вже холодні грудневі ночі 1942 року я провів на горищах порожніх будівель по Гітлерштрассе, щонайменше – на таких же горищах у будинках на бульварі маршала Антонеску. У моєму житлі, в безладно розкиданому мотлоху лежала величезна кількість книг. Одні були у звичному оформленні, інші в обтягнутих шкірою обкладинках. Як у бібліотеці – найкращі твори російської та української літератури, але здебільшого книги західноєвропейських класиків.

Тут, до настання повної темряви, забувши всі негаразди свого земного існування, захоплений змістом книг, я відключався від навколишнього світу, занурюючись у читання. Іноді, все-таки відчуваючи якесь реальне життя, я брав у руки одну з прилеглих мені книг у шкіряній палітурці, гортав її, але жодної літери в ній прочитати не зміг.

Подібні книги я бачив у дитинстві, коли з дідусем Шином по п'ятницях та суботах ходив до першотравневої синагоги. Там було багато таких же книжок. Дідусь не тільки тримав їх у руках, а й читав, відключаючись від усього земного. Єдиним, що я зміг прочитати в цих книгах, було те, що розміщувалося на лицьових, але найчастіше останніх сторін-

ках. Там вказувався рік видання та два-три російські слова – «Київ», «Санкт Петербург...»

Прохолодного ранку грудневого дня 1942 року, що починається для мене з нелегального проникнення на міський ринок з метою добування там їстівного, я був упізнаний колишньою вчителькою початкових класів Котюжанської неповносередньої школи. Олена Володимирівна Бияковська – дівчина із села Григорівка, що за кілька кілометрів від міста Могилів-Подільського, була молоденька вчителька та починала свою педагогічну діяльність із початкових класів.

Кілька найменших сиріт-дітей вихованців колгоспного патронату були її учнями. Звичайно, молодій вчительці іноді доводилося відвідувати патронат. Так вона познайомилася з нашою матір'ю, моїми сестрами та зі мною.

Коли Олена Володимирівна мене впізнала, то в перших словах прозвучало здивування несподіваною зустріччю. Вона знала, що я був покликаний до Червоної армії і вибув із села восени 1940 року, і раптом я постав перед нею в злиденному одязі, виснажений і голодний, а головне, що шукає на ринку їстівного...

Олена Володимирівна не була одна, поряд з нею стояла літня, схожа на неї жінка, в якій не важко було впізнати її матір. Щоб не приваблювати у торговців цікавості, що товпилися поруч із нами, ми відійшли в бік від прилавків.

Там я дуже коротко розповів жінкам про себе. Мати й дочка, обмінявшись кількома словами, запропонували мені йти до них у село Григорівку, на що я з великою вдячністю погодився. Жінки пішли вулицями міста, зрідка оглядаючись, чи встигаю я слідом за ними на невеликій відстані. У село Григорівку до будинку Бияковських ми прийшли без жодних пригод у другій половині дня.

На цьому закінчуються мої поневіряння та страждання у Могилів-Подільському гетто, а разом з ними і весь кривавий 1942 рік. Попереду були нові випробування, що розтягнулися

на п'ятнадцятимісячне нелегальне животіння в іншому середовищі та під іншим ім'ям, з жорстокою розправою, що постійно маячила, на місці викриття.

...Маленький фрагмент із безневних подій 1944 року, що послідували після звільнення місцевості від румунської окупації. Мені довелося ще раз здалеку побачити село Григорівку, дуже короткий час побувати у місті Могилів-Подільському та навіть пройти його знайомими вулицями.

Це було у двадцятих числах березня 1944 року, коли ми, звільнені радянськими військами, були мобілізовані та проходили короткочасну підготовку у запасному полку 2-го Українського фронту. Полк, закопавшись у землянки, розташовувався на голому полі між містом Могилів-Подільським та селом Григорівкою.

Будь-яка найкоротша відпустка нам була заборонена. Самовільна відсутність мобілізованого в полку розцінювалася як дезертирство у воєнний час із судом військового трибуналу. У мене не було жодних шансів з метою відвідати вцілілих в'язнів Могилів-Подільського гетто.

Мені ще раз довелося побувати в місті, а село Григорівку, що лежало поруч, де жила Олена Володимирівна Бияковська з батьками, бачити тільки здалеку. Ми, мобілізовані – «чорнорубашники», так нас називали тоді, не обмундированих і не озброєних, маршової ротою спустилися з Шаргородської гори і нерівним строєм увійшли до зовсім недавно звільненого після майже трирічної румунської окупації міста Могилів-Подільського.

Ми пройшли по повернутих старими назвами вулицями: Радянською та Леніна, вийшли до берега річки Дністер біля самої переправи. Справа виднівся двоповерховий будинок, в якому зовсім недавно тулився Юденрат – там було безлюдно. А далі, за будинком, лежала вулиця Рибна – пуп колишнього гетто, але її не було видно.

По понтонному мосту через переповнений каламутними весняними водами Дністер, не зупиняючись на відпочинок, ми пішки пішли до переднього краю 2-го Українського фронту».

Яков Менакер:

«Ми свято вірили у всі пропагандистські запевнення, що наша Червона Армія зупинить і розгромить будь-якого ворога та радянським громадянам нема чого побоюватися. Лише у чергове бомбардування пролунав заклик до всього населення покинути місто. Вийшовши з підвалу, ми разом із усіма, не заходячи додому, попрямували у бік Шаргородської гори. Без їжі, без документів, без чогось.

І ми на кількох підводах поїхали у бік Могилів-Подільського. Дорогою було село Борівка, де напередодні, як потім з'ясувалося, проходила жорстока каральна акція – розстріляли 600 євреїв. Перед в'їздом до Борівки нас виявили німці та українські поліцаї, які їхали машинами. Ми зрозуміли, що потрапили до пастки. Втікати було безглуздо, вони на машинах, і ми в'їхали до села. На центральній площі поліцаї нас зупинили, наказали зійти з возів, посадили на землю і пішли звати німецького коменданта. З'явився комендант, з ним почала говорити німецькою Ріва Абрамівна Гольденберг, вчителька німецької мови. Вона просила, щоб він нас відпустив, пояснила, звідки і куди йдемо, зуміла якось розжалобити його, після чого комендант наказав поліцаям вивести нас за село. Чоловік десять поліцаїв, озброєних гвинтівками, вивели нас за село, стали заради стріляти в повітря, а ми всі розбіглися, хтось, головним чином, у ліс. Тільки наступного ранку ми зібралися біля лісу і продовжили свій шлях до Могильова. А у Могильові нам назустріч рухалася крита машина з румунами. Вони стали кричати: «Жидан, жиган» – і стріляти, щоправда, теж вгору. Ми тут же втекли до лісу. А там, неподалік, до війни були «салотопки», куди зганяли бродячих собак, здирали з них шкури, а жир перетоплювали на мило.

Туди ніхто не сунувся через жахливу моторошну антисанітарію. Чавуни з жиром, що топилося, літають величезні зелені мухи, навколо шкури. Там ми провели три дні, ніхто нас не шукав. Ми пальцями знімали з цих казанів сало та їли, при цьому ніхто не захворів. Зрештою, звідти треба було йти.

Батько розвідав, що будинок наш пограбований начисто, залишилися розірвані фотографії та пір'я від подушок, дізналися, що у Могильові виловлюють євреїв, що вже розстріляли кількох, у тому числі нашого знайомого Мишу Садецького. Після всього розказаного нам дав притулок наш рятівник, людина на прізвище Збегін. Фотографія Збегіна була на одному зі стендів в офісі Могилівської Асоціації в'язнів, якою керував Абрам Каплан. Там було ще багато експонатів, про які я розповім пізніше. Молодшого Збегіна звать Станіслав Мар'янович, старшого – Мар'ян Станіславович, мати – Діна Устинівна. За національністю вони – поляки. Надалі майже всю війну вони нас ховали. То були справжні Праведники, Герої. Спочатку вони нас сховали в сараї, точніше, у льоху цього сарая. Тут же Діна Устинівна нас нагодувала. А за цей час підготували кімнатку за літньої кухні. Батько та син Збігини ночами не спали: якби нас виявили, розстріляли б усіх».

Абрам Каплан:

«У Могильові сталася сильна повінь. Казали, що старожили не пам'ятали такої повені. Зазвичай повені у Могильові відбувалися навесні, під час танення снігів у горах. А це сталося чи то пізно влітку, чи ранньої осені. Казали, що прорвало якісь шлюзи у Карпатах. Місто буквально затопило. У тому числі продовольчі склади. А коли вода зійшла, всі намоклі продукти виявилися безхазяйними. Ми туди, до цих складів, бігали кілька разів з мішечками і хапали все, що траплялося під руку: борошно, горох, квасоля, всякі крупи і т. п. Все це послужило надалі доброю підмогою. Так і продовжували жити в окупованому Могильові».

Льова Грінберг:

«У місті було організовано гетто. Була виділена та огорожена дерев'яним парканом територія в районі базару, там же були споруджені ворота, через які можна було увійти за перепустками, а вийти євреям було заборонено, хіба що коли забирали на роботу. Біля воріт і вздовж паркану стояли охоронці, як правило, румун та місцевий поліцай. У центрі гетто був влаштований ще один базар, призначений лише для євреїв, щоб євреї не могли ходити на основний базар, де покупцями і продавцями були лише українці. Там товари були кращої якості та дешевші, але нам туди приходити не дозволялося. А сюди на єврейський базар продавці-українці заходили. Інша річ, чи були у євреїв гроші на купівлю продуктів харчування. У ході тоді були переважно німецькі окупаційні марки. Румунські леї зазвичай обмінювалися на біржі на марки. Радянські гроші взагалі не були в ході. Євреї здебільшого обмінювали, у кого були речі, коштовності на продукти. Загалом 80 – 85 % євреїв просто голодували. Щось вдавалося роздобути моєму батькові, коли вибирався в тильну частину гетто, до якої примикала сільська територія, він виконував якусь роботу за їжу, йому іноді допомагали колишні товариші спільної роботи в колгоспі. Та частина гетто охоронялася не так суворо. Мама хитрувала пекти «картопляники», пиріжки з горохом, а я носив їх продавати. При всьому цьому ми входили до тих 85 %, але залишалися живі. Гетто у Могильові проіснувало весь період окупації, аж до 19 березня 1944 року».

На завершення розповіді про воєнний період хочу поділитися спогадами про втечу румунської та німецької армії через Могилів-Подільський.

«Румуни залишалися вірними собі і, незважаючи на втечу, встигали заскакувати в будинки і грабувати. Вистачали все, що трапиться під руку. Через Дністер існувало два мости: залізничний та пішохідний. Для пропуску танків та

іншого транспорту на рейки було покладено дошки. А солдати пересувалися пішохідним мостом. Оскільки Червона Армія стрімко наступала, румунські та німецькі війська прагнули якомога раніше перебратися через міст. Виникли конфлікти, що переходили у відкриту битву між ними зі стріляниною та сутичкою врукопашну. А через кілька днів по потужному радіо німецькою мовою було оголошено, що за кілька хвилин обидва мости будуть підірвані, мабуть, щоб радянські війська не могли їх наздогнати. Так і сталося. Обидва мости були підірвані разом з людьми, що знаходилися на них, і технікою. Все звалилося, деякі пустилися вплав, але більшість там загинула і потонула. Ми все це бачили. У зв'язку з усією цією метушнею ми з мамою сховалися у наших українських знайомих у Борщовому Яру. То був березень 1944 року. Там ми й побачили, як у Могильов увійшли радянські війська. Це були молоді хлопці, на конях, у фуфайках, з автоматами ППШ. Ми зрозуміли, що можна повертатися до Могильова. У місті на той час уже німців і румунів не було.

Юхим Політман».

Раїса БЕККЕР

ПАМ'ЯТЬ ПРО ПЕРЕЖИТЕ СТУКАЄ В МОЄМУ СЕРЦІ

Мій чоловік Абрам Беккер. 1909 року народження, служив у Радянській Армії в м. Тирасполі. Одружилися ми після його повернення з армії в 1933 році. Всього п'ять спокійних літ встигли прожити.

Та розпочалась Друга світова війна, і чоловік пішов 23 червня о 6-й годині ранку на призовний пункт.

Діти в мене були маленькі. Донечці – п'ять, синкові – три роки. Сама на сьомому місяці вагітності. Коштів для евакуації не було. Тому й залишилася в окупованому Могилеві-Подільському.

Було дуже тривожно. В місті багато стріляли. З дітьми та матір'ю ми провели ніч у підвалі по вул. Столярній. А навпроти порохований склад. Туди впала бомба, розпочалась жахлива пожежа, іскри летіли по всьому місту. Всі кричали, що воно горить.

Вийшли ми з підвалу. Та куди йти? За чим? З неба хлинув проливний дощ. Та ми пішли через лісок на Карпівку. Прийняли нас там дуже добрі, чуйні люди на прізвище Гураж. Вони нагодували нас. І прожили ми в них три доби.

А потім знову дорога. Йшли городами, берегом Дністра. У мене на руках трирічна дитина. Так дійшли до Чернівців, прожили в чужих людей місяць. І вирішила я повернутися назад у місто. 11 серпня, пізно ввечері, увійшли ми в дім. Квартиру свою не впізнали. Залишилися деякі меблі та розірвані подушки.

Світло запалити боялися. А тут у мене почались роди. Медсестра Зоя, родичка моєї приятельки, при свічках прийняла на руки мою донечку.

Допомагали мені всі – росіяни, українці – до кого б я не зверталася за допомогою. А на початку 1942-го захворіла висипним тифом. Протягом 21 дня стан мій був критичним. Діти і мама втратили будь-яку надію на моє одужання. Та мені повезло. На 22-й день справи пішли на поправку. Як вони раділи!

Та в цей час всіх євреїв зібрали і відправили в табір смертників – Печору. Я почула, що тих, у кого є діти, мер залишав у місті. Громада знаходилась по вул. Леніна 13, на другому поверсі. Керували нею Гервіц і Лернер. За гроші

вони залишили людей, не відправляли. А тих, хто не міг відкупитися, були беззахисними, посилали в Печору. Брали в основному жінок, чиї чоловіки були на фронті, старих – цих не пожаліли.

І розпочались мої ходіння по муках з хворою дитиною на руках. Та скільки я не просила, громада відмовила мені в допомозі. Поліцаї прикладами побили мене і виштовхнули за двері.

Тоді я звернулася за допомогою до свого знайомого Мазера. Він берегом Дністра через Островки вивів мене до Яруги, де нас зустріли партизани. Вони порадили в громаді звернутися до секретарки, яка добре знає німецьку мову. Та надрукувала моє прохання і повернувшись у Могилів, з великими труднощами мені вдалось вручити його мерові міста.

На вул. Столярній я знайшла напівзруйнований будинок, вигребла звідти чимало землі, і ми стали тут жити. Тяжко захворіла моя маленька і померла. На моїх руках залишилося двійко дітей та мати.

Невдовзі сам начальник Бабулевський з'явився з поліцейськими і всіх нас з сусідами пригнали на вокзал, загнали в порожній товарний вагон. Відчай наш був безмежний.

Привезли нас на якусь станцію. Потім пішки пригнали в Миколаївську область, на території якої були великі радгоспи. З дітьми нас розділили.

Почалось нове страшне життя в Ананьєві. Ми сіяли пшеницю, перебирали картоплю, варили томат. Запрягали волів їхали в степ збирати овочі.

Годували нас погано, варили на вулиці в казані, куди потрапляли сажа і бруд. Мамалигу цю їсти було неможливо. А в неділю ми ходили в села просити милостиню.

На все життя вдячна людям, які допомагали нам, не залишили в біді. Вони вже знали, коли ми приходимо просити, і спеціально готували великі каструлі борщу, супу. Пекли паляниці. Годували нас і давали з собою для дітей.

Додому ми повернулись пізно вночі, дорогою зустрічали різних людей. Лихі погрожували нам розстрілом.

Згодом влаштувалась працювати причіплювачем на тракторі. Тракторист був доброю людиною, допомагав мені. Досі я з вдячністю згадую його. Жили ми в землянках. Воші і блохи замучили нас. Якось втрьох ми відправились в степ за сіном, раптом наздогнали нас верхом на конях три німці. Запитали хто ми, куди йдемо, що несемо. Злякавшись, я відповіла, що українка. Двоє поїхали, а третій затримався, наганом зірвав у мене з голови хустину. Чоботом сильно вдарив в обличчя. Знову удар. Я впала. Коли прийшла до свідомості, німців не було. Залишивши сіно, ми повернулись додому ледве живі.

Три тижні так відступали німці. Заглядаючи в нашу землянку, говорили: «Шмуник». Вони вважали нас за циган. Ніхто не міг повірити, що ми євреї.

А коли фронт від нас був в 5 – 6 км, нас вигнали з землянки. З нами були троє старих. Німці веліли їм ставати у загальну колону. Стали проситись старі, пояснювати, що вони євреї і прислані сюди працювати. Здивуванню німців не було меж – євреї і ще живі?! Вигнали нас на вулицю і хотіли розстріляти.

Та видно, під щасливою зіркою народилася. Бо й цього разу Бог милував. З'явилися наші літаки і почали бомбити. Двох німців і двох коней вбило на місці. Забувши про нас, решта кинулась врозтіч. А ми повернулись у свою маленьку кухоньку, притислись один до одного і навіть дихати боялись.

Всю ніч ракети освітлювали місцевість. Ледве дочекавшись ранку, я вийшла на вулицю. Бачу – кроків за 50 – 60 біжить мій тракторист і кричить: «Рая! Наші йдуть!». І, дійсно, години через дві з'явилися наші розвідники, 20 – 22-річні юнаки. Жителі зустріли їх хлібом-сіллю.

А через деякий час і ми пустились в дорогу, додому. І тільки 6 червня ми прибули в рідне і невпізнане, все в руїнах, наше місто. А згодом я дізналась, що мій чоловік загинув смертю хоробрих в лісі під Одесою під час перестрілки.

Важко все це згадувати і писати. А зараз я інвалід на костях, пенсіонерка, вдова загиблого. Та пам'ять про пережите стукає в моє серце.

Джерела і література:

1. Слово Придністров'я. 1992. 25 червня.

Денис ФРЕНТІЙ

ТРАГЕДІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТЕЧКА ЧЕРНІВЦІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Євреї жили в Чернівцях та навколишніх селах ще з XVIII століття. В 1926 році в містечку проживало 2639 євреїв, перед Другою світовою війною – майже три тисячі. Працювали колективне господарство «Єврейський хлібороб» та ремісничі артілі – кравецька, ковальська, шевська та інші.

Євреї і українці жили у злагоді й співробітництві, допомагаючи один одному.

З початком війни німецькі війська швидко просувалися в глиб території крани. Евакуювати населення, включно єврейське, можливості не було. Тому велика частина єврейства опинилась під окупацією вже влітку 1941 року. В перші ж дні окупації Чернівців фашисти схопили 13 місцевих жителів і розстріляли їх разом з групою червоноармійців. Згодом

румуни 12 євреїв кинули з моста в річку Мурафу, а тих, хто намагався дістатися берега, розстріляли [1].

У серпні 1941 року до району прибув німецький каральний загін, який вчинив розправу над єврейським населенням сіл Борівка, Бабчинці, Безводне, Чернівці.

Роза Борисівна Трахтман, житилька Чернівців, розповіла: «В суботу, 9 серпня, все єврейське населення – а нас було понад 500 чоловік разом з біженцями – було зібране в центрі села і оповіщене, що завтра, в неділю, всі до єдиного повинні зібратись до сільради на сільський сход. Ранком у неділю моя мати відчинила двері і побачила чоловіків, які йшли з лопатами. На запитання, куди вони йдуть, була відповідь: «Розчищати силосну кагату». Це насторожило матір. Адже в неділю такі роботи ніхто ніколи не виконував. Порадившись з батьком, вони вирішили тікати з села. Через годину ми – батьки, брат і я – опинились в полі за селом. З нами пішла також сусідка. Хліб уже був зібраний і все поле було в копицях. Раптом стало дуже темно, почало блискати і гриміти – полив сильний дощ, і одночасно, через дорогу, біля лікарні, ми почули стрілянину. То вже розстрілювали наших людей. Ми пробували рахувати автоматні черги. Разом скінчилась стрілянина і припинився дощ. Через деякий час ми повернулись до Чернівців. Наша сім'я виявилась єдиною, що врятувалась від розстрілу. Уникли розправи ще кілька чоловік. Решта полягла в кагаті, який ще до війни викопали робітники Моївського цукрозаводу» [1].

Ось уже пройшло півстоліття. а люди йдуть і йдуть 10 серпня кожного року до братської могили, хто 50-й раз, а хто перший. Кладуть квіти, вінки.

Єврейське населення Чернівців було зосереджене в містечку. Крім того, тут поселилось багато євреїв з Румунії, Молдавії, Буковини. Табори євреїв-біженців знаходились також на хуторах Грабовець, Ворошилівка (частина Гонтівки). Тут було запроваджено жорстокий режим гетто.

Жителька містечка, колишній малолітній в'язень гетто, Сара Борисівна Крайзлер згадувала: «Дехто не визнає, що у Чернівцях існувало гетто, тому що не збереглися документи. Але ми, жителі містечка, пережили такі страхіття, що й зараз серце болить, коли згадуєш про це. Адже ми всі носили шестикутні зірки на рукавах, навіть малі діти. Ми не мали права до 12-ої години після 17-ої години виходити на вулицю, на базар. Увечері заборонялось світити світло. Всі три роки ми прожили в голоді і холоді, темноті і знущаннях. В кожній квартирі жило до двадцяти чоловік. Вночі по наших тілах бігали щурі. А скільки довелось пережити, коли нас двічі під конвоєм виводили на площу, огорожену дотом, готуючи до розстрілу. Але, видно, Бог милував. До цього часу, як згадаю, чую крик матерів, плач дітей. У нас, колишніх малолітніх в'язнів, війна забрала все: дитинство, юність, здоров'я.

Але світ не без добрих людей. Чернівчани, жителі навколишніх сіл співчували нашим стражданням і допомагали нам, як могли. Чернець Степан, який працював у млині мельником, давав борошно. Приносили в містечко продукти, переховували окремих євреїв Іван Статійчук, Андрій Макогончук, Євдокія Чернець, Олександра Петренко. Надавав медичні послуги жителям містечка фельдшер Максим Баранов. Не всі в'язні гетто дожили до перемоги. Багато з них померли від голоду і холоду» [1].

Розстріли продовжувалися і в наступні дні. Дослідник трагедії чернівецьких євреїв А. Буняк зазначив: «В серпні 1941 року була розстріляна Ейдя Вайнтруб за те, що разом з Тарнорідером вивісила червоний прапор на будинку румунської управи. На цей відчайдушний крок штовхнуло її велике горе – в Борівці були страчені її чоловік і двоє дітей. Тарнорідера забрали румуни, і він зник безслідно. В грудні був розстріляний Б. Снітковський, а в січні 1942 року – коваль Яків Коренблом. Влітку 1943 року разом з групою черні-

вещьких підпільників був заарештований Володимир Петербурзький і кинутий у Ямпільську в'язницю» [1].

Юхим Політман, сім'я якого проживала перед війною в Могилеві-Подільському, намагалася дістатися станції Вапнярка, а звідти залізницею відправитися вглиб країни. Але змушені були оселитися в селі Борівка. Німці та румуни встановили жорстокий окупаційний режим, знущалися як з євреїв, так і з українців. Румунська влада використовували жителів містечка як дармову робочу силу. Щосуботи приходили жандарми з поліцаями і давали наряди – виконувати різні будівельно-ремонтні роботи, чистити сніг, возити воду. На два – три тижні відправлялись бригади під конвоєм у Безводне, Трактове, де вони працювали в полі, а жили в хліві.

Він згадує: «Одного разу, під вечір я побачив як до сільради під'їхали машини, з яких вийшли німці... Один з них звернув на мене увагу, підняв камінь і кинув в мене... Я побіг додому, вмиваючись сльозами... Дідусь серйозно віднісся до моєї розповіді і сказав, що на слідуючий день ми з мамою повернемося в Могилів. Наступного дня ми з мамою та ще кілька чоловік пішли в Чернівці». В цей же день стало відомо, що есесівці разом з місцевими поліцаями зігнали всіх євреїв до котловану біля лікарні і розстріляли. На місці масового розстрілу євреїв Борівки встановлено пам'ятник. «Як потім вияснилося..., ці есесівці побували в Чернівцях, де встигли втопити кількох євреїв в річці Мурафі», – згадує Юхим Політман [2, с. 382].

Після війни Чернівці, поповнившись євреями-біженцями, які тут прижились, залишилось багатолюдним і гомінливим. Його мешканці, як і раніше, сумлінно обслуговували райцентр, працювали робітниками, службовцями. Учнівський контингент Чернівецької школи складався переважно з дітей євреїв. Ситуація різко змінилась, коли був ліквідований Чернівецький район. Жителі містечка роз'їхались по всій країні, а згодом чимало сімей емігрувало в Ізраїль [1].

Джерела та література:

1. Буйняк Анатолій. Чернівецька трагедія // «Слово Придністров'я», 1993. – 21 серпня. – С. 3.

2. Скорук П. М. Могилівчани. – Серія «Моя Вінниччина» журналу «Вінницький край», випуск 36 / П. Скорук. – Вінниця: ПрАТ «Віноблдрукання», 2019. – 512 с., іл.

Богдан ЗАВИДОВСЬКИЙ

ПРАВЕДНИК НАРОДІВ СВІТУ МАРІЯ РУДЕНКО

У липні 1996 року Марія Авксентіївна Руденко була запрошена до Вінницької міської ради, де отримала з рук посла Ізраїлю в Україні медаль «Праведник народів світу» [1].

Всім подолянцям добре відоме ім'я заслуженого працівника культури України, фольклористки, майстрині витинанок, колишнього керівника народного вокального ансамблю «Горлиця» М. А. Руденко, яка багато років жила в селі Слобода-Яришівська Могилів-Подільського району.

Проте мало кому відомо, що ця жінка в роки Другої світової війни врятувала від загибелі єврейську дівчину Асю.

«Коли мені вручили цю почесну відзнаку, – ділилася враженнями Марія Руденко, – я знову ніби пережила ці тривожні дні окупації, коли доводилося ризикувати життям, рятувати від ворога і голодної смерті моїх добрих знайомих єврейських дівчат з Яришева Марію та Асю Підлубних» [1].

У державі Ізраїль в 1953 році було прийнято закон про увічнення пам'яті Мучеників та Героїв. Згідно цього закону

держава Ізраїль і весь єврейський народ оголошують подяку тим неєвреям, які з ризиком для власного життя та своєї сім'ї рятували від загибелі євреїв. На медалі та Почесній грамоті, які вручають праведникам, або їх нащадкам, є напис «Із вдячністю від єврейського народу». Це звання на сьогодні у світі отримали понад 26 тис. людей у 44 країнах світу, з них – 2 659 – це українські праведники. У Вінницькій області станом на 01.01.2020 року таких людей – 504 [2, с. 211].

Відомий журналіст Микола Горобець у своєму дописі «Маки Марії Руденко», вміщеного на сторінках районної газети «Слово Придністров'я», так описує події воєнної пори: «Був серпень 1941 року. У селі Яришеві фашисти створили єврейське гетто. Каральні загони збирали стариків і дітей на підводи, вивозили на околицю села, там роздягали їх, по дошці виводили понад прірвою і розстрілювали. Щоб не загинути, дівчина Ася сховалась на горищі старого приміщення. Коли стемніло, вона звідти зістрибнула на якусь бочку. Та загула. Почалася стрілянина. Але дівчина пролізла через колючий дріт і втекла до Могилева-Подільського. В такий же спосіб вибралась з Яришева і її сестра Марія.

У місті теж було гетто. Жити, працювати було ніде. І сестри мусіли наймати землянку, платити за це чотири марки в місяць, збирати об'їдки на смітниках і так ледь животіти» [3].

Марія Руденко зустріла Асю випадково, коли навідалася у Могилів. Дівчинка була виснажена настільки, що її було не впізнати. Жінка переодягла Асю в український одяг і манівцями привела її до Слободи-Яришівської. Мати Марії Руденко Ганна Іванівна привітно зустріла єврейську дівчину. Вони помили її, переодягли в чисту білизну, нагодували, поклали на теплу піч спати. Так прожила Ася не один день у добрих людей, переховуючись у садку чи на городі від окупантів.

Після війни сестри проживали в Яришеві. Ася Мойсеївна стала вчителькою, вийшла заміж за лікаря. Марія Мойсеївна вийшла заміж за П. І. Татарченкова, Героя Радянського Союзу. У 1959 році обидві сім'ї переїхали до Могилева-Подільського. Ася Цукерман дарувала своїй рятівниці плаття, хустки, рушники. Марія Авксентіївна обдаровувала сім'ю Асі Мойсеївни овочами та фруктами.

Одного разу Ася Мойсеївна разом з дітьми Раїсою і Борисом, з квітами та подарунками, знову вирушили в гості до Марії Авксентіївни. До Яришева доїхали автобусом, звідти йшли пішки до Слободи-Яришівської понад мальовничою річкою Лядовою. Діти побачили багато маків і почали зривати їх. Ася Мойсеївна сказала їм: «Існує повір'я, що маки – то кров розстріляних українців. Ми їдемо в гості, щоб скласти подяку Марії Авксентіївни. Якби вона не врятувала мене, то й вас би на світі не було» [3].

На жаль, це була остання зустріч жінок – Ася Мойсеївна разом з дітьми виїхала до США.

Та про неї не забувала Марія Авксентіївна. Вона написала у районну газету статтю під назвою «Червоні маки». Її прочитав журналіст Ю. Красноштейн, могилівчанин, який емігрував до Канади. Там він і познайомив канадців українського походження з вчинком Марії Авксентіївни.

Джерела та література:

1. Гоцуляк М. Нагорода за доброту і ризик // Слово Придністров'я. 1996. 13 липня. С. 2.
2. Винокурова Ф. Праведники народів світу та інші рятівники Вінниччини в період Голокосту (1941 – 1944) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. До 80-річчя початку німецько-радянської війни. Матеріали XXXII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю. 11 червня 2021 р. / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор),

С. М. Василюк, С. А. Лапшин, В.О. Гребеньова (відп. секр.), С. Д. Гальчак та ін. Вінниця, 2021. 316 с.

3. Горобець М. Червоні маки Марії Руденко // Слово Придністров'я. 1996. Липень. С. 1.

БЕЗСМЕРТНІ ПОДВИГИ ГЕРОЇВ

Пантелеймон ВЕРБИЦЬКИЙ
Людмила КОВАЛЬОВА

ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ

Балабух Юзеф Іванович. Народився в селі Кетроси (нині Довжок) Ямпільського району Вінницької області) 15.03.1921 року. Після отримання неповної середньої освіти працював у колгоспі «Передовик» [6, с. 2].

У липні 1941 року Вінницька область була окупована німецькими військами. До березня 1944 року проживав на окупованій території. 27 березня 1944 року, коли Ямпільський район був звільнений радянськими військами, Балабух був мобілізований до лав Робітничо-селянської Червоної армії Ямпільським районним комісаріатом. З 1 квітня 1944 року – на фронтах німецько-радянської війни. Брав участь у боях на 1-му і 2-му Українському фронтах, Ясько-Кишинівській, Сандомирсько-Сілезькій, Нижньо-Сілезькій операціях, форсуванні Одра, Берлінській операції. Особливо відзначився в ході останньої. На той час старший сержант Юзеф Балабух був помічником командира взводу 399-го стрілецького полку 111-ї стрілецької дивізії 52-ї армії 1-го Українського фронту [8].

16 квітня дивізія, у складі якої брав участь у Берлінській операції Балабух, завдала допоміжного удару в напрямку на Дрезден і вела бої в районі Герлиц – Шпремберг. Увечері 16 квітня на північний захід від села Ной-Крауше німецькі війська ввели в бій великі танкові з'єднання з десантами, які атакували позиції 399-го стрілецького полку. Коли командир

взводу не міг далі виконувати свої обов'язки, Балабух замінив його. У бою за допомогою протитанкової гранати і пляшки із запальною сумішшю знищив танк, а також вогнем з автомата знищив 17 солдатів і офіцерів противника, що відступали. В ході стримування другої контратаки вогнем з кулемета і за допомогою гранат знищив 35 німецьких солдатів і офіцерів. Під час стримування третьої контратаки Балабух, висунувшись вперед бойових порядків взводу, двома влучними пострілами з протитанкової рушниці підпалив бронетранспортер. У бою отримав шість осколкових поранень з переломом лівої руки, після чого став відповзати до своїх товаришів. Коли Балабух був атакований групою німецьких автоматників, які намагалися захопити його в полон, він особисто знищив 6 солдатів противника. В кінці бою знепритомнів і був відправлений в госпіталь [8].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1945 року за «відвагу і героїзм, виявлені в Берлінській операції» старший сержант Юзеф Балабух відзначений званням Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна і медалі «Золота Зірка» за номером 8678. Був також нагороджений орденом Слави 3-го ступеня і низкою медалей [3].

Після війни працював завідуючим насінневим складом в рідному колгоспі с. Довжок. Помер 16.05.1974 року. Похований в с. Довжок.

Булат Володимир Андрійович. Народився в селі Цекинівка Ямпільського району Вінницької області 01.06.1922 року в сім'ї українського селянина. У 1940 році закінчив школу і у вересні того ж року вступив до лав Червоної Армії. У 1941 році проходив навчання в Одеському військовому училищі [6].

3 липня 1944 року воював у складі Південного, Західного, Центрального, Калінінського, Брянського і 1-го Білоруського фронтів [8].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 травня 1945 року за зразкове виконання завдань командування у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників і проявлені при цьому мужність і героїзм Володимиру Андрійовичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням Ордена Леніна. Нагороджений також орденами Вітчизняної війни I і II ступенів, Слави III ступеня, медалями [3].

У 1946 році Володимир Андрійович демобілізувався і повернувся на батьківщину. У 1950 році закінчив юридичний інститут і надалі працював у суді м. Вінниці.

22 січня 2008 року Володимир Андрійович Булат помер. Похований на центральному кладовищі у Вінниці [4].

Василишин Микола Якович. Народився 05.04.1925 року в селі Писарівка Ямпільського району Вінницької області. Закінчив неповну середню школу. У Червоній Армії – з квітня 1944 року. Учасник Другої світової війни – з серпня 1944 року [2]. Воював у складі 1-го Українського фронту. Будучи сапером 68-го окремого саперного батальйону 50-ї стрілецької дивізії 52-ї армії, відзначився під час форсування р. Одер. 29 січня 1945 року під вогнем противника він першим у полку переправив човен із десантом на протилежний берег. Під час переправи човен отримав пробоїну. Закривши її, відважний подолянин продовжив транспортування десанту. Коли ж вибухом снаряда човен рознесло вщент, добрався до свого берега на колоді. Пересівши в інший човен, з десантом поплив на протилежний берег. За 7 рейсів переправив 76 чоловік. Герой Радянського Союзу (10.04.1945 р.). Нагороджений орденами Леніна, Слави III ступеня, медаллю «За відвагу». Помер від ран 02.06.1945 р. Похований в м. Болеславець, Польща [8].

Дубелар Юрій Андрійович. Народився 20.03.1923 року в селі Цекинівка Ямпільського району Вінницької області – Герой Радянського союзу.

Перед війною працював на трикотажній фабриці у м. Тирасполі Молдови. Восени 1943 року – лейтенант-розвідник переправився через р. Сох, підійшов до с. Онуфрієвки. Відправив розвідника з розвідданими, а сам спостерігав. Німці схопили його. Знущалися, вирізали на грудях п'ятикутну зірку. Розвідник нічого не сказав. Був розстріляний. Похований у с. Чаплівці Мстиславського району Могилівської області, Білорусь.

Ісайко Михайло Онисимович. Народився 23.11.1908 року в селі Михайлівка Ямпільського району Вінницької області. Освіта початкова. До війни працював на ткацькій фабриці у м. Орехово-Зуєво Московської області [2]. У Червоній армії – 1930 – 1934рр. Закінчив полкову школу молодших командирів. З 1935 року працював в органах МВС. Учасник Другої світової війни з жовтня 1942 р. Командир взводу автоматників 492-го стрілецького полку 199-ї стрілецької дивізії 49-ї армії (2-й Білоруський фронт). Старшина. 24 червня 1944 року у бою північніше м. Могильов (Білорусія) замінив вибулого зі строю командира роти. Під його командуванням рота вийшла до с. Колесище Могильовського району і форсувала Дніпро. На правому березі ріки відбила декілька ворожих контратак. Переслідуючи гітлерівців, 26 червня вийшла на околиці Могильова [8].

Демобілізувавшись, служив у органах МВС, у відділі кадрів Горьковського автомобільного заводу, водієм у спецавтогосподарстві у м. Горький (нині Нижній Новгород, Росія). Герой Радянського Союзу. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, двома – Вітчизняної війни I ступеня, двома – Червоної Зірки, медалями. Похований в м. Новгород [7].

Ковальський Антон Пилипович. Народився у 1905 році в селі Тростянець Ямпільського району Вінницької області [5].

Учасник німецько-радянської війни з червня 1941 року. Боровся на Калінінському фронті. За зразкове виконання бойових завдань командування на фронті з військами гітлерівської коаліції і виявленні при цьому відвагу та героїство Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 вересня 1944 року саперові 134-го окремого гвардійського саперного батальйону 11-го гвардійського танкового корпусу Першої гвардійської танкової армії ефрейторові Ковальському Антону Пилиповичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу (23.04.1944 року). Нагороджений орденом Леніна, двома орденами Червоної Зірки, медалями [7].

Помер від поранень 14 квітня 1945 року. Похований на території Польщі.

Соловей Володимир Сергійович. Народився 27 липня 1922 року в селі Велика Кісниця Ямпільського району Вінницької області в сім'ї селянина. Закінчив 10 класів. Призваний до армії 15 жовтня 1940 року Ямпільським райвійськкоматом. Закінчив військово-піхотне училище [3].

Після закінчення навчання лейтенант В. Соловей у складі 20-ї, а потім 5-ї армії Західного фронту брав участь з 23 лютого в Ржевсько-В'яземській наступальній операції, в ході якої війська західного та Калінінського фронтів намагалися розгромити активні сили німецької армії «Центр» [8].

30 липня по 23 серпня 1942 року на Західному фронті у складі 20-ї армії брав участь у Ржевсько-Сичівській наступальній операції, в ході якої лейтенант В. Соловей, інженер 1108-го стрілецького полку 331 стрілецької дивізії 5 вересня 1942 року при звільненні села Водоп'янова в групі саперів під вогнем противника підібрався до села з тилу і увірвався до нього. Був нагороджений медаллю «За відвагу» [8].

3 2 березня 1943 року брав участь на Західному фронті у складі 20-ї армії у Ржевсько-В'яземській наступальній операції, в результаті якої, лінія фронту була відсунена від

Москви ще на 130 км. 27 грудня був тяжко поранений і відправлений до шпиталю [8].

З 7 серпня 1943 року брав участь у Смоленській стратегічній операції. Під час цієї операції В. С. Соловей заступник командира 509 саперного батальйону по стройовій частині забезпечив розмінування 227 протитанкових і протипіхотних мін.

З 5 листопада 1943 року під командуванням командира батальйону Солов'я було здійснено 18 проходів у дротяних загородженнях, що дало можливість радянським військам виконати бойове завдання. Наказом по 31 армії капітан В. Соловей нагороджений орденом Червоної Зірки.

З 16 по 23 жовтня 1944 року брав участь у Гумбінянській наступальній операції. Під його команду було збудовано 4 мости, 5 штурмових містків, розмінувано 5 тисяч протитанкових, 280 протипіхотних мін. Нагороджений орденом Червоного Прапора.

З нагородного листа: «У ніч на 01.07.1944р. майор Соловей з підрозділом саперів розвідав береги річки Березини, переправився на протилежний берег, атакував німців, знищив 30 солдатів і захопив плацдарм. Під сильним вогнем противника виготовив кілька десантних плотів і переправив їх до радянських бійців. Забезпечив форсування річки Березини».

Герой Радянського Союзу (24.03.1945 р.). Учасник параду перемоги у Москві.

Помер у 1948 році. Похований у м. Москві [2, 8].

Тонкопій Іван Олексійович. Народився 7 вересня 1902 року в м.Ямпіль Вінницької області. Після закінчення чотирьох класів школи працював спочатку в батьківському господарстві, потім був наймитом [8]. У 1919 році Тонкопій пішов на службу в Робітничо-селянську Червону Армію. Брав участь у боях громадянської війни. У 1927 році закінчив

Об'єднану військову школу імені ВЦВК СРСР, в 1935 році – Вищу прикордонну школу НКВС СРСР [8].

З початку Другої світової війни на теренах СРСР – на її фронтах.

До лютого 1943 року полковник Іван Тонкопій командував 17 стрілецькою бригадою військ НКВС Південно-Західного фронту. Відзначився під час Харківської операції. Починаючи з 16 лютого 1943 року, ця бригада обороняла звільнений Харків від переважаючих німецьких військ. Під його керівництвом відбивала запеклі німецькі контратаки, тримаючи оборону на річці Сіверський Донець, завдавши противнику великих втрат [8].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 жовтня 1943 року за мужність і героїзм, проявлені на фронті у боротьбі з німецькими загарбниками, полковник Іван Тонкопій посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Також нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Вітчизняної війни 1-го ступеня і медаллю. Навічно зарахований до списків особового складу військової частини.

Після остаточного звільнення Харкова він був перепохований на Алеї Героїв 2-го харківського цвинтаря. В честь Тонкопія названа вулиця в Харкові [3].

Целік Кирило Іванович. Народився 23 грудня 1915 року в селі Велика Кісниця Ямпільського району Вінницької області в сім'ї селянина. Закінчив 7 класів. Працював у колгоспі рахівником. В Радянській армії з 1937 року. В 1940 році закінчив Київське військово-піхотне училище [2].

З червня 1941 року брав участь у боях на Південно-Західному, Південному, Калінінському, Брянському, Першому Українському і Першому Білоруському фронтах. Капітан, командир 2-го дивізіону 411-го мінометного полку 24-ї мінометної бригади. Під час форсування річки Одер, зайнявши плацдарм на західному березі річки, після кровопролитних боїв, коли фашисти знову пішли в атаку, викликав вогонь

нашої артилерії в квадрат 55, де сам знаходився. Ціною свого життя він зупинив фашистів. Загинув 08.02.1945 р. Герой Радянського Союзу (15.05.1946 року). Похований у м. Костище, Польща. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни I ступеня, трьома орденами Червоної Зірки.

Чоловський Костянтин Захарович. Народився 4 червня 1915 року в селі Русава Ямпільського району Вінницької області у селянській родині. Закінчив Кадіївський гірничий технікум [7]. Працював забійником на шахті в руднику Хапчеранга.

У Червоній армії з 1936 року. 1939 року закінчив Харківське військове прикордонне училище, і з того ж року – прикордонник Забайкальського прикордонного округу, службу проходив на заставах у Киринському районі. На фронті з лютого 1943 року. Воював на Центральному, 1-му Білоруському фронтах [8].

Командир 261-ї окремої стрілецької роти капітан Костянтин Чоловський особливо відзначився при форсуванні річки Дніпро у районі селища міського типу Лоїв Лоївського району Гомельської області Білорусії. 15 жовтня 1943 року стрілецька рота, довірена Чоловському, серед перших переправилися через Дніпро і з боєм оволоділа двома лініями ворожих траншей, сприяючи успішному наступу інших підрозділів. У ході бою командир роти Чоловський був двічі поранений, але не залишив поля бою.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 жовтня 1943 року за зразкове виконання бойових завдань командування та виявленні при цьому мужність і героїзм капітану Чоловському Костянтину Захаровичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням ордена Леніна та медалі «Золота Зірка».

Після війни К. З. Чоловський продовжив службу в армії. В 1952 році він закінчив Військову академію імені М. В.

Фрунзе, а в 1959 році – Військову академію Генерального штабу. З 1970 полковник Чоловський К. З. – в запасі [8].

Нагороджений орденом Леніна, орденом Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалями.

Жив у Москві, працював викладачем у Московському текстильному інституті. Помер 30 грудня 1981 року. Похований у Москві на Кунцевському цвинтарі [8].

Шамура Дмитро Гнатович. Народився 9 грудня 1918 року в селі Дзигівка Ямпільського району Вінницької області. Закінчив Буднянський агротехнічний технікум. Працював агрономом Ямпільської МТС. У Червоній армії – з 1939 року. Брав участь у визвольному поході радянських військ у Західній Україні [4]. 1941р. закінчив військово-інженерне училище у м. Москва, 1942р. – курси «Выстрел». У боях з німецько-фашистськими загарбниками – з липня 1941 р. Воював на Південно-Західному, Південному, Сталінградському, 1-му Прибалтійському, 4-му Українському фронтах. Відзначився на початку війни. Герой Радянського Союзу від 05.05.1942 року.

Після війни продовжив службу в Радянській армії. У 1948 році закінчив Військову академію ім. М. В. Фрунзе. У званні полковника в 1966 році звільнився у запас. Працював у м. Сімферополь у Кримському сільськогосподарському інституті. Кандидат військових наук, доцент. Нагороджений орденом Леніна, Олександра Невського, Вітчизняної війни I та II ступенів, Червоної Зірки, медалями [8].

Джерела та література:

1. Бабаджанян А. Х. Дороги перемоги. – М., 1981.
2. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1973.
3. Овіяні славою імена. Одеса, 1989 р.
4. Сяйво золотих зірок. Одеса, 1970 р.

5. Вінницька правда. 1985, 6 серпня.
6. Слово хлібороба. 09.05.1965 р.
7. Ямпільські вісті. 09.05.2001 р., № 31, С. 2.
8. <https://warheroes.ru>

Ігор БАСИСТИЙ
Олександра КРАЇЛО

СТОРИНКИ ВОЄННОЇ СЛАВИ СЕЛА ЛУЧИНЕЦЬ

Війна – це один з найперших та найбезглуздіших винаходів людства. Вона жорстока та неблаганна. Війна – це самознищення, це – безглуздя, це – знецінення людського життя.

22 червня 1941 року розпочалась радянсько-німецька війна, її безжальне колесо покотилося по українській землі, залишивши за собою розруху і безліч людських жертв.

Землі села Лучинець були окуповані німецькими військами. Наше село потрапило в зону окупації, яку контролювали румунські війська. Кордон, який розділяв румунську і німецьку зони окупації, проходив по річці Лядова, яка протікає в с. Вищеольчедаїв.

В селі Лучинці знаходились комендатура, чисельний румунський гарнізон. На території села знаходилося єврейське гетто [1].

Люди чекали свого визволення з нетерпінням. Слухали таємні повідомлення.

І ось настав довгожданий час. Напередодні в селі з'явились п'ять розвідників. 22-го березня 1944 року з'явилися радянські солдати, село було визволено без бою військами

133-ої Смоленської стрілецької дивізії 40-ї армії 2-го Українського фронту.

Після визволення багато наших селян пішли на фронт. Село Лучинець зазнало у війні великих і матеріальних, і людських втрат. Майже в кожній сім'ї не дочекались когось із своїх рідних. Чимало учасників війни повернулись додому інвалідами. З війни не повернулося 210 воїнів. Імена усіх полеглих у Другій світовій війні занесені до Книги пам'яті України.

Багато наших земляків відзначались своєю хоробрістю в роки війни, за що були нагороджені орденами і медалями. Їх подвиги, ввійшли яскравими сторінками в літопис війни. Серед них уродженець Лучинця (колишня Громівка) Бондар Георгій Герасимович [3, с. 465].

Він народився у 1910 році. Його батьки ще до революції разом з переселенцями з Поділля виїхали до Сибіру. Село Дежнева, що під Хабаровськом, стало для нього другою домівкою. Там Георгій закінчив семирічку, технікум і працював будівельником. Пізніше переїхав разом із дружиною Катериною Миколаївною у Хабаровськ.

Георгій Герасимович любив життя, він будував будинки, щоб жили в них люди, щоб милувались безхмарним небом і ясним сонцем. Мріяв Георгій Герасимович закінчити будівельний інститут. Але мрії не здійснилися... [2, с. 36].

Георгій Герасимович першого ж дня війни з'явився у військовий комісаріат і попросився на фронт. Йому відмовляли, бо будівельники потрібні були у тилу, але патріот наполіг: «Я не можу бути в тилу, коли мою рідну землю топче ненависний ворог. Прошу відправити на фронт» [5, с. 2]. Його відправляють у військово училище. З 1942 року молодший лейтенант Бондар Георгій Герасимович на фронті. Він командує взводом мінометників [4].

В тоненькій особистій справі офіцера-мінометника 957-го стрілецького полку 309-ої стрілецької Пирятинської ди-

візії Г. Г. Бондаря підшиті два нагородних листи з десяти рядків кожен, стверджені командуючим Воронежським, а пізніше Першим Українським фронтом Ватутіним. У них сказано про мужність офіцера.

Після побоїща на Курській дузі гітлерівці, чіпляючись за міста і села Лівобережної України, відкочуються до берегів Дніпра, плекаючи надію відсидітися за «східним валом» до кращих часів. 40-ва армія виходить до берегів Дніпра в районі Переяслава на південь від Києва.

Масовий героїзм і відвагу в боях за плацдармом в районі села Монастирок виявляють воїни першого стрілецького батальйону 957-го стрілецького полку під командування капітана Дмитра Потилицина. В цьому батальйоні від самого Пирятина діє мінометний взвод молодшого лейтенанта Бондаря. Комбат Потилицин полюбив відважного офіцера за його хоробрість, уміння громити ворога [4, 5]. Цей батальйон першим в дивізії виходить до Дніпра, на південний схід від Ржищева і отримує завдання захопити плацдарм на протилежному березі річки. Батальйон у складі 50 бійців з двома кулеметами і одним мінометом йде в ніч на правий берег. 97 піхотинців з двома кулеметами та мінометним взводом Бондаря вступили в бій з ворогом. Захоплений в полон гітлерівець розповів, що перша лінія їх траншей проходить по околиці Ржищева і схилах висот, що розкинулися на захід від Монастирка. В траншеях сидять 220 офіцерів-штрафників, яким нічого іншого не залишається робити як здаватися в полон або триматися до смерті. Гітлерівці в полон не здавалися. Всі контратаки ворога батальйон відбив і утримав плацдарм.

Як завжди, на висоті своєї майстерності і особистого героїзму був Георгій Бондар. В його нагородному листі є такі рядки: «Товариш Бондар із своїх мінометів відбив три контратаки ворога і знищив 35 гітлерівців-штрафників. Він двічі з гвинтівкою в руках водив свій взвод в атаку. Особисто знищив одного офіцера і двох солдат. Захопив і втримав ви-

соту 166,9, де був поранений, але не покинув поля бою, аж поки не підійшла підмога. Гідний нагороди – ордена Червоного Прапора» [5, с. 2].

Командир дивізії генерал Дьомін, підписуючи цей нагородний лист, зробив такий висновок: «Особисто знаю молодого лейтенанта Бондаря Георгія з Курської дуги. Особисто спостерігав його дії на плацдармі. Гідний звання Героя Радянського Союзу». Командуючий армією генерал К. Москаленко написав: «Вірю комдиву генералу Дьоміну. Гідний звання Героя Радянського Союзу» [5, с. 2].

В січні – березні 1944 року Г. Бондар брав участь у визволенні Вінницької області. Тоді він одержав другу нагороду – орден Олександра Невського.

Георгій розповідав своїй сестрі Катерині Герасимівні: «Ця нагорода мені найдорожча, бо дана за визволення. Масовий героїзм і відвагу в боях за плацдарм в районі села Монастирок виявляють воїни першого стрілецького батальйону 957-го стрілецького полку». Ще сказав, що «десь там під станцією Липовець опинився в оточенні і не було ніякої надії залишитися в живих. Гранату приготував останню, а от вистояв» [5, с. 2].

Коли навесні 1944 року війська двох Українських фронтів (1-го і 2-го) перейшли у рішучий наступ, щоб остаточно звільнити Вінниччину від фашистів, Бондар лікував рани, а потім разом зі своїми офіцерами-однополчанами навчав нове поповнення військовій справі.

Влітку 1944 року Григорій Герасимович знову на передовій. Радянська армія визволяла Польщу. Він знову у боях: Сандомирський плацдарм на Віслі, потім – Одері.

Мріяв Георгій Герасимович відвідати Громівку, село де народився, де жили його батьки. Пройшов близько 4 тис. кілометрів фронтових доріг, а до рідного села не судилося завітати, бо за місяць до переможного закінчення війни, 3 квітня 1945 року, загинув [4].

Обставини смерті капітана Г. Бондаря довгий час не були відомі його землякам. Тепер відомо, що коли радянські війська оточили польське місто Бреслау, капітана Г. Бондаря разом з іншими офіцерами в якості парламентарів відправили на переговори з німецьким командуванням про умови здачі гарнізону міста. Г. Бондаря і перекладача німці провели у свій штаб, де їм запропонували умови капітуляції. Німецьке командування відмовилося капітулювати, а парламентарів вивели до нейтральної смуги та з кулемету розстріляли [1].

Героя Радянського Союзу Г. Бондаря поховано на офіцерському цвинтарі в Бреслау, а пізніше він був перепохований на Кутузівському меморіальному воєнному цвинтарі Бунцлау (нині Болеславець) Нижнесілезького воєводства в Польщі [5, 4].

Лучинецька школа неодноразово організовувала зустрічі з близькими та рідними героя. У 1978 р. відбулась зустріч із його сестрою – Катериною Герасимівною. Вона розповіла учням школи про дитинство і юні роки Григорія.

Ми гордимось тим, що Георгій Герасимович Бондар, наш односелець, удостоєний за героїзм і відвагу найвищого звання Батьківщини – Героя Радянського Союзу.

В селі Лучинець вшановують пам'ять про полеглих воїнів, їхні імена викарбовано на монументі Слави, який споруджено в центрі села. Іменем Героя Радянського Союзу Г. Бондаря було названо вулицю. В школі створено кімнату бойової слави.

Вчителі та учні зібрали велику кількість матеріалів про події війни. Експонатами кімнати є: топографічна карта, на якій зображено бойовий шлях 133-ї стрілецької дивізії, яка здійснювала визволення нашої місцевості. На стенді розміщені світлини бійців, які воювали в цій дивізії. Також є інформація про Героя Радянського Союзу Бондаря Георгія Герасимовича. Створено експозицію особистих речей, документів, листів і відзнак. Зібрано світлини людей, що загину-

ли під час бойових дій. Учнями школи описано бойовий шлях ветеранів.

Багато ветеранів війни розповідали учням про жахіття, які вони пережили на фронті. Найчастіше виступав учасник битви за Ленінград Кошубляк Степан Йосипович. Він розповідав про свій бойовий шлях під час війни: «Коли почалася війна, я був курсантом вищого військового училища імені Фрунзе. В листопаді 1941 р. в училище прибув командуючий Балтійським фронтом і сказав: «Хватить вам учитися, пора воювати». Наш випуск став достроковим, нам присвоїли звання лейтенанта і відправили на фронт. Мене направляли в червонопрапорний лижний батальйон, який відправлявся на Дорогу Життя. Разом з іншими я отримав сухий пайок і три дні йшов в сторону села Липки. Туди ж прибув батальйон, в якому було півтора тисячі матросів. Мене одразу призначили командиром зводу. Мої підлеглі говорили: «Нам салажонка призначено». Приблизно 28 листопада ми вийшли з села і здійснили марш-кидок в сторону лінії фронту. Завданням було прорвати оборону німців. Потім одна частина повинна була пройти в тил ворогу і наробити там багато галасу, а друга – допомагати партизанам. Це був перший мій бій. Вночі ми раптово пішли в наступ, без будь-якої підтримки артилерії і танків. Коли німці опам'яталися, то оточили і розсіяли по всьому лісі. Із півтора тисячі чоловік залишилося 149, з 20 моїх воїнів загинуло 12. З іншими я став виходити з оточення. З боями прорвалися на лід Ладозького озера. Далі пробиралися повзком. Із 18 чоловік залишилося в живих тільки троє. Командування прийняло рішення нагородити мене за мужність орденом Червоної Зірки. У 1942 – 1944 рр. я був направлений в загін кораблів річки Неви під керівництвом капітана 1 рангу Виноградова. Загін був створений після того як радянські війська залишили Мгу і Шліссельбург. Не дивлячись на те, що приблизно мільйон жителів виїхало, в Ленінграді залишилось 2,5 мільйони чоловік, Сталін нака-

зав виділити 20 літаків, які повинні були скидати в місто продукти, але це була крапля в морі. Тоді наші кораблі стали доставляти продукцію через озеро. Перед тим як потрапити в загін кораблів я був у місті. В шинелі і в черевиках пройшов міст Володарського, а потім зрозумів, що замерзаю. Машини йшли на фронті і ні одна не зупинялася. Тоді я з останніх сил стягнув шинель і кинув її на фари машини. Машина зупинилася. З ними я дійхав до місця призначення. Захоплення позиції відбувалося під шквальним вогнем противника. Командир дивізії попередив усіх: хто повернеться, буде розстріляний на місці. Кораблі підходили до берега настільки, щоб солдати могли стрибнути і не потонути. Але багато людей гинуло відразу, так і не добравшись до берега. На зворотному шляху снаряд потрапив в рубку нашого катера, загинув командир, судно втратило свою плавучість. Нас підібрав інший катер і я продовжував керувати висадкою десанту до кінця бою. За участь в цій операції мене нагородили орденом Вітчизняної війни.

Я весь час воював на Ленінградському фронті, брав участь в прориві блокади. Війна закінчилася для мене в червні 1946 р., після розмінування Фінської затоки. Мене нагородили другим орденом – Червоної Зірки” [6].

Джерела та література:

1. Запис автора 27 липня 2016 року від Боднара Михайла Васильовича, 1934 р. н., жителя села Лучинець Мурованокуріловецького району Вінницької області.

2. Овеянные славой имена: Герои Советского Союза. Уроженцы Винничинны / В. М. Барабан, А. Д. Воронюк, Н. К. Гненный и др. – Одесса: «Маяк», 1989. – с. 312.

3. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1972.

4. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації: Московська область, м. Подольськ.

5. Наш земляк Герой Радянського Союзу // Слово педагога / Ігор Басістий. – № 5, 2010. – С. 2.

6. Записано Задуліною Світланою 7 травня 2010 року зі слів Кошубляка Степана Йосиповича, жителя міста Санкт-Петербург, який народився в селі Лучинець.

*Василь ЧЕРНЯК
Тетяна БОГАЦЬКА*

ОЛЕКСІЙ СОСНОВСЬКИЙ – ГЕРОЙ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

В сучасних умовах важливого значення набуває дослідження героїчних сторінок вітчизняної історії та історії рідного краю, її захисників. Герої завжди були кращими представниками народу, виразниками його духу й волі.

Протягом 1941 – 1945 рр. 2069 наших співвітчизників були нагороджені медаллю «Золота Зірка» Героя Радянського Союзу, 20 українців стали двічі Героями, один – тричі [1, с. 136]. Кожен десятий з Героїв-українців – подолянин.

Серед них – уродженець села Біляни Могилів-Подільського району Олексій Васильович Сосновський. Життя і подвиг юнака з невеликого подільського села неодноразово висвітлювалися у збірках, присвячених Героям Радянського Союзу [2, с. 509; 3, с. 96 – 99; 4, с. 176 – 18; 5, с. 147 – 148; 6, с. 248 – 249; 7, с. 187], а також у численних газетних публікаціях [8 – 21]. Поетичні рядки присвятив О.Сосновському Омелян Горбовий [22].

Майбутній Герой народився 30 березня 1923 року в селянській сім'я Марії Григорівни (1895 р. н.) та Василя Івано-

вича (1888 р. н.) Сосновських [23]. Родина мала чотири морги землі, сякий-такий реманент, корову. Любили землю, яка віддавала їм сторицею. До праці на землі залучали і дітей, яких, окрім Олексія, було четверо. Та політика сталінського керівництва перетворила життя селян у жалюгідне існування. Розкуркулення та колективізація змусили сім'ю Сосновських віддати свою землю до колгоспу. Василь Іванович по «вербовці» поїхав на Схід (знайшов роботу на залізниці у м. Красноярську), а Марія Григорівна, щоб прогодувати дітей, пішла працювати у Вендичанський радгосп. Сталося це у 1928 році [4, с. 177].

Важким було життя родини. Довгих сім років поневірялася сім'я Сосновських по селах Чернівецького та Могилів-Подільського районів, де були відділки радгоспу. Але, незважаючи на труднощі, Олексій зумів закінчити декілька класів у Білянській школі. Його однокласники згадували, що був він чесним і справедливим хлопцем, любив математику і малювання.

У 1935 році Сосновські нарешті дочекалася виклику від батька, який надіслав квитки до Красноярська для всієї родини. На новому місці Марія Григорівна з часом влаштовується працювати у фізкультурному технікумі, старші діти також починають свій трудовий шлях.

У 1939 році Олексій закінчує сім класів середньої школи і вступає до училища, яке готувало спеціалістів для транспорту. Та з початком війни юнак пише рапорт за рапортом з проханням про направлення його у діючу армію, хоча і мав «броню», яка давала змогу закінчити навчання. У червні 1942 року Олексію йдуть назустріч і направляють вчитися до Ленінськ-Кузнецького кулеметного училища. Провчившись лише два місяці, Сосновський вступає до добровольчої бригади, яка формувалася в Омську [18].

Перший бій бригада прийняла у листопаді 1942 року під містечком Белий Калузької області. Саме там гартувався

бойовий характер та військова майстерність командира кулеметного взводу гвардії сержанта Олексія Сосновського. За короткий час молодий командир був нагороджений медаллю «За бойові заслуги» та орденом Червоної Зірки. В лютому 1943 року йому присвоїли перше офіцерське звання – молодшого лейтенанта, а 28 березня 1943 року – лейтенанта. В серпні 257-й гвардійський полк, у складі якого перебував взвод Сосновського, перейшов у наступ в районі Спас-Деменська Калузької області. В перший день наступу взвод Сосновського опинився у самому пеклі бою. У результаті жорстоких боїв воїни взводу, які сміливо йшли за своїм командиром, знищили чотири міномети, три кулеметні точки, обслугу протитанкової гармати, яку повернули проти ворога. Переборовши опір ворога, Олексій Сосновський з групою бійців ввірвався на висоту 233,3 і захопив її. Фашисти намагалися повернути висоту, яка мала важливе стратегічне значення. Один за одним гинули бійці. Але ті, що тримали зброю в руках, відбивали все нові й нові атаки ворога. Олексій Сосновський особисто знищив декілька десятків гітлерівців. Не маючи змоги вийти з оточення, стікаючи кров'ю, закидав німецьких автоматників гранатами, а останньою підірвав себе [2, с. 509].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 червня 1944 року О. В. Сосновському присвоєно звання Героя Радянського Союзу – посмертно [24].

Похований у братській могилі на Гніздиливській висоті у Спас-Деменському районі Калузької області [14, 1 квіт.].

На фасаді школи у селі Біляни, де навчався Герой, та у Красноярску встановлені меморіальні дошки [2, с. 509]. Його іменем названі вулиці у цих населених пунктах.

Пам'ять про Героїв, які захищали та захищають рідну землю від ворога, повинна завжди залишатися у наших серцях і служити гідним прикладом у військово-патріотичному вихованні молодих громадян нашої держави.

Джерела та література:

1. Гальчак С.Д. Подоляни – Герої Радянського Союзу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 7. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Григорчука П. С. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2004.

2. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь. – Том 2: Любов-Ящук. – Москва: Военное издательство, 1988.

3. Красноярцы – Герои Отечественной войны: Документы и письма с фронтов Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – [Красноярск]: Красноярское книжное издательство, 1959.

4. Сахневич Л., Воронюк О. Сяйво золотих зірок. – Одеса, 1970.

5. Достоин звания Героя: Красноярцы – Герои Советского Союза. – [Красноярск]: Красноярское книжное издательство, 1975.

6. Овеянные славой имена: Герои Советского Союза – уроженцы Винниччины / 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: «Маяк», 1989.

7. Гальчак С. Д. Герої Поділля: Герої Радянського Союзу – уродженці Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2010.

8. Аграновський А. На безіменній висоті // Наддністрянська правда. – 1966. – 8 січня.

9. Висота Сосновського // Комсомольське плем'я. – 1967. – 8 грудня.

10. Олексій Васильович Сосновський // Наддністрянська правда. – 1983. – 15 жовтня.

11. Подольський Володимир. Він поліг у бою за безіменну висоту // Подолія-п'ятниця. – 2002. – 26 липня.

12. Рахлін Антон. Подвиг Олексія Сосновського // Вінницька правда. – 1966. – 13 січня.

13. Рахлін А. Повернення Олексія Сосновського // Вінницька правда. – 1987. – 20 червня.

14. Сахневич Л. Безсмертя // Наддністрянська правда. – 1970. – 1, 4, 7 квітня.

15. Сахневич Л., Губарець В. Побратим Саші Матросова // Комсомольське плем'я. – 1966. – 9 травня.
16. Сахневич Л. Остання граната – для себе // Комсомольське плем'я. – 1970. – 19 вересня.
17. Сахневич Л. Побратим Саші Матросова // Наддністрянська правда. – 1978. – 28 жовтня.
18. Сахневич Л. Такі не здаються // Зоря комунізму. – 1970. – 14 липня.
19. Цимбалюк Л. Герой народився в Білянах // Комсомольське плем'я. – 1979. – 11 жовтня.
20. Черняк Василь. З когорти Героїв // Чернівецька зоря. – 2003. – 19 квітня.
21. Ясинецький Л. Йому йшов двадцятий // Вінницька правда. – 1965. – 9 квітня.
22. Горбовий Омелян. Балада про безсмертя // Вінницька правда. – 1981. – 27 листопада.
23. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р-6129. – Оп. 20. – Спр. 6. – Арк. 159.
24. Указ Президиума Верховного Совета СССР о присвоении звания Героя Советского Союза офицерскому, сержантскому и рядовому составу Красной Армии // Известия. – 1944. – 4 июня.

Вікторія ПОГРЕБНЯК
Галина НЕВІНСЬКА

ГОРЕНЧУК ФЕОДОСІЙ ІВАНОВИЧ – ІСТОРІЯ ЖИТТЯ І ПОДВИГУ

Горенчук Феодосій Іванович народився 5 (18) жовтня 1908 року в селі Петримани Мурованокуріловецького району Вінницької області в сім'ї селянина. Закінчив 7 класів. З дитинства працював у сільському господарстві.

В 1928 році 20-річний Феодосій Іванович з сестрою вирішили змінити своє життя і поїхати з рідного села в місто Ленінград. Там Ф. Горенчук вступив до педагогічного технікуму і закінчив два курси. Після закінчення технікуму в 1930 році він вирішив не повертатися на батьківщину: сестра вмовила його піти працювати на завод імені Енгельса, що на Виборзькій стороні, де працювала сама. Ф. Горенчук влаштувався працювати токарем. Звідси в листопаді 1934 року його призвали до лав Червоної армії [1, с. 42].

Службу проходив в місті Петергоф під Ленінградом. Був командиром мотоциклетного відділення в окремому батальйоні зв'язку 7-го механізованого корпусу, часто їздив з різними дорученнями в штаб ЛВО в Ленінград, бував у сестри.

Педагогічну освіту молодшого командира Ф. Горенчука помітили і в 1936 році його назначили на штатну посаду секретаря ВЛКСМ батальйону, а наступного року його прийняли в члени комуністичної партії і він став політруком батальйону. Після закінчення строкової служби Феодосій Іванович вирішив залишитися в армії і продовжити службу комісаром. З цією метою він рік вчився на курсах політруків при Будинку партійної освіти ЛВО. В березні 1939 року політрук Ф. Горенчук був відряджений в Білоруський особливий військовий округ (БОВО), де його призначили начальником політвідділу 49-ї Червонопрапорної стрілецької дивізії.

Але восени 1939 року політруку Ф. Горенчуку в складі дивізії довелося повернутись назад у Ленінград. Дивізія ввійшла до складу ударного угруповання, яке повинне було прорвати «лінію Маннергейма» у «зимовій» війні з Фінляндією. 30 листопада 1939 року 49-та стрілецька дивізія перейшла в наступ, за 3 дні боїв досягла гирла річки Тайпален-йокі, яка ще не замерзла, і 5 грудня 1939 форсувала її, захопивши плацдарм в 2-а кілометри по фронту і 3,5 кілометри в глибину. У ході цього наступу багато політпраців-

ники знаходилися разом зі стрілецькими підрозділами. Політрук Ф. Горенчук форсував річку Тайпален-йоки разом з 222-м стрілецьким полком. Але далі шлях наступу перетнули скелясті висоти, які займали фінські війська. Весь грудень Ф. Горенчуку майже щодня доводилося мобілізувати і надихати різні підрозділи полку, котрі зазнали втрат і втратили наступальний дух, на штурм ворожої оборони. Завдання прориву «лінії Маннергейма» в цей початковий період «зимової» війни виконати не вдалося, але, захоплений плацдарм перед Тайпаленським укріпленим районом зіграв свою позитивну роль у березневих боях 1940 року. За мужність і героїзм, проявлені в грудневих боях 1939 року, політрук Ф. Горенчук був нагороджений орденом Червоної Зірки.

У березневих боях він брав участь у наступі на Кексгольмському напрямку. Тут йому довелося погоджувати дії стрілецького батальйону з танкової бригадою і вперше сісти в танк.

Після закінчення фінської війни 49-та стрілецька дивізія повернулася в Білорусію. У лютому 1941 року Ф. Горенчук отримав призначення, яке назавжди пов'язало його з бронетанковими військами, його призначили старшим інструктором політвідділу 208-ї танкової дивізії. На цій посаді і застав його початок німецько-радянської війни.

Треба сказати, що Ф. Горенчук був з числа тих політруків, хто у довоєнні місяці більше часу перебував у військах, ніж в штабі. Більше того, у вільний від політзанять час він особисто опанував основну матеріальну частину дивізії – танки Т-26 і Т-70.

Вже 26 червня 1941 Ф. Горенчук був переведений на посаду інструктора в політвідділ 7-го механізованого корпусу. На початок липня 1941 гітлерівські війська прорвалися на рубіж річок Березина і Західна Двіна. Між цими річками командування Західного фронту спланувало контрудар силами 20-ї армії: 5-го та 7-го механізованих корпусів, що увій-

шли до неї. 6 липня 1941, перебуваючи в бойових частинах корпусу, політрук Горенчук брав участь у наступі на північ від міста Орша, 8 липня біля селища Сенно він відбивав натиск викинутого в тил корпусу значного повітряного десанту супротивника. З боями знову довелося відійти до Орші, потім і до Смоленська і Ярцево. Навколо палахкотіло полум'я Смоленської битви.

25 – 27 липня 1941 року війська 20-ї і 16-ї армій здійснили контрнаступ і оволоділи північною частиною Смоленська. У відповідь гітлерівці завдали ударів по флангах і оточили ударне угруповання. Частина цих армій, яка не потрапила в оточення, була об'єднана в Оперативну групу генерала Рокоссовського, інструктором політвідділу якої автоматично став Горенчук. Цього він тоді, звичайно, не знав, тому що весь час був на передовій у складі зведених в один танковий полк залишків 7-го мехкорпусу. Танкісти, деблокуючим ударом допомогли оточеним стрілецьким підрозділам опергрупи, які оборонялися в цьому районі, вийти з кільця. Більше того, вони зуміли зупинити ворога на підступах до Ярцево. Але Смоленськ був надовго втрачений.

У серпні – вересні 1941 року основні події розгорнулися в районі Єльнінського виступу. Війська Західного і Резервного фронтів зробили тут контрнаступ і звільнили Єльню. У цих боях брав участь і політрук Горенчук. Але 30 серпня 1941 під час бомбардування з повітря наших наступаючих військ в районі, на південь від села Озерище, він отримав важке осколкове поранення і був евакуйований до госпіталю.

Лікувався Горенчук на Кавказі в місті Кисловодську. Після лікування в січні 1942 року він був направлений в автобронетанковий центр Московського військового округу в місто Горький, де був призначений інструктором політвідділу 39-ї танкової бригади. Тут став старшим політруком. У березні 1942 року Горенчука відрядили на навчання у Військово-політичну академію імені Леніна, евакуйовану з

Москви в Південно-Уральський військовий округ у місто Белебей. У листопаді 1942 року, в зв'язку зі скасуванням інституту військових комісарів, Горенчук отримав військове звання капітана. Але оскільки він уже мав за плечима «танкістську спеціалізацію» і бойовий досвід у бронетанкових військах, його в лютому 1943 року направили на навчання у Вищу офіцерську бронетанкову школу імені Молотова, евакуйовану з Ленінграда в місто Магнітогорськ. Після закінчення школи 9 листопада 1943 капітан Горенчук прибув у 12-у гвардійську танкову бригаду 4-го гвардійського Кантемирівського танкового корпусу 1-го Українського фронту і був призначений заступником командира 3-го танкового батальйону із стройової частини.

5 грудня 1943 р. 12-а гвардійська танкова бригада першою з корпусу прибула по залізниці з-під Курська в район міста Малин Житомирської області. Гітлерівці в цей час захопили вже раніше звільнений Житомир і великими силами наступали в напрямку Києва. 7 грудня 1943 у селища Потіївка бригада гвардії полковника Душака М. Г. стояла насмерть, перешкоджаючи просуванню ворога. 3-й танковий батальйон замкомбата Горенчука тримав оборону біля села Заньки. У цей день його танкісти і мотострільці знищили 18 ворожих танків, причому екіпаж танка гвардії молодшого лейтенанта В. А. Єрмолаєва знищив 7 танків, останній – ціною власного життя вогненним тараном. До 18 грудня тривали бої в районі міста Малин і селища Потіївка. Тут 12 грудня Горенчук був легко поранений і лікувався в бойових умовах. В одному з боїв загинув командир батальйону, і Горенчук прийняв командування підрозділом.

24 грудня 1943 року почалася Житомирсько-Бердичівська операція. Першим великим населеним пунктом, звільненим виключно батальйоном Горенчука 31 грудня 1943 р., було селище Червоноармійськ. У ньому танкісти тільки встигли перехилити за святковим столом по 100 грам, як о 23.00

по рації Горенчук отримав наказ у новорічну ніч увірватися в село Висока Піч і захопити міст через річку Тетерів. Досягнувши села по польових дорогах, комбат побачив на шосе велику колону гітлерівської техніки, яка відступала з Житомира.

Тридцятичетвірки Горенчука в 3 ряди на повній швидкості кинулися на ворога, знищуючи його техніку та живу силу гусеницями, кулеметами, баштовими зброями. В полон було захоплено дуже багато фашистів. Вранці можна було розгледіти, як на багато кілометрів розтягнулася колона фашистів – розбиті машини, фургони, бронетранспортери, штабні автомобілі. Крім цієї битви поставлене завдання було виконано – село Висока Піч звільнено, міст через Тетерів захоплений. Всю першу половину січня 1944 батальйон Горенчука вів успішні бої в західних районах Житомирської області.

10 січня 1944 року, оволодівши важливим вузлом шосейних доріг селищем Любар, гвардії капітан Горенчук виявив високе командирське вміння і розважливість. Коли передові частини батальйону концентрувалися на узліссі, над танкістами з'явилася «рама», а значить – чекай авіанальоту. Горенчук наказав батальйону негайно атакувати селище і першим кинувся на ворога. Гітлерівці, які обороняли Любар, не чекали удару з північно-західного боку, вони поспішно відступили, кинувши техніку. У цей час із заходу пролунав наростаючий гул моторів. За наказом комбата танкісти і місцеві жителі замаскували танки в селищі, а гітлерівська авіація завдала потужного бомбового удару по лісу, в якому вже не було радянських танків.

На початку лютого 1944 року 3-й батальйон Горенчука брав участь в боях за місто Шепетівка. У той час, як основні сили бригади вели бій безпосередньо в місті, 3-й батальйон оволодів селом Гриців, блокував залізничну і шосейну дороги і відбивав контратаки ворога з боку міста Старокостян-

тинів. У цьому бою в танк комбата потрапив снаряд. Але весь екіпаж залишився живим, відбувшись контузіями і пораненнями різної тяжкості. Контужений Горенчук пересів у другий танк і продовжив бій. За оволодіння Шепетівкою 12-а гвардійська танкова бригада отримала почесне найменування «Шепетівської». А за вмиле командування підрозділом і значні бойові успіхи в ході всієї Житомирсько-Бердичівської операції гвардії капітан Горенчук був нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

На початку березня 1944 року почалася Проскурівсько-Чернівецька операція, і 4-й гвардійський танковий корпус та стрілецькі підрозділи, звільнивши місто Тернопіль, під натиском декількох танкових дивізій ворога знову залишили його і стійко оборонялися в районі міста Збараж. 21 березня 1944 року 12-а гвардійська танкова бригада, а в її складі і батальйон Горенчука, знову вела бої за місто Тернопіль. Але на цей раз танкісти вирішили не штурмувати місто, в якому був потужний гарнізон, а обійти його. 25 березня 1944 року важкий обхідний маневр по негоді і бездоріжжю був завершений. Наступного дня гітлерівці спробували вирватися з міста, але натрапили на стійку оборону бригад «кантемирівців». Відкинувши противника знову до міста, батальйон Горенчука опанував 2-а кварталами на південно-західній околиці і з 31 березня по 4 квітня 1944 року вів тут важкі бої. Місто не було блоковане з повітря, і гітлерівський гарнізон отримував всі види зброї повітрям, у тому числі і фаустпатрони. Крім цього, на зовнішньому фронті оточення почалися деблокуючі контрудари, і 12-ю гвардійську танкову бригаду кинули на рубіж річки Стрипа в район села Золотники, де танкісти Горенчука до 15 квітня вели запеклі бої з ворогом і спільно з іншими підрозділами утримали плацдарм на західному березі. А днем раніше німецький гарнізон Тернополя капітулював.

У липні 1944 року почалася Львівсько-Сандомирська операція. Кілька днів батальйон Горенчука у складі бригади вів наступальні бої в напрямку міста Зборів. У цей час північніше утворився «Колтовський коридор» шириною всього 4 – 6 км по фронту і 18 км у глибину, через який були введені в прорив 3-я гвардійська і 4-а танкові армії. У результаті на північ від коридору було оточене Бродське вороже угруповання, яке складалося з 8 дивізій. «Кантемирівцям» було наказано за всяку ціну утримати «Колтовський коридор» – єдиний перешийок зв'язку з танковими арміями, які пішли вже занадто далеко. 20 липня оточене Бродське угруповання пішло на прорив. Одночасно з півдня гітлерівці стали завдавати зустрічні удари. Командир корпусу гвардії генерал-лейтенант П. П. Полубояров направив свої бригади на найбільш небезпечні напрямки. 12-а гвардійська танкова бригада висунулася в район селища Хельчице. 21 липня 1944 року частина оточеного угруповання пробилася в район села Княже, потіснивши наші стрілецькі підрозділи. Командир бригади Душак М. Г. прийняв рішення відсікти гітлерівців, які прорвалися від інших сил. Для цього він кинув 3-й танковий батальйон гвардії капітана Горенчука на село Почапи. Бій за цей населений пункт багато в чому був вирішальним і був запеклим.

22 липня 1944 танкісти Горенчука рушили вперед. Знищуючи вогневі засоби і техніку противника, батальйон досяг села Почапи. На підступах до нього Горенчук розгорнув батальйон в лінію: 1-а і 3-тя роти почали охоплювати село з півночі й півдня, а 2-я рота, зайнявши вигідну позицію в центрі бойового порядку, вогнем прикривала охоплюючий маневр. Незабаром кілька танків 3-ї роти на чолі з комбатом Горенчуком увірвалися в Почапи з півдня. Противник почав відходити до північної околиці села. Але на його шляху з'явилися танки 1-ї роти, в одному з танків знаходився замполіт Горенчука гвардії капітан В. Н. Красов. Опинившись між

двох вогнів, гітлерівці заметушилися по вулицях. Потім, за підтримки самохідних гармат, вони перейшли в контратаку. Окремим групам противника вдалося вийти з села й трохи потіснити наших стрільців, що наступали слідом за танками. У цій критичній ситуації Горенчук і Красов вийшли з танків та особистим прикладом підняли стрільців в атаку. У цьому бою замполіт героїчно загинув, а комбат Горенчук, важкопоранений в руку і ногу, продовжував керувати стрілецькими підрозділами до підходу головних сил бригади, яка завершила розгром противника в Почапах і в сусідніх селищах. Після чого фашисти почали здаватися в полон [1, с. 43].

В 2-денних боях 3-й танковий батальйон гвардії капітана Горенчука вивів з ладу 3 танки, 9 бронетранспортерів, 11 гармат, близько 100 автомашин і знищив близько 1500 солдатів і офіцерів противника. Близько 250 гітлерівців були полонені. А з частиною угруповання, яка прорвалася в район Княже і Золочева, «розібралися» наші гвардійські міномети, артилерія і авіація. За мужність і героїзм, проявлені в цьому бою, гвардії капітан Горенчук був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Цього ж високого звання посмертно був удостоєний і його замполіт гвардії капітан Красов В. Н.

Поки Горенчук лежав у госпіталі, у серпні 1944 року вийшов наказ про присвоєння йому військового звання гвардії майора. Повернувся Горенчук після лікування в свій Кантемировський корпус у вересні 1944 року вже після боїв за польські міста Жешув, Дембіца і Кросно в самий розпал Східно-Карпатської операції.

З району міста Беско належало пройти вузьким гірським проходом по долині річки Віслок, причому всі висоти вздовж долини були зайняті ворогом, а вузькість проходу дозволяла рухатися не більше ніж 2-м танкам в ряд. 20 вересня 1944 в результаті героїчного бою танкісти 31-го танкового корпусу захопили один міст через Віслок, а 4-го гвардійського – другий, – і бригади обох корпусів вийшли на плато, а «канте-

мирівці» увірвалися в містечко Дукля. Слідом за танкістами в Дуклю увійшли підрозділи 1-го чехословацького корпусу. Відкрився шлях до Головного Карпатського хребта. Але для цього танкістам батальйону Горенчука та інших підрозділів довелося долати дуже круті підйоми, чого гітлерівці зовсім не очікували від радянських танків Т-34. 6 жовтня 1944 року батальйон Горенчука у складі бригади досяг Дуклінського перевалу і спільно з іншими батальйонами вибив з нього ворога. До цього часу в строю корпусу залишилося всього 28 танків, і командир корпусу вирішив передати їх всі 12-й гвардійській танковій бригаді, а інші вивести з бою. Корпус вирушив у Кросно, а бригада гвардії полковника Душака М. Г. сама продовжувала наступ по словацькими схилам Карпат. До 23 жовтня 1944 його підрозділи досягли населеного пункту Нижня Писана, у важкому бою за який 25 жовтня 1944 року командир 3-го батальйону гвардії майор Горенчук був в черговий раз поранений і контужений.

Повернувся Горенчук в рідний корпус в січні 1945 року перед самим початком грандіозного наступу. 12 січня 1945 року після прориву стрілецькими підрозділами першої лінії оборони противника, батальйон Горенчука у складі бригади пішов в наступ на Краківському напрямку. Вже наступного дня танкістам довелося вбхід форсувати річку Ніда, а ще через день – звільняти польське місто Мехув. Попереду було древне місто Краків, яке фашисти вже підготували для повного знищення. До 18 січня танкісти вийшли на північно-західну околицю Кракова і перерізали шляхи відходу противнику на цьому напрямку. На світанку 18 січня розпочався штурм Кракова. Відразу ж танкісти зустріли суцільні мінні поля, залізобетонний бар'єр і протитанковий рів. З кожної кам'яної будівлі гітлерівці вели інтенсивний вогонь. Тоді командир бригади залишив 3-й батальйон гвардії майора Горенчука на колишньому напрямку для імітації фронтального наступу, а сам з основними силами здійснив маневр і разом з

мотострільцями подався до центру міста. До Кракова незабаром увірвалися і танкісти Горенчука. Штурм міста Кракова тривав лише 1 день! В результаті одне з найкрасивіших міст Європи було узяті цілим і практично неушкодженим.

Але попереду був ще Сілезький промисловий басейн. 23 січня 1945 року батальйон Горенчука у складі бригади вийшов до річки Пшемша, яка була перешкодою, що прикривала місто Катовіце зі сходу. По мосту встиг прорватися лише десант танкістів, як фашисти його підірвали. Батальйон Горенчука захопив і в 2-денному бою утримував плацдарм, щоб сапери могли навести новий міст. Пізніше і він по наведеному саперами мосту переправився через річку і брав участь 26 січня 1945 року у штурмі міста Катовіце.

До 4 лютого 1945 року Кантемирівський корпус перебазувався на Одерський плацдарм в район міста Олау (Олава) і відразу вступив у бій. Почалася Нижньо-Сілезька операція. Вже через 2 дні танкісти оволоділи містом Бриг (Бжег), 13 лютого батальйон Горенчука у складі бригади з важкими боями вийшов в район міста Галлен, куди з півночі пробилися підрозділи 7-го гвардійського механізованого корпусу і 6-ї армії. Інші бригади «кантемирівців» пробилися до міста Дамслау. В результаті 40-тисячний ворожий гарнізон, що оборонявся в місті Бреслау (Вроцлав), був оточений. А «кантемирівці», висунувшись на зовнішній фронт оточення, утворений підрозділами 5-ї гвардійської армії, ще 2 тижні вели там запеклі оборонні бої з гітлерівськими військами, які намагалися зробити пролом до оточеного гарнізону.

Без перепочинку танкісти 12-ї гвардійської танкової бригади взяли участь у Верхньо-Сілезькій операції. Вони здійснили 65-кілометровий марш в район міста Вейгвіц і 15 березня 1945 року, прорвавши ворожу оборону, кинулися в тил Оппельського угруповання. 18 березня 1-й (Терещука) і 3-й (Горенчука) танкові батальйони на чолі з комбригом Душаком увірвалися в місто Мюнстенберг, надійно прикрив-

ши правий фланг 4-ї танкової армії, яка оточила в районі Оппельні (Опполе) 5 фашистських дивізій з частинами підкріплення.

У Берлінській операції, що почалася 16 квітня 1945 року, 4-й гвардійський танковий корпус діяв на лівому фланзі 1-го Українського фронту. Оскільки танків до початку операції було мало, їх всі передали до складу 13-ї та 12-ї гвардійських танкових бригад. Після наведення 60-тонного мосту через річку Нейсе танкісти батальйону Горенчука кинулися вперед. По бездоріжжю вони обійшли ворожі укріплення на Нейсе і з ходу увірвалася в місто Емліц. Не зупиняючись на досягнутому, танкісти Горенчука першими в корпусі вирвалися на берег річки Шпрее в районі міста Шпреевіц. Після подолання цієї водної перешкоди батальйон Горенчука у складі бригади, в якості передового загону корпусу, рушив до Ельби. По дорозі танкісти оволоділи містечками Гойерсверде і Шлібен, перерізавши комунікації, що йдуть до Берліна з півдня. 23 квітня 1945 року вони досягли річки Ельба в районі міста Торгау. Через 2 дні, 25 квітня 1945 року, із заходу на Ельбу вийшли американці, і відбулася урочиста зустріч двох союзних сторін, але вже без участі танкістів...

У ці дні Гьорліцьке німецьке угруповання в районі міст Вайсенберг і Бауцен перейшло в наступ проти лівого флангу 1-го Українського фронту. Уже 25 квітня 1945 року, здійснивши за одну ніч марш на 90 км, «кантемирівці» прибули в район Вайсенберга. 6 дів батальйон Горенчука у складі своєї бригади на північний захід від цього міста вів важкі оборонні бої. Танкісти, зламавши хід подій, увірвалися в місто Ельтріх і розгромили там основні частини 20-ї танкової дивізії супротивника. Остаточний розгром ворога довершили стрілецькі з'єднання.

6 травня 1945 р., перебуваючи на вістрі головного удару всієї 5-ї гвардійської армії, 12-а гвардійська танкова бригада здійснила сміливий обхідний маневр і перша, після захоплен-

ня і розмінування мосту опинившись на південному березі Ельби, прорвалася до міста Дрезден. Штурм Дрездена тривав 2 дні, протягом яких батальйон Горенчука брав участь в оволодінні південно-східною частиною міста.

Пізно увечері 8 травня 1945 року «кантемирівці» оволоділи містом Розенталь, а потім, за ніч подолавши Рудні гори і дізнавшись, що Прага звільнена, ще 2 дні добивали і полонили роз'єднанні фашистські групи. 11 травня 1945 батальйон гвардії майора Горенчука у складі бригади увійшов в чеське місто Мельник. Тут і закінчився славний бойовий шлях командира-танкіста. За відзнаку в ході Берлінської та Дрезденської операцій, гвардії майор Горенчук був нагороджений другим орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

Після війни до червня 1952 року Горенчук продовжував командувати батальйонами важких танків ІСУ-122 у Ленінградському військовому окрузі та Польщі. З 1952 року він став штабним працівником, спочатку у бронетанкових військах Воронежського військового округу, а потім знову Ленінградського. Останнім місцем служби була посада начальника окружного складу бронетанкового майна, на якій в 1957 році Горенчук отримав звання підполковника.

Подальша хронологія служби така:

- червень 1948 – вересень 1949 р. – командир батальйону танків ІСУ-122 88-го важкого танко-самохідного полку 37-ї гвардійської механізованої дивізії ЛВО;

- жовтень 1949 – червень 1952 р. – командир 70-го окремого танкового батальйону 76-го гвардійського важкого танко-самохідного полку 20-ї танкової дивізії Північної групи військ (ПГВ) в Польщі;

- червень 1952 – січень 1953 р. – старший офіцер з бронетанкових і механізованих військ відділу бойової підготовки штабу Воронежського військового округу (ВоВО);

- лютий 1953 – травень 1955 р. – старший офіцер відділу кадрів Ленінградського військового округу (ЛВО);

- травень 1955 – травень 1962 р. – начальник 101-го окружного складу бронетанкового майна ЛВО.

3 березня 1962 року полковник Ф. І. Горенчук – в запасі.

Після цього, недовго поживши в Ленінграді, Феодосій Іванович Горенчук зробив досить тривалу поїздку по місцях своєї бойової молодості. А оскільки це було недалеко від його малої батьківщини, він заїхав у селище Муровані Курилівці, і незабаром після цієї поїздки, з дружиною переїхав сюди назавжди...

Помер 27 березня 1986 року. Похований в Мурованих Курилівцях.

Джерела та література:

1. Гальчак С. Д. Герої Вінниччини. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – 340 с.
2. Будьте гідними // Наше Придністров'я. – 14 грудня 1989 р.
3. Розповідь про героя // Наше Придністров'я. – 23 листопада 1999 р.
4. Спогади дружини Героя Радянського Союзу Ф. І. Горенчука Софії Горенчук.

Ніколіна ТРАЧУК

СТАНІСЛАВ ГЛЯРОВИЧ ПОПЛАВСЬКИЙ

Радянський і польський військовий командир, генерал армії СРСР (1955), генерал армії Польщі (1955). Герой Радянського Союзу (29 травня 1945 р.).

Станіслав Поплавський народився 9 (22) квітня 1902 року в селі Вендичани, нині Могилів-Подільського райо-

ну Вінницької області в багатодітній сім'ї (8 дітей) польського селянина. Його сім'я (батька звали Гіларій, мати – Пауліна) була етнічно польською. «Не знаю, як мої предки-поляки Поплавські опинилися на Україні: батраки не вели родоводу. Можливо, свого часу вони тікали від утисків шляхтича-феодала. А може, осіли в період нашестя польської шляхти на українські землі чи опинилися в козацькому полоні, знайшовши тут другу батьківщину. Знаю лише, що поляком я вважав себе з раннього дитинства...[3, с. 5].», згадував Поплавський у своїх мемуарах. «Батько був фанатичним католиком. Щонеділі він прямував у костел за вісім верст від села. А ось мати, Пауліна Болеславівна, не відрізнялася особливою побожністю, хоча й дотримувалася релігійних обрядів. Це була лагідна і добра жінка. Я пам'ятаю її завжди чимось зайнятою по дому або схиленою над коліскою [3, с. 7]».

Через декілька років сім'я перебралася до Липовецького повіту Київської губернії. Станіслав був змушений рано почати батрачити, відвідувати школу не мав змоги, тому до 15 років був зовсім неписьменним, а отримав початкову освіту лише після громадянської війни у народній школі.

У травні 1923 року Станіслав Поплавський був призваний до лав Червоної армії. З жовтня 1924 року служив у 295-м стрілецькому полку. У 1927 році за особистим бажанням направлений навчатися у військову школу. У 1930 році С. Поплавський закінчив Військову школу червоних старшин імені ВУЦВК (Харків). З квітня 1930 року командував взводом 137-го стрілецького полку 46-ї стрілецької дивізії Українського ВО. З листопада 1931 року Поплавський був командиром навчального взводу, помічником командира роти, а з 1933 до 1935 року – командиром роти Харківської військової школи червоних старшин [1].

З 1935 по 1938 рік С. Г. Поплавський навчався у Військовій академії імені М. В. Фрунзе, після закінчення якої він

був залишений на викладацькій роботі, в якості інструктора з військової тактики. У своїх мемуарах він написав: «Мені надали військове звання майора. Я продовжував працювати в академії, але бажання потрапити до військ не залишало мене [3, с. 25]».

У лютому 1939 року за безпідставним звинуваченням Поплавський був звільнений від займаної посади і призначений директором радгоспу «Культура» в Тульській області. За іншими даними, з червня 1938 по січень 1939 перебував у запасі, проте як вільнонайманий працював асистентом кафедри загальної тактики в академії, а з січня 1939, будучи відновлений в РККА, служив молодшим викладачем цієї кафедри та кафедри іноземних мов [1].

У липні 1940 року Поплавський призначений начальником оперативного відділення штабу 162-ї стрілецької дивізії Білоруського Особливого військового округу.

У Другій світовій війні, після віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, Станіслав Гіляров брав участь з перших днів.

Почав війну на тій же посаді на Західному фронті, з липня по вересень 1941 року командував 720-м стрілецьким полком цієї дивізії. Брав участь у Білостоксько – Мінській та Смоленській битвах. На початку битви за Москву, під час В'яземської оборонної операції потрапив з полком в оточення, але за кілька днів, 6 жовтня, з боєм прорвав кільце оточення і вивів свій полк та кілька інших частин 19-ї армії. За відзнаки у літньо-осінніх боях 1941 року нагороджений своїм першим орденом – і це був орден Червоного Прапора.

Майор Поплавський, який відзначився у найважчій обстановці, одразу був призначений начальником штабу 363-ї стрілецької дивізії, що спішно формувалася в Уральському військовому окрузі, а вже в грудні вступила в бій у складі 30-ї армії Калінінського фронту. Брав участь у Клиньсько – Сонячногірській наступальній операції. З січня 1942

року – командир 185-ї стрілецької дивізії, яка наступала в Ржевській – В'яземській операції в 29-й армії Калінінського фронту, але вирвалася вперед і потрапила до оточення. Місяць знаходився у своїх частинах в умовах повного оточення при постачанні повітрям, але зумів організувати активну оборону з використанням умов місцевості, запобіг розгрому дивізії і наприкінці лютого 1942 року вона успішно прорвалася через лінію фронту на з'єднання з головними силами армії.

3 травня 1942 року – командир 256-ї стрілецької дивізії 39-ї армії Калінінського фронту, з 16 по 29 червня був начальником штабу тилу цієї армії, а потім призначений командиром 220-ї стрілецької дивізії на Калінінському та Західному фронтах. У ході Ржевсько – В'яземської наступальної операції в березні 1943 року дивізія з боями пройшла понад 170 кілометрів і з ходу форсувала 6 річок, не давши німецьким військам закріпитися по їх рубежах.

3 червня 1943 по вересень 1944 року командував 45-м стрілецьким корпусом 5-ї армії на Західному, 1-му Білоруському та 3-му Білоруському фронтах. На чолі корпусу брав участь у Смоленській та Білоруській наступальних операціях.

«Щоб дезінформувати супротивника, у тилу корпусу обладналася «друга смуга оборони»: створювалися неправдиві вогневі точки, бліндажі, окопи, артилерійські позиції, командні та спостережні пункти. Виготовлялися та розставлялися макети гармат та танків. Велися «радіопереговори», щоб навіяти гітлерівцям, які їх, безумовно, підслуховували, що ми маємо намір лише оборонятися [3, с. 105]», – писав Поплавський. В результаті боїв було взято в полон 5000 ворожих солдатів та офіцерів.

Йому довелося обороняти Вітебськ, Москву. Високу військову майстерність він проявив при звільненні старовинного міста Ржева. Сміливі, безпомилкові рішення приймав

командир при визволені Орші, Мінска, Вільнюса. «Командирська мудрість С. Г. Поплавського полягала в тому, щоб кожен кілометр фронтних доріг подолати з найменшими втратами [2]».

У вересні 1944 року С. Г. Поплавський, після присвоєння звання генерал-майора, був направлений у Військо Польське, що знаходилося у складі військ 1-го Білоруського фронту під командуванням маршала Радянського Союзу В. Г. Жукова, яке в січні 1945 року спільно з Радянською армією ввійшло у Варшаву. Далі форсували Одер, брали участь в боях за Берлін.

З 26 вересня по 19 грудня 1944 року він командував 2-ю армією Війська Польського, а потім, до 10 вересня 1945 року – 1-ою армією Війська Польського [4, с. 7]. «Фронтний досвід з новою силою переконував, наскільки мудрий і справедливий відомий вислів Суворова: «Чим більше поту на навчання, тим менше крові на війні». Час минав, і кожна втрачена година здавалася злочином [3, с. 135]», – згадував Поплавський.

«Я розповідав солдатам про героїчну боротьбу радянського народу на фронті і в тилу, про те, як разом з іншими радянськими офіцерами-фронтівиками я вступив у Військо Польське, щоб прискорити годину визволення польських земель від фашистських катів, і нарешті, що трудівники-поляки не дадуть обдурити себе реакціонерам, залишаться вірними новому устрою, народній владі. Я щиро бажав свободи і щастя польським селянам, що стояли переді мною в солдатських шинелях [3, с. 152]», – писав у своїх мемуарах Поплавський.

На чолі польських армій боровся у Вісло-Одерській, Східно-Померанській та Берлінській операціях. «Майже весь вільний час я проводив у роз'їздах частинами та дивізіями, контролюючи та спрямовуючи хід бойової підготовки» [3, с. 169], – згадував Станіслав Гілярович, – адже давно зробив

для себе висновок: треба «більше цінувати політико-виховну роботу, краще знати життя частин та підрозділів, частіше бувати у колі солдатів та офіцерів, жити їх думами та сподіваннями [3, с. 171]». Виявив високі організаторські здібності під час планування бойових дій та управління військами; був чотири рази поранений.

За вміле управління військами при прориві оборони супротивника на річці Одер і в боях за Берлін 29 травня 1945 року генерал-полковнику Поплавському було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [1].

Після війни Станіслав Гілярович залишився служити у Війську Польському. Командував польською групою військ в окупованій Німеччині. З вересня 1945 р. – командував військами Сілезького військового округу, з 22 листопада 1947 р. – Головнокомандувач сухопутними військами Польщі ПНР, з квітня 1949 р. – другий заступник міністра національної оборони Польщі (міністром був Маршал Польщі Костянтин Рокоссовський), з 21 березня 1950 р. – Головний інспектор бойової підготовки Збройних Сил Польщі-заступник міністра національної оборони Польщі. З 1947 по 1956 р. він був депутатом Польського Сейму, з 1949 по 1956 р. – членом Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії [1].

«Про свою тринадцятирічну службу у Війську Польському я згадую з великою гордістю та теплотою як про один із найцікавіших періодів у моєму військовому житті. Це були важкі роки – роки запеклої боротьби з фашизмом, а згодом – із внутрішнім класовим ворогом» [3, с. 205].

У грудні 1956 року С. Г. Поплавський повернувся до СРСР, де був призначений на посаду 1-го заступника головного інспектора Міністерства оборони СРСР.

З квітня 1958 р. – військовий інспектор, радник Групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР. Це була його остання посада. Чотири поранення, три контузії

послабили підірване війною здоров'я. 10 серпня 1973 року генерал армії Станіслав Гілярович Поплавський раптово помер.

До останніх днів він тримав зв'язки із селом, де народився. В 1967 році приїздив на батьківщину, в своє рідне село Вендичани. Зустрічався з робітниками цукрового заводу, тодішньої «Сільгосптехніки», відвідував школу. «Станіслав Гілярович ходив стежками босоного дитинства, милувався краєвидами рідного краю і радів, що його село розвивалося, розросталося і жителі раділи мирній праці [5]». Похований в Москві на Новодівичому кладовищі.

С. Г. Поплавський нагороджений понад 40 орденами та медалями держав: СРСР, Польщі, США, Чехословаччини, Югославії, МНР.

Сьогодні жителі смт Вендичани бережуть пам'ять про відомого земляка. На честь нього названо одну із вулиць селища, в центрі встановлено пам'ятник Герою, відомості про нього зберігаються у шкільному краєзнавчому музеї.

Джерела та література:

1. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
2. Лелюшенко Д. Д. Москва – Сталинград – Берлин – Прага. Записки командарма. – М.: Наука 1987. Книга на сайті: http://militera.lib.ru/memo/russian/lelyushenko_dd/index.html
3. Поплавский С. Г. Товариші фронтових доріг. – М.: Воениздат, 1963. – 262 с.
4. Поплавський С. Г. Бойові дії народного Війська Польського. – 1943 – 1945 рр. – М: Воениздат, 1961. – 360 с.
5. Синюк І. Г. Із спогадів ветерана.

МИКОЛА БУЯНОВ – ГЕРОЙ ІТАЛІЇ

Війна – найстрашніша річ на землі, війна – це явище, жахливе й руйнівне, яке приносить тільки страждання. Війна – це страшне лихо для кожного народу. Війна – втрата близьких і рідних людей, а найжахливіше – це загибель дітей.

Друга світова війна є найбільшим лихом ХХ століття як для нас, так і для багатьох інших країн світу. Християнська мораль закликає прощати, але хіба можна забути трагічні дні і роки похоронок, страшні криваві бої, жорстокість яких граничила з божевільям? Війна – дуже тяжке випробування для людства, і надзвичайно важливо побачити людей в найскладніших, найбільш драматичних обставинах, де моральні цінності перевіряються в граничній загостреності. Неймовірні тяготи пережили всі, кого торкнулася ця війна. Стаття ж – про подвиг Миколи Буянова, який став героєм чужої країни, завдяки своїй сміливості та мужності.

Перший чоловік Тетяни Філатівни – матері Миколи Буянова, загинув під Перемишлем під час Першої світової війни – і вона залишилася вдовою з двома дітьми. На початку 20-х вийшла заміж удруге за петербуржця Гурія Буянова, якого майстровий фах привів до Могилева-Подільського, від нього народила ще двох синів. Через кілька років хвороба забрала і другого чоловіка. Коля, котрий уперше глянув на світ 18 липня 1925 року, був у четвірці наймолодшим.

Дитячі роки Колі нічим не відрізнялись від тих, які прожили його ровесники. Хоч можливо, хлопцеві було сутужніше за інших.

Суспільний клімат у мілітаризованій країні був таким, що юне покоління змалечку проходило напіввійськовий вишкіл – саме це згодом знадобиться Буянову під час його участі

в майбутніх бойових діях. Та й, врешті, хлоп'яча схильність до військових вправ призводила до того, що багато хлопчаків надалі пов'язували життя зі збройними силами.

Подібні плани на життя будував і Микола. Заняття в гуртках Тсоавіахіму, участь у справжньому патрулюванні кордону, до якого залучалися найактивніші юнаки, освоєння автомобільної техніки – все це йому було надзвичайно цікавим. Постійно перед очима стояв приклад брата Григорія, котрий став військовим і приїжджав до міста в новенькій лейтенантській формі [4, с. 19].

У пору шкільного навчання особливо не виділявся: у відмінники не висувався, але й задніх не пас. Колишні вчителі розповідали, що Микола відзначався сумлінністю і надійністю в тих справах, за які брався. І ще його прикметними рисами були відчуття справедливості та сміливість.

Найяскравіше його характер проступає у двох епізодах, які зберегла історія. Якось хулігани відібрали в дівчинки цукерки, і він заступився за неї, хоч супротивників було більше. Закінчилось тим, що йому добряче натовкли ребра – довго потім ходив із синцями. Але від свого не відступився – цукерки залишилися у дівчинки.

У березні 1939 року бурхливо розлилася річка Дерло, що впадає у Дністер у межах Могилева-Подільського. Стоячи на березі, хлопці спостерігали за паводком, як раптом один із них послизнувся, не втримався на березі й шубовснув у воду. На допомогу першим кинувся М. Буянов. Він хоч і сам занурився у воду мало не на повний зріст, але встиг ухопити рукою товариша. На берег їх обох витягли дорослі й відразу ж завели до лікарні поблизу, де рятівника і врятованого напоїли гарячим чаєм та переодягнули в сухе [3, с. 12].

Сталося так, що в 1941-му німецькі війська ввійшли до міста того самого дня, коли Миколі Буянову виповнювалось 16. Та вдома зустрічати свято не довелося.

До того часу хлопець освоїв автомобіль. Перед приходом чужинців багато городян намагалися втекти на схід, слідом за військами, що відступали, і саме Микола взявся вести «полуторку», вщент набиту біженцями. Повернувся він до Могилева-Подільського на початку осені, переповнений враженнями від побаченого. Розповідав про перше воєнне хрещення: як їх бомбили, як опинилися в оточенні, а коли частини Вермахту втікачів обігнали – на окупованій території, як повертались додому... [1, с. 32].

Рідне місто налагоджувало життя під окупаційним режимом. Воно опинилося у складі Трансністрії, тому керувала тут румунська влада, хоч нерідко навідувалися з інспекційними поїздками й німці.

Тим часом у Могилеві-Подільському організувалось невелике підпілля. Аркадій Полігов, один із колишніх підпільників, розповів, що до їхньої групи входили й учні другої школи, і серед них був Микола Буянов. За його словами, хлопці сховали в підвалі одного з будинків радіоприймач, по якому приймали передачі Радінформбюро, а потім власноруч писали листівки, які вивішували на вулицях. Про те, яку роль відігравав у групі Микола і до яких саме акцій опору був причетним – старий підпільник не пригадав [1, с. 39].

А от те, що сім'я Тетяни Філатівни допомагала євреям, яких переслідувала окупаційна влада, відомо достеменно. Ще багато років після війни жінка отримувала від них листи вдячності.

Влітку – восени 1943 року Наддністрянщиною прокотилася хвиля репресій. Німецька фельджандармерія спільно з румунською сигуранцою провела низку операцій, під час яких заарештувала людей, запідозрених у протидії окупаційній владі. Багатьох із них розстріляли.

Тоді ж у поле зору потрапив Микола Буянов. За ним уже приходили, але не застали вдома. Вдруге його підняли з ліж-

ка посеред ночі. Востаннє він бачив місто із загартованого віконця вагона.

Потяг із бранцями доїхав до Німеччини. Звідти Миколу та ще десятьох співвітчизників відправили до Італії, на станцію Сан-Джованні-Альдарно, розташовану на залізниці між Флоренцією та Римом. Під охороною він виконував важку фізичну працю, розбудовуючи станцію, але думки про волю його не полишали. Як свідчать архівні матеріали, за півроку чотири рази намагався втекти, але щоразу попадався [1, с. 45].

Наприкінці квітня 1944 року Буянову вдається зав'язати контакти з учасниками італійського Опору, тому п'ята спроба втечі, уже ретельно підготовлена, була успішною. 14 червня його доправляють до роти «К'ятті» партизанського з'єднання, що оперувало в гірських районах. Там він отримав зброю – кулемет, який невдовзі використав у ділі.

За тих три тижні, що Микола провів у загоні, його полюбили партизани: добравшись до табору, насамперед дістав пачку цигарок і по-братськи розділив між ними. Весела вдача українця та його жарти запам'яталися партизанам надовго.

На початку липня німці розпочали в тому районі масштабну каральну акцію проти партизанів і мирного населення. За кілька днів вони розстріляли 200 чоловік. Люди з містечок стали масово тікати в гори. А 8 липня поблизу міста Каврилья потрапила в оточення рота «К'ятті», яку вистежили. Буянов у цей час перебував поза оточеною територією, але, помітивши небезпеку, зайняв зручну позицію й відкрив вогонь по гітлерівцях. Через утворений таким чином розрив у кільці загін партизанів чисельністю 60 чоловік вислизнув із пастки.

Поки вони відходили, Микола один прикривав тил. Його кулемет замовк лише після того, як закінчились патрони. Тільки тоді німці змогли піднятися в атаку і влучити в нього автоматною чергою. Потім наблизилися і впритул розстріля-

ли непорушне тіло з пістолетів [2, с. 46]. Через день його тіло знайшли і поховали з почеснями. Через десять днів Буянову мало виповнитися дев'ятнадцять років.

Особисті речі Миколи – губну гармошку, поштівки з краєвидами Аппенін, свою фотокартку, чорну стрічку з похоронного вінка – понад 40 років зберігала італійка Нікла Берті де Бона, щоб уже в середині вісімдесятих передати в Асоціацію партизанів Італії. Ніколо і Нікла познайомилися навесні, вона допомагала йому під час втечі, разом із ним була в загоні. Хто знає, як би могли скластися їхні долі за іншого розвитку подій... [1, с. 72].

Тетяна Філатівна все чекала сина, до останніх днів працювала. Померла у 1968 році в Запоріжжі, біля сина Григорія, так і не втративши надії побачити Миколу [3, с. 12].

Напередодні 40-річчя визволення Італії від гітлерівської окупації мешканці Каврильї звернулися до президента своєї країни з клопотанням про нагородження Миколи Буянова золотою медаллю «За воїнську доблесть» посмертно [2, с. 47]. Ось через деякий час шахтарі отримали телеграму від члена сенатської комісії з оборони сенатора Болдріні – лише кілька рядків: «Золотою медаллю «За воїнську доблесть» нагороджений Микола Буянов, срібною медаллю – Ферранте Баджарді і Джованні Френделлі».

Золота медаль. У центрі – п'ятикутна зірка в лавровому вінку і стрічці «Республіка Італія»; на звороті вирізьблено надпис: «Каврилья. 8 липня 1944 року, Ніколо Буянов» і літера «М» – «Morte», що означає «загиблій», – це дуже висока нагорода! В Італії її кавалеру належать такі ж почесні, як і президенту республіки, його зобов'язані першими вітати найвищі чини армії, незалежно від того, офіцер він чи простий солдат. В Італії лише декілька десятків людей мають цю нагороду, серед них іноземці – наші земляки: Герой Радянського Союзу Федір Полетаєв, Форє Мосулішвілі і Микола Буянов.

У 1985 році Нільде Йотті, член ЦК італійської Компартії, голова палати депутатів італійського парламенту, урочисто передав Золоту медаль тодішньому послу СРСР в Італії Миколі Митрофановичу Лунькову. У 1987 році її передали Могилеву-Подільському [3, с. 12].

Давно вже нема Союзу РСР, маємо вистраждану незалежну Україну. Поступово повертається справедливість до багатьох подій і людей. Пам'ять про Буянова в Каврильї вшановано по-справжньому. Його іменем названо площу, парк, біля могили – завжди квіти. Італійські кінематографісти зняли про нашого земляка документальний фільм «Моя битва за Україну».

У Могилеві-Подільському, який у дев'яності роки завдяки земляку-героеві налагодив побратимські зв'язки з Каврильєю, встановлено пам'ятник Миколі Буянову, його ім'ям названо вулицю, школу, в якій він навчався.

В 2011 році, була нарешті видана документальна книга про Миколу Буянова «Чужини для подвигу немає» (Non se il paese stragniero per l'atto eroico). Авторами книги є Іван Бабак та Вадим Вітковський – журналісти, дослідники життя Миколи Гурійовича Буянова.

Джерела та література:

1. Бабак І., Вітковський В. Чужини для подвигу немає. Вінниця, 2011. – С. 1 – 102.

2. Брицький, П. П. Микола Буянов з Могилева-Подільського – національний герой Італії / П.П. Брицький // Третя Могилів-Поділ. наук.-краєзн. конф. (25 – 26 верес. 2009 р.). – Могилів-Поділ. ; Кам'янець-Поділ., 2009. – С. 44 – 47.

3. Вітковський, В. Національний герой Італії – з Могилева-Подільського : [М. Буянов, рад. солдат, який воював в італ. партизан. загоні] / В. Вітковський // Вінниччина. – 2010. – 28 лип. – С. 12 ; 4 серп. – С. 12.

4. Мельник, В. Півострів Буянова: як дев'ятнадцятирічний подолянин став нац. героєм Італії : [про М. Буянова, уродж. м. Могилів-Подільський] / В. Мельник // Україна молода. – 2008. – 5 груд. – С. 19.

Богдан НОСУЛКО
Олександр МАКСИМЧУК

НАЗАВЖДИ В ПАМ'ЯТІ...

Сьогодні ми не повинні забувати якою ціною була здобута перемога над нацизмом в Другій світовій війні та внесок в неї наших земляків Миколи Ярового та Федора Зозулі.

Яровий Микола Савович народився 15 грудня 1925 року в с. Садки Могилів-Подільського району Вінницької області у селянській родині.

Після закінчення 5-го класу почав працювати у колгоспі.

З початком війни змушений був залишитись на окупованій території. В березні 1944 року був призваний до лав Радянської армії. А уже 28 серпня цього ж року – перший номер станкового кулемету. В бою біля румунського міста Пятра-Нямц він знищив кулеметну точку ворога та біля десятка піхотинців ворога. В бою біля населеного пункту Фалга-Десус Яровий, замінивши навідника кулемета, знищив 20 фашистів. За мужність і відвагу 20.09.1944 р. був нагороджений орденом Слави III ступеня [1, с. 167].

Навесні 1945 р. йшли наступальні бої на території Чехословаччини, де молодший сержант М. Яровий зі своїм розрахунком знищив п'ять кулеметних точок, за що був нагороджений орденом Слави II ступеня [1, с. 167]. В бою за

населений пункт Альт-Ліхтенвард (Австрія), давши можливість гітлерівській піхоті підійти на близьку відстань, знищив 30 гітлерівців. Указом Президії Верховної Ради СРСР за зразкове виконання поставлених бойових завдань у боротьбі з німецькими завойовниками гвардії молодший сержант Яровий Михайло Савович був нагороджений орденом Слави І ступеня [1, с. 167], ставши повним кавалером ордена Слави.

В 1950 році був демобілізований і повернувся в рідне село. Закінчив Кузьминецьке училище механізації, працював трактористом у Слободі-Шлишковецькій МТС [1, с. 168]. В березні 1954 році фронтовик Михайло Яровий виявив бажання з групою добровольців поїхати в Казахстан для освоєння цілинних земель. Працював в радгоспі трактористом (село Татьяновка Боровського району Кустанайської області). Герой Соціалістичної Праці.

В Казахстані вирости його сини. Згодом працював у Кустанайському сільськогосподарському інституті.

В останні роки свого життя брав участь в громадському житті, займався патріотичним вихованням молоді. Учасник Параду Перемоги в 1995 році в Москві.

Помер 19 липня 2007 року. Похований у місті Кустанаї [2, с. 20 – 27].

Зозуля Федір Дем'янович, народився в с. Слобода-Шлишковецька Могилів-Подільського району у 1905 році. Жив у звичайній багатодітній родині. У 1920 році став одним із перших комсомольців села, брав активну участь в організації колгоспу, працював у тракторній бригаді. Здобув середню спеціальну освіту у Могилеві-Подільському, після чого працював оператором дизельної електростанції.

У червні 1941 року був призваний до лав Червоної армії і направлений в Могилів-Подільський укріпрайон (ДОТ № 114, друга лінія оборони). Перший удар 7 липня на себе прийняли бійці ДОТу №112 і тримали натиск ворога до 19

липня 1941 року. В ньому загинуло близько 18-ти наших солдатів.

Прорвавши оборону наших військ, фашистський десант зайшов їм у тил – приміський ліс Липники. Тут відбувся кровопролитний бій, в якому взяли участь і гарнізони ДОТів №107,108,110 та 114, в якому знаходився рядовий Федір Зозуля з другим номером Олександром Вдовиченком. Разом з товаришем, який подавав патрони, він із станкового кулемета знищив близько 50-ти ворожих солдат.

Федір Зозуля був контужений та поранений в праву руку та ліву ногу. В такому стані його захопили фашисти і жорстоко катували. Відрізавши вуха, ніс, ногу, вибивши зуби, виколовши очі, вони закололи бійця багнетом. Біля тіла залишили табличку: “Это русский солдат, не желавший сдаваться в плен – убийца солдат фюрера”.

Через два місяці родичі Федора Зозулі потай забрали тіло солдата і поховали на кладовищі у рідному селі [3].

На честь героя названо вулицю села. Кожного року 9-го травня учні приходять на могилу Федора Зозулі та покладають квіти.

Джерела та література:

1. Гальчак С. Д. Герої Вінниччини. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – 340 с.
2. Гальчак С. Д. Ступені мужності / 2-е вид., доповн., переробл. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 224 с.
3. Записано О. Максимчуком зі слів жителя м. Києва Пустового В. М., онука Федора Зозулі 15 січня 2022 р.

БОРІВЧАНИ – ГЕРОЇ ВІЙНИ

Борівка – гарне та багате подільське село, воно має славу історію. У добу Другої світової війни борівчани самовіддано захищали свою Вітчизну. Вони виявляли велику мужність та героїзм. Біля 4500 жителів району (майже 50 %) з тих, що брали участь у війні, не повернулись до рідних домівок [3, с. 98].

Троє із них відзначились особливими ратними подвигами, удостоївшись звання Героя Радянського Союзу. Це:

Пивовар Віктор Гордійович. Народився в 1902 році в селі Борівка Могилів-Подільського району. Українець. Закінчив Борівську семирічну школу. У Радянській Армії з 1924 року. Після служби у збройних силах працював у Києві на заводі «Ленінська кузня» робітником. В 1932 році йому було присвоєно командирське звання. З 1932 року – кадровий командир Радянської Армії. Учасник Другої світової війни з червня 1941 року. Брав участь у бойових діях на Південно-Західному, Північнокавказькому, Брянському, 1-у Українському фронтах. Нагороджений орденами Леніна, Олександра Невського, двома орденами Вітчизняної війни II-го ступеня, медалями. Загинув у бою у січні 1945 року при звільненні Чехословаччини. Похоронений у місті Гродно.

За зразкове виконання бойових завдань, виявлену відвагу та героїзм Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 травня 1945 року заступнику командира 1672 винищувального протитанкового Станіславівського Червонопрапорного полку підполковнику Пивовару Віктору Андрійовичу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу [1, с. 863].

В селі Борівка одна із вулиць названа іменем героя.

Вітковський Іван Пертрович. Народився 1914 року в селі Борівка Могилів-Подільського району. Закінчив Одеську військову школу і служив інструктором військово-авіаційної школи. Учасник Другої світової війни з 1942 року. Воював на Кавказькому, Північно-Західному, Брянському, 1-му та 2-му Прибалтійських та Білоруському фронтах.

У нагородному листі відзначено: «За зразкове виконання бойових завдань керівництва на фронті боротьби з німецько-фашистськими загарбниками і проявлені при цьому відвагу та героїзм Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 лютого 1945 року командир ескадрильї 66-го гвардійського винищувального авіаційного Віленського Червонопрапорного полку гвардії майору Вітковському І. П. присвоєно звання Героя Радянського Союзу».

За період війни він пройшов шлях від рядового до командира гвардійського Червонопрапорного ордена Суворова Віленського розвідувального авіаційного полку. Здійснив 150 бойових вилетів, знищив 24 літаки противника, здійснив повітряний таран, при цьому був важко поранений та залишився живий [3, с. 138].

Нагороджений орденом Леніна, чотирма орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, медалями.

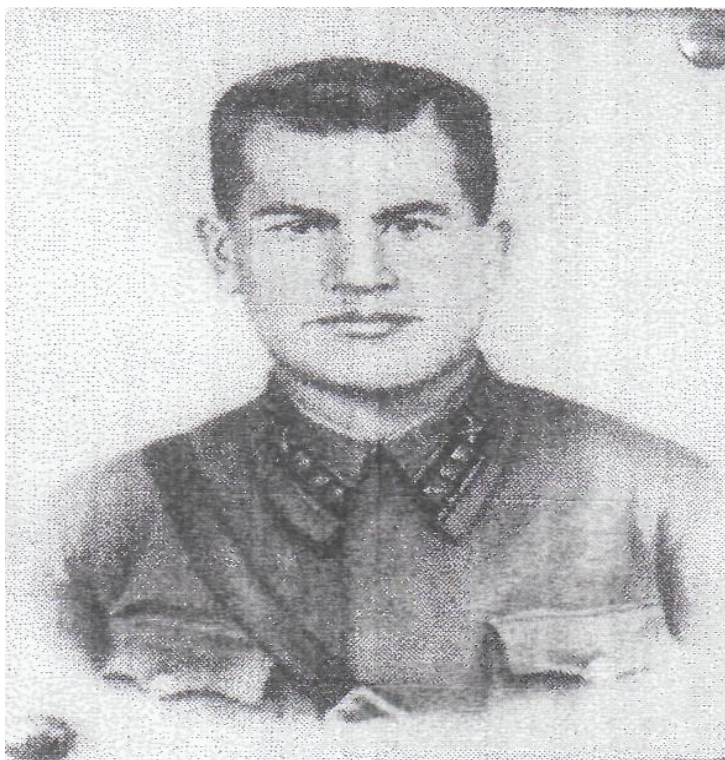
До 1950 року служив у рядах Радянської Армії. В 1959 році закінчив Київський державний університет. Гвардії підполковник у відставці, жив та помер у місті Києві.

Мороз Оксентій Гнатович. Народився у селі Борівка Могилів-Подільського району. Гвардії сержант, командир відділення мінометної роти колишнього 702-го стрілецького полку 213 стрілецької дивізії.

Військову службу розпочав з 1936 році. В період перебування в лавах Радянської Армії освоїв усі основні види стрілецької зброї, пройшов курс навчання в полковій школі, оволодів складною справою мінометника.

В 1939 році повернувся в рідне село до мирної праці. Сів за кермо трактора, і боронував ним поле до червня 1941 року. Разом з односельчанами пішов боронити наш край від німецько-фашиських загарбників. За бойові подвиги йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В травні 1969 року Герой Радянського Союзу після важкої операції у Донецькій лікарні помер [1, с. 865].

Пивовар Віктор Гордійович

Вітковський Іван Петрович

Мороз Оксентій Гнатович

Джерела та література:

1. Герої Радянського Союзу: Короткий біографічний словник в двох томах. Київ, 1988. С. 863 – 867.
2. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945). Київ, 1999. С. 336 – 350.
3. Вадим Вітковський. «Повій, вітре... або тіні незабутих предків». Вінниця, 2013. С. 94 – 148.
4. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загартників». Вінниця, 2004. С. 28 – 55.
5. Гордість Поділля». Одеса, 1979. С. 88 – 89.
6. Зінченко Арсен. Наш край Поділля. Вінниця, 1992. С. 82 – 85.
7. Вивчай історію свого краю. Вінниця, 1974. С. 65 – 87.

8. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. Київ, 1972. С. 97 – 100.

9. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Збірник документів і матеріалів. Одеса, 1971. С. 308.

*Анастасія ГУДЗЬ
Павло СКЛОВСЬКИЙ*

ГЕНЕРАЛ Т. І. ТАНАЩИШИН – ГЕРОЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ім'я яришівчанина Трохима Івановича Танащишина – генерал-лейтенанта танкових військ – увійшло в історію Другої світової війни як ім'я одного з хоробрих, сміливих і відважних командирів танкових з'єднань. Його командирський танк був завжди там, де вирішувався успіх бою чи певної операції.

Народився Трохим (Трифон) Іванович 31 січня 1903 року в бідняцькій селянській сім'ї. Важким було його дитинство та юнацькі роки. Був пастухом, наймитом, бідував, голодував. Сім'я Танащишиних була дуже бідною. Тому Трохимові доводилось багато працювати, щоб допомогти рідним. Непосильна щоденна робота виховала в ньому такі риси характеру як наполегливість, витримку, силу волі, прагнення до перемоги.

А ще така робота зробила з нього дужого та сильного богатиря. За свідченням односельців, коли Трохим пас корову і вона норovala втекти від мух та гедзів, силач одним по-тягом налигача клав корову на коліна. Біка ж брав за роги і кидав на землю. Очевидцями такого випадку був Олексій Скоряк та інші односельчани.

Восени 1918 року Придністров'я зайняли польські війська. В Яришеві, в хаті Танащишиних, розквартирувалися два польські офіцери. Трохим вночі відрізав з сидел крила на підошви. Вранці розлучені офіцери наказали прив'язати хлопця до хвоста коня, і вершник погнав коня в галоп. Три кілометри через увесь Яришів і назад Трохим встигав бігти за конем. За таку силу і витривалість польський офіцер пробачив провину.

Згодом батьки, позичивши у сусіда Кирила Коренчука штани, провели сина на службу в Червону армію. З грудкою мамалиги в торбі, адже хліба в сім'ї не було, Трохим пішов на станцію Сулятицька до поїзда. В роки Української революції Трохим Іванович став бійцем партизанського загону І. М. Чабана. І саме тут за допомогою товаришів Трохим Іванович вчився читати та писати, адже жодного дня не навчався, хоча хата сім'ї Танащишиних була за 50 метрів від школи. В бідній сім'ї було не до науки. В кінці 1918 року партизанський загін був перетворений в 1-й Серебрійський полк, в якому молодий яришівчанин став кінним розвідником.

Після революційних подій Т. І. Танащишин працював інструктором з допризовної підготовки окружного військкомату. З серпня 1925 р. був курсантом Української кавалерійської школи в м. Кропивницькому. По її закінченні, з вересня 1928 р. майбутній герой служив у 9-й кавалерійській дивізії командиром взводу в 52-му кавалерійському полку, потім у 54-му окремому запасному ескадроні. У травні 1931 р., після закінчення Ленінградських бронетанкових курсів, Трохим Іванович був призначений командиром навчального броневзводу мотозагону Московської Пролетарської стрілецької дивізії. З жовтня 1931 р. він служив у 11-й кавалерійській дивізії, з квітня 1932 р. – в 11-му механізованому полку цієї дивізії політруком навчального ескадрону, пізніше командиром танкового ескадрону, помічником начальника штабу

полку. З листопада 1934 р. по травень 1935 р. навчався в штабному відділенні Ленінградських бронетанкових курсів. З червня 1938 р. Т. І. Танащишин – начальник 2-ї частини штабу 1-ї танкової бригади, з квітня 1940 р. – помічник начальника штабу 21-ї танкової бригади, з липня – начальник постачання 4-ї танкової дивізії 6-го механізованого корпусу, а з березня 1941 р. – командир 60-го танкового полку 30-ї танкової дивізії.

З початком Другої світової війни полк Т. І. Танащишина у складі 30-ї танкової дивізії 6-го механізованого корпусу 10-ї армії Західного фронту брав участь в прикордонній битві, вів бої в оточенні. З серпня 1941 р. Трохим Іванович був командиром 36-го окремого мотоциклетного полку, який у складі 5-ї армії Західного фронту брав участь в обороні Москви, ведучи важкі оборонні бої на Можайському напрямку.

У бойовій характеристиці зазначалося, що Т. І. Танащишин «...за час бойової роботи в 5-й армії показав себе рішучим, сміливим, ініціативним командиром. Особистим умінням, прикладом і хоробрістю забезпечив ряд ударів по німецьким загарбникам біля Верєя і Можайська. Поблизу Борисово рішучими швидкими діями розгромив передовий загін німців. Двічі стрімкою атакою вибивав німців з Никифоровського, не давши їм закріпитися на південно-східному березі р. Москва». За бойові успіхи в цих боях Т. І. Танащишин був нагороджений орденом Червоного Прапора, а 36-й окремий мотоциклетний полк перейменовано в 1-й гвардійський мотоциклетний полк.

3 грудня 1941 р. Трохим Іванович уже командир 36-ї танкової бригади, яка у складі 22-го танкового корпусу 38-ї армії вела бойові дії на Південно-Західному фронті. З 7 липня 1942 р. Танащишин – командир 13-го танкового корпусу (наказом № 06335 від 12.10.1942 року затверджений на займаній посаді), який входив послідовно до складу 1 танкової,

64 і 57-ї армій Сталінградського фронту. Корпус генерала брав участь у Сталінградській битві.

За відзнаку в боях корпус був перетворений в 4-й гвардійський механізований корпус і удостоєний почесного найменування «Сталінградський».

Командуючий 64-ю армією генерал-майор М. С. Шумилов, оцінюючи бойові дії корпусу, писав у жовтні 1942р., що «...в боях в районі ст. Тінгут корпус, маючи перед собою переважаючі сили противника, вмiло знищував техніку та живу силу ворога. Незважаючи на атаки авіації противника, корпус утримував займані рубежі і без наказу не відходив ні на крок назад». У бойовій характеристиці на полковника Т. І. Танащишина генерал Шумилов зазначав: «...ініціативний і рухливий, дисциплінований, вимогливий і рішучий... Показав вміння і здатність керувати боєм танкових з'єднань і частин, вміння маневрувати частинами і вести бій з переважаючими силами противника. Вміє організувати війська на виконання бойових завдань».

У період контрнаступу під Сталінградом корпус брав участь у розвитку прориву оборони противника у складі 57-ї армії. Корпус витримав перший удар танкової групи генерала Е. Манштейна і міцно утримував займаний рубіж на р. Аксай, а перейшовши в подальший наступ, зробив рейд на Замовник, ст. Будьонівська і вийшов на р. Манич. У наступі західніше річок Дон і Сіверський Донець корпус діяв у авангарді 5-ї ударної армії. Він розгромив противника в районах Новошахтинськ, Дар'ївка, Велика Крепінська і протягом трьох діб вийшов на р. Міус, прорвавши сильно укріплену лінію оборони противника в районі Матвіїв Курган і, розвиваючи успіх, просунувся в глиб оборони на 40 – 50 км, «широко застосовуючи в цих операціях нічні дії і тактику гнучкого маневрування, точно виконуючи поставлені завдання». З серпня 1943 року Трохиму Івановичу присвоєно звання генерал-лейтенанта танкових військ.

4-й гвардійський корпус під командуванням Т. І. Танащишина у складі Південного (з 20 жовтня 1943 р. – 4-й Український) фронту брав участь в Ростовській, Донбаській, Мелітопольській, Нікопольсько-Криворізькій наступальних операціях, у визволенні міст Донецько-Амвросіївка, Великий Токмак і багатьох інших. За героїзм в цих боях корпус був нагороджений орденом Суворова 2-го ступеня.

6 березня 1944 року корпус генерал-лейтенанта Т. І. Танащишина розвив наступальні операції на десять кілометрів південніше Кривого Рогу. Радянські війська визволили Новий Буг, перерізали залізницю Долинівка – Миколаїв і вийшли у тил 6-ї німецької та 3-ї румунської армії.

18 березня 1944 року корпус був перекинутий в район міста Вознесенська. Він повинен був форсувати Південний Буг і наступати на Одесу. На шляху до цього міста був районний центр Березівка. Саме тут війська зайняли тимчасову оборону. Зрідка чулися постріли та вибухи снарядів.

31 березня комкор Танащишин викликав до себе командирів підрозділів для обговорення плану про подальший шлях просування на Одесу. В цей час на горизонті з'явилися ворожі літаки. Вони почали бомбити танкістів. Один із ворожих снарядів вибухнув поряд з командним пунктом. За свідченням начальника штабу генерала В. І. Жданова об 11 годині 40 хвилин генерал Танащишин був важко контужений. Рана виявилась смертельною і через 50 хвилин на руках своїх бойових друзів Трохим Іванович помер.

Командування корпусу прийняв на себе генерал В. І. Жданов. Він продовжив справу свого командира. Танковий корпус нашого земляка визволив не тільки Одесу, але і багато сіл і міст Румунії, Югославії, Угорщини, Чехословаччини.

А генерала Трохима Івановича Танащишиного бойові товариші поховали у Вознесенську. І нині, кожен, хто побуває в цьому місті, може побачити могилу відважного

комкора. Ім'я генерала присвоєно одній з головних вулиць міста та середній школі № 1 м. Вознесенська.

Але не тільки в м. Вознесенську пам'ятають про героя. Наші односельчани теж бережуть пам'ять про славного земляка. Його іменем названа вулиця, на якій проживав легендарний полководець, а ім'я золотими буквами викарбуване на пам'ятнику Загиблим воїнам. Наш легендарний земляк за свої бойові подвиги був нагороджений двома орденами Червоного Прапора, орденами Суворова 1-го та 2-го ступенів, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, медалю за «Оборону Сталінграда». Трохим Іванович мав іноземну нагороду: Рицар – Командор Ордену Британської Імперії

Маршал Радянського Союзу А. Єрмоєнко у книзі мемуарів «Сталінград», маршал Радянського Союзу С. Бірюзов у книзі «Коли гриміли гармати», генерал армії Ф. Толубко та полковник М. Барішев у книзі «На південному фланзі» розповіли про генерала Танащишина як про воїна великої мужності і волі. У бою він завжди був на найвідповідальніших і найнебезпечніших ділянках. Навіть при численній перевазі ворога ніколи не відступав.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р - 904. – Оп. 22. – Спр. 47. – Арк. 122.
2. Гальчак С. Д. Ступені мужності / 2-е вид; доповн; переробл. – Вінниця П. П. Балюк І. Б., 2012. – 224 с.
3. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загартників. – Вінниця: «Книга – Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2004. – 200 с.
4. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загартників. – Монографія / 3-є вид.: доповн., перероб. – Вінниця: Консоль, 2010. – 420 с.
5. Горобець М. П. Їх пам'ятає Придністров'я. – Державне обласне видавництво «Вінниця». 1993. – 120 с.

6. Зелінський Р. М., Завальнюк К. В. Вінниччина в системі державного адміністративного устрою від давнини до сучасності. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. – 300с.: іл.
7. Скоряк Г. А. Могилів-Подільський. – Одеса: «Маяк», 1969. – 56 с.
8. Стариков О. Жити і пам'ятати // Слово Придністров'я. – 2005. – 30 квітня.
9. Стариков О. Жити і пам'ятати // Слово Придністров'я. – 2006. – 6 травня.
10. Скоряк Г. А. Відважний комкор // Вінниччина. – 2005. – 1 березня.

Софія МЕЛЬНИК

МІСТО НАД ДНІСТРОМ У ЙОГО СЕРЦІ Й ДОЛІ

У нашому місті над Дністром у 70-80-х роках проживав Герой Радянського Союзу Петро Іванович Татарченков. У школах, технікумах на зустрічах, уроках Мужності можна було часто бачити спокійну, врівноважену людину міцної статури. Це – командир відділення 284-го окремого інженерно-саперного батальйону (19-а штурмова інженерно-саперна бригада, 13-а армія, 1-й Український фронт) сержант – П. І. Татарченков [1].

Народився Петро Іванович у селі Солодники Чорноярського району Астраханської області 8 січня 1925 року у сім'ї селянина, на Волзі. Тоді в цій великій російській річці водились і стерлядь, і осетрина, білуга, і мінога.

Батько Петра, Іван Іванович, ловив її рибальськими сітями для рідного господарства. Мати, Євдокія Василівна, любила пекти пироги з рибою та капустою. На таких добротних

харчах і виростили на Волзі Петро та його сестри Марфа та Марія.

У рідному селі закінчив чотири класи, а потім сім класів у Сталінграді. Після навчання у ремісничому училищі став слюсарем-інструментальником. Потім на 264 військовому заводі виготовляв корпуси танків і військових катерів.

Та ось непрощена війна. Німці вже зайняли Ростов. І як могли молоді майстри всидіти в цехах, коли вирішувалася доля Вітчизни?..

- Тільки на фронт, – казали вони.

І хлопці тікали туди, де найважче. Але там їх усіх переловили і знову привезли на завод. У серпні 1942 року фронт наблизився до села. Його жителів обстріляв німецький «мерсершмідт». Потім у селі розташувався штаб 57-ї армії генерала Толбухіна. Тоді Петро вперше побачив, як б'ють по ворогах наші «катюші». Вони після себе робили вигорілу землю, що не родила роками.

Молоді майстри аж тоді влилися до 45-го артилерійського полку. Та й то невдало. Генерал Василенко тоді запитав:

- Це що за діти? Відправте їх додому.

Та хлопці знову просилися на фронт.

- Треба буде, викличемо і вас, – сказав генерал і на тому все скінчилося [1].

Аж тут бої під Сталінградом. Хлопцям вдалося стати в армійські ряди. Їх везуть до міста Пугачова і вчать саперній справі, а тоді кидають під Воронеж, Курськ. З них формують саперний полк Воронезького фронту.

У серпні 1943 року Петро Іванович потрапляє в Сумську область і визволяє Україну. Усі знають, що сапер помиляться тільки один раз. І справді, міношукачем або спеціальним щупом слід виявити замасковану протипіхотну німецьку стрибачою міну, намацати пальцями її вусик, очистити його, вставити чеку, викрутити зривник, витягти саму міну, викру-

тити болти, перевернути її, викинути капсулу – це вкрай нелегко.

Все це треба робити холоднокривно, спокійно та точно. Найменша помилка – від тебе тільки мокрий слід залишиться. Ще гірше розбирати протитанкову міну. Там є аж три зривники. Німецьку ж міну «МІ-44» треба виявити і тоді зривати, бо при розборі вона вибухає.

Рядовий П. І. Татарченков цим займався щодня, щогодини на українських землях Чернігівщини, Київщини. Він згадував, як біля станції Кононівка до фронтового складу підходив ешелон із дванадцятьма вагонами вибухівки, як німецький літак скинув на них бомби. Стався такий вибух, що потім сапери місяць закидали ту «воронку».

Після визволення Києва батальйон займався розмінуванням території заводу «Більшовик», хлібозаводу, тютюнової фабрики, дотів під Києвом. Сапери збудували міст і в районі Жулян. Потім – Житомир, Новоград-Волинський, Луцьк, Дубно, Рівне, Волинь.

Тут запам'яталися бої під Бродами. З'єднання, в якому служив П. І. Татарченко, брало участь в оточенні відомої дивізії «СС-Галичина».

Нарешті, його 284 інженерно-саперний полк 13-ї армії бере участь у боях на Сандомирському плацдармі, потім форсує річку Одер. Тут Петро Іванович проявив чудеса героїзму. У ніч з 26 на 27 січня 1945 року сержант Татарченков із бійцями свого відділення першим вийшов до річки Одер, негайно розпочав будівництво паромної переправи, але їх виявив супротивник та відкрив сильний кулеметний вогонь. Татарченков знав, від умілих дій його відділення залежить термінове перекидання піхоти на протилежний берег Одера. На човні він переправився до пароплава, що стояв біля берега супротивника. Зняв із нього залізний трос і прикріпив його до берега. Підійшла піхота, за допомогою троса, на човнах швидко переправилася на протилежний берег і

вибила гітлерівців із сіл, внаслідок чого наші війська захопили важливий стратегічний плацдарм на лівому березі річки Одер. Нелегкі то були хвилини. Найкраще про них написав поет О. Твардовський: «Бій іде не заради слави, заради життя на землі».

Тому вижив солдат, вижили всі ми. Він дійшов до Берліна, щоб знищити коричневу чуму у власному лігві.

Петро Іванович Татарченков брав участь у параді Перемоги у Москві, а потім знову розмінував поля на Волині та у Львівській області. Після себе він залишав напис: «Можна сіяти – мін немає».

«Нині там родять жито, пшениця, льон, але не завжди згадують тих, хто звільняв цю землю від німецьких мін. Доходить до того, що дехто в західних областях України називає нас загарбниками», – говорив Петро Іванович.

За мужність і відвагу, виявлені під час форсування річки Одер, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1945 року, сержант Петро Іванович Татарченков удостоєний звання Героя Радянського Союзу (медаль «Золота Зірка» № 4815 [2]).

Після війни продовжував службу в армії. З 1950 року старшина П. І. Татарченков – у запасі.

До кінця виконавши свій мінерський обов'язок, Петро Іванович їде на Волгу, а звідти доля його закинула у село Яришів, де він працював вчителем фізичної культури у місцевій школі. Тут він одружився і наприкінці 1950-тих років переїхав до Могилева-Подільського. І працював тут не на високих посадах, а звичайним слюсарем на ремонтно-механічному заводі. Його дружина Марія Мойсеївна теж трудилася на цьому заводі.

Навіть на пенсії Петру Івановичу не сиділося вдома. Він завжди серед людей.

На початку 1990-х переїхав до міста Волгограда, де трагічно загинув (потонув у Волзі) 6 липня 1997 року [2].

Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 1-го ступеня, Трудової Слави 3-го ступеня, медалями.

Вважаю, що у нашому місті Герою Радянського Союзу П. І. Татарченкову неодніно встановити пам'ятну дошку на будинку, де він проживав.

Джерела та література:

1. Астраханці – Герої Радянського Союзу. – Астрахань, 2000.
2. Герої Радянського Союзу: Короткий біографічний словник / Гол. ред. колегії І. Н. Шкадов. – М.: Воєнвидав, 1988. – Т. 2 (Любов – Ящук). – 863 с.

НЕТЛІННА ПАМ'ЯТЬ...

Маргарита АФАНАСІЄВА

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ БАБЧИНЕЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

«Ніхто не забутий! Ніщо не забуте!» Ці слова не просто звучать у травневі дні. Народ дійсно береже пам'ять про своїх героїв. Свідченням цього є встановлені в містах та селах України меморіальні знаки. Адже не лише в книгах пишеться історія. Найзначучі події залишають свій відбиток у пам'ятниках, меморіальних дошках, пам'ятних знаках та обелісках.

У переліку пам'яток історії місцевого значення, що підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток Вінницької області на території Бабчинецької територіальної громади зазначено, що в селі Бабчинці знаходяться: братська могила 16 воїнів Радянської армії, загиблих при звільненні села (з 1955 р.); братська могила 3-х льотчиків, загиблих при звільненні села (з 1955 р.); пам'ятник 408-ми воїнам-односельчанам, загиблих на фронтах Другої світової війни (з 1965 р.) [1].

В селі Букатинка знаходиться пам'ятник 131-му воїну-односельчанину, полеглому на фронтах Другої світової війни (з 1976 р.) [1].

В селі Бандишівка знаходиться братська могила 5-ти воїнів Радянської армії, загиблих при звільненні села (з 1954

р.); пам'ятник 112-ти воїнам-односельчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни (з 1973 р.) [2].

В селі Вітрівка знаходиться пам'ятник 104-ом воїнам-односельчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни (з 1969) [1].

В селі Вила-Ярузькі знаходиться пам'ятник 196-ти воїнам-односельчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни (з 1967 р.) [1].

В селі Гамулівка знаходиться братська могила 88-ми мирних жителів, розстріляних нацистами (з 1947 р.) [1].

В селі Моївка знаходиться пам'ятник 228-ми воїнам-односельчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни (з 1968 р.) [1].

В селі Мервинці знаходиться пам'ятник 97-ми воїнам-односельчанам, загиблим на фронтах Другої світової війни (з 1966 р.) [2].

В центральній частині Бабчинець знаходиться меморіальний комплекс. До нього входять: пам'ятник героям-односельчанам, які загинули в роки Другої світової війни; братська могила 16 невідомих солдат; братська могила 3-х льотчиків (Панін Віктор, Калінін Олександр, Гагаркін Володимир), які загинули в 1944 р.; меморіальна стіна воїнам-визволителям; братська могила 88-ми жителів села, розстріляних фашистами 09.08.1941; одна із вулиць села носить ім'я Авер'янова Севастьяна Микитовича, який загинув при обороні села у 1941 році (будучи пораним, він вів нерівний бій проти гітлерівців) [3].

Вічна слава героям... Їх імена назавжди викарбувані в нашій вдячній пам'яті. І серед цих імен особливо відлунює ім'я – Поліна...

Поліна Матвіївна Сопільняк народилась 21 травня 1921 року в селі Бабчинці [4]. Вступила в Могилів-Подільську медичну школу в 1937 році, закінчила в 1939 році. Роки, проведені в медшколі, були для неї щасливими, веселими.

Адже вона – молода, гарна, розумна – встигала все: відмінно вчитися, брати участь в художній самодіяльності, виконувати обов'язки старости групи, зустрічатися з друзями, подругами.

Після закінчення медшколи працювала в Чернівецькій районній лікарні. Сердечну, добру, чуйну та уважну до хворих Поліну все більше поважають та люблять товариші по роботі. Але невдовзі мирне життя перервала війна. В перші ж дні війни Поліна пішла на фронт. Скільки поранених бійців винесла вона з поля бою, врятувала їм життя! Довго водили її тяжкі дороги війни...

В серпні 1943 року Поліна Сопільняк була направлена фельдшером в групу парашутистів-десантників, яка мала виконати завдання штабу партизанського руху при III Українському фронті. В десантну групу під керівництвом А. В. Ткаченка входило 10 бійців. Групу десантували в Полтавській області, а потім вона вела розвідку на Київщині.

Виконуючи завдання, Поліна Сопільняк та Варвара Корт були схоплені поліцією. Їх катували, але дівчата стійко тримались. На світанку у м. Золотоноша їх розстріляли.

Світла пам'ять про славу дочку нашої країни, випускницю Могилів-Подільської медшколи Поліну Матвіївну Сопільняк назавжди залишиться в серцях вдячних нащадків.

В селі Вила-Ярузькі під час окупації діяла підпільна антифашистська група під керівництвом Івана Рудого. Тому одна із вулиць в селі названа на його честь.

Уродженець села Букатинка гвардії майор Василь Фролович Варашко командував стрілецьким батальйоном 161-го гвардійського стрілецького полку 64-го гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії. Брав участь у важких боях під Ленінградом та у звільненні Карельського перешийка. Був нагороджений орденами Кутузова 3-го ступеня та Червоного Прапора. Загинув 11.VI. 1944 при оволодінні стратегічно важливою висотою на підступах до села Ківеннапа (ни-

ні селище Першотравневе Виборзького району Ленінградської області). Іменем героя названо південну частину села Ківініємі («Кам'яний мис») і розташоване по сусідству село Хотонка [5]. Одна із вулиць с. Букатинка названа в його честь.

У кожної людини є певний культурний рівень, який формує шанобливе ставлення до минулого свого народу та його духовних цінностей. Зберегти його є обов'язком кожного.

Джерела та література:

1. Вікіпедія: Вікі любить пам'ятки / Вінницька область / Чернівецький район [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96_%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8C_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD

2. Вікіпедія: Вікі любить пам'ятки / Вінницька область / Могилів-Подільський район [Електроний ресурс]. – Режим доступу:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96_%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8C_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B2-%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81

%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD

3. Вікіпедія: Вікі любить пам'ятки / Вінницька область / район [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96_%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%B8%D1%82%D1%8C_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%AF%D0%BC%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD

4. Заснування медичної школи [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://medcollege.mogpod.com/engine/index.php?option=com_content&task=view&id=8&Itemid=57

5. Поселок Варшко [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://priozersk.47lib.ru/krai/varshko>

Пантелеймон ВЕРБИЦЬКИЙ

ДО ХРАМУ ПАМ'ЯТІ І ПРАВДИ

Весна та Перемога для нас нероздільні. Травень 1945 року втілює у собі не тільки триумф військової стратегії і вінець тяжкої солдатської праці, не тільки знищення німецького фашизму на землі. Перемога 1945-го – це 77 років мирного неба, мирного життя для народів Європи. І чим далі відходить від нас війна, тим гостріше постає необхідність знати всю правду про неї.

Березень 1944 року. Велику Кісницю звільнено від нацистських окупантів. Радість звільнення поєднується для багатьох моїх односельчан з тривогою. У селі розпочалася мобілізація чоловіків багатьох вікових категорій.

Вивчаючи «Книгу пам'яті», встановив, що забирали на фронт усіх чоловіків від 1896 до 1927 років народження. І саме на їх долю припав гіркий полин важких кривавих боїв Яссо-Кишинівської операції у серпні 1944 року. За весь період війни загинуло 722 воїни-односельчани, з них 228 під Яссами, всього за якихось 200 кілометрів від рідних домівок.

Чи маємо ми право проводити аналіз цих героїчних і трагічних подій? Можливо, роки, свята пам'ять про героїв згладять, зітруть криваві плями історії Другої світової війни, настане примирення совісті, забудуться втрати? Але як душі полеглих, як рани ветеранів, котрі більше плачуть, ніж розповідають про ті події?

3 травня мені зателефонували з райдержадміністрації і повідомили про запрошення від примара комуни Таксобени Фалештського району Республіки Молдова Віктора Онофрея взяти участь у відкритті меморіального комплексу військових поховань після реконструкції. Мені запропонували очолити делегацію, я одразу погодився і тут же відчув велику тривогу, защеміло серце. Впродовж багатьох років, починаючи ще зі студентської пори, збираю відомості, спогади про правду Яссо-Кишинівської операції. І завжди у мене виникало багато питань, на які ніхто не давав відповіді – ні шановні професори Вінницького педуніверситету, ні улюблені викладачі Вищої школи при ЦК ВЛКСМ у Москві, ні поважні вчені Академії наук України.

А коли сонячного ранку 9 травня наша делегація з восьми чоловік перетнула без проблем кордон і ми опинилися на молдовській території, я зрозумів, чому так щеміло серце: адже ми їхали тією самою дорогою, якою в 1944 році востаннє пройшли наші односельчани.

...Дороги в Молдові кращі, ніж наші. Найголовніше, я нарахував 9 ремонтних бригад. Все робилося злагоджено, акуратно. Доглянуті поля, сади, виноградники. Обабіч дороги – підстрижена травичка і жодного папірця чи викинутого сміття. І це не головна магістраль, а другорядна: Сороки – Флорешти – Таксобени. Було чому приємно дивуватися, адже я 20 років тому працював у Молдові і міг порівняти. Радів за сусідів, що у них покращилися справи.

А тривога все не покидала. Знову і знову подумки повертався у далекий 44-й: ось на цю гірку підіймалися мої земляки, ось з цього старого колодязя, можливо, пили воду, а під цими крислатими дубами спочивали. Хоча... із спогадів багатьох односельчан, було набагато гірше, набагато суворіше. Так, це була війна. Адже кінний конвой, саме конвой не дозволяв зупинитися маршовим ротам ні на хвилину. Без зброї, в цивільному, а то й військовому, без солдатських жартів вони йшли на свою Голгофу, на мученицьку смерть. Більшості з них виповнилося 18 – 20 років. В чому їх провина? В тому, що на початку війни їм було 14 – 15 років і їх не захистила рідна армія? А яка провина тих мобілізованих в 41-му році, котрі потрапили у полон до німців, які їх відпустили додому? Про що вони тоді думали, про що мріяли? І ті хто вже мав досвід війни, і ті, 18-літні, які ще пороху не нюхали?

А факти свідчать про інше. Командири ставилися до наших воїнів, як до арештантів. Чому? Бо, мовляв, були під окупацією, працювали на окупантів. Тому мають завоювати довіру влади у бою, змивши своєю кров'ю провину. Вони не йшли на фронт, у бій, їх гнали. І нехай мені пробачать ті, хто це пережив, якщо помиляюсь. Вони не знали куди їх ведуть, що їх чекає... Таксобени, Сауляни, Зозуляни, Стольничани, Кириляни, Саратяни, Бекшани, Ясси і села Яського повіту. Ви назавжди прописали у граніті моїх односельчан, ямпільчан, подолян.

Згадалося 9 травня 1985 року. Я у військовій формі офіцера із тестем, учасником Яссо-Кишинівської операції Тихоном Феофановичем Целіком, інвалідом I групи, своєю матір'ю Мотриною Андріївною Уретій та дружиною відвідали місця боїв. Тихон Феофанович розповідав мені про ті страшні події, показував церкву, де його поранили під Скулянами і він залишився інвалідом на все життя, як наших зустрічали місцеві жителі, як плакали на могилах моїх українців. А могильні плити... Їх так багато, сотні, тисячі прізвищ українських. Ось де наша діаспора. Люди не могли говорити про це без сліз. Тільки біль душі і серця. І душі тих моїх односельчан, які чекають на своїх могилах. Одні заковані в граніті, інші безімненні. У 1944 році Червона армія наступає, але чомусь дуже багато пропалих безвісти. І хто скаже чому?

... За дві з половиною години ми були у Таксобенах. У центрі села зібралися сотні людей. Священники освячують меморіал полеглим героям, реконструкцію якого профінансував уряд Тюменської області Російської Федерації. Гранітні плити у багато рядів, на кожній – прізвища. Ось ми і зустрілися з Полікарпом Йосиповичем Целіком – братом моєї дружини. Шукаю поглядом прізвище Пантелеймона Андрійовича Уретія, хоча я знаю, що його могила під Яссами. Адже він тут був, а 29 квітня 1944 року пішов у свою останню атаку під с. Вултурул, що в Румунії.

...Гості церемонії – поважне панство: депутат Парламенту Молдови Маріан Лупу, голова правління громадської асоціації правозахисної організації «Віче» Ніколає Гуцул, радник посольства Російської Федерації в Республіці Молдова Володимир Малишев, військовий аташе посольства Сергій Лоханов, член уряду Тюменської РФ Євгеній Воробйов, радник посольства України Павло Роговій, консул посольства Республіки Білорусь Олександр Мацуков.

Ведуча урочистостей – наша землячка, колишня моя учениця в Сороцькому педагогічному коледжі Алла Ляховецька.

Всі виступаючі говорять урочисті слова, славлять солдата-визволителя, солдата-переможця. Стоять воїни в почесній варті, вишикувалися колони учнів, сльози в очах жителів села.

Як висловити біль душі, як заспокоїти серце? Що сказати цим людям, душам солдатів-односельчан, останки яких лежать в землі Молдови. Ми привезли на могили і землі кісницької, нехай кожна грудочка її буде їм святою пам'яттю про найстрашніші героїчні дні.

Так, війна, на війні вбивають, калічать. Але і війна має свої права і свою правду. А вона була страшною, вона є незрозумілою. Більшість із вас, мої односельчани, полягли в квітні, травні, червні та липні 1944-го. А Яссо-Кишинівська операція розпочалася 20 серпня і тривала до 29 серпня. Радянські війська при наступі мали: 16079 гармат і мінометів, 1404 танків і самохідних гармат, 2200 артилерійських установок, 1759 літаків.

До складу II-го і III-го Українських фронтів входила одна мотострілецька бригада, дві бригади морської піхоти. До II-го Українського фронту входила 1-а Румунська добровольча дивізія ім.Тудоро Володимира, яка була сформована з військовополонених. Зосереджувалася вона північніше Ямполя. Всього у військах українських фронтів нараховувалося 929 тисяч бойового складу.

У складі німецької групи військ «Південна Україна» було 27 дивізій, із них три танкові, 5 кінних бригад.

Німецько-румунські війська нараховували 843 тисячі воїнів, 7600 артилерійських і мінометних установок, 400 танків, 810 літаків.

Вранці 20 серпня 1944 року розпочалася могутня артилерійська підготовка і тривала до 29 серпня. Ніколи, мабуть, під час бойових дій фронту атака не була такою стрімкою як 20 серпня. Кільце оточення військ противника було замкнене в короткі строки (за 5 – 6 днів). В ході операції радянські

війська втратили 12,5 тисяч солдат. Німецькі – 18 дивізій, 208600 німецьких і румунських солдат та офіцерів потрапили в полон.

Але більшість моїх односельчан загинули у квітні-травні-червні 1944 року. Похоронки почали приходити вже у квітні. З 722 воїнів-односельчан близько 300 загинули у так званих місцевих боях, військових «операціях місцевого значення». Вони проводились на «каприз» командира роти або командира батальйону. До новобранців ставилися як до штрафників. Кожен командир хотів відзначитися, тому на своїх ділянках фронту здійснювали нікому не потрібні атаки. Без навчання, без зброї бійців кидали у бій. Німці закріплювалися на висотах, на яких були збудовані укріплення і кошили з кулеметів наших бійців сотнями.

При форсуванні Дніпра чверть мільйона українців стали гарматним м'ясом. Олесь Гончар про Дніпровську бійню 1943 року згадує у романі «Собор». «Недарма на толоці молоді лейтенанти цькували вдруге мобілізованих, і зовсім молодих юнаків-дітей, одягнених не у солдатське. Піджаками називали їх».

«Двадцять п'ять тисяч входять у воду на лівому березі Дніпра, а виходять на правому 2-3 тисячі. Вода Дніпра, як весняними квітками була покрита трупами в кольоровому одязі. «Вони воюють у домашньому одязі, без підготовки, як штрафники. На них дивляться як на винуватих» (зі щоденника О. Довженка). Вони мали змити ганьбу перебування на окупованій території. В чому вина моїх земляків і тих, хто повернувся після мобілізації 1941 року, і тих кому виповнилося у 1944 році 18 і трохи більше?.. В тому, що Радянська армія відступала 1941 року, залишила напризволяще населення на окупованій території.

Пам'ятаю, під час навчання у Москві мав можливість займатися в Державній історичній бібліотеці. Я шукав хоч якісь відомості про Яссо-Кишинівську. Знайшов свідчення

німецького генерала, який роздивляючись у бінокль поле бою такого місцевого прориву з сумом мовив (слова мені запам'яталися на все життя): «Як же потрібно не любити свій народ, щоб його так безжалісно знищувати...».

А ось спогади учасників боїв. Брали вершину, потім їх залишали і поверталися у свої окопи... Але поверталось дуже мало.

Із самого початку мобілізації до наших бійців ставилися як до зрадників.

Із спогадів Мотрини Уретій: «Ми, група дівчат із села Велика Кісниця, дізнавшись про те, що наших батьків, братів відправляють на фронт із приймального пункту Дзигівка, вирішили перейти через р. Дністер і провести наших рідних. Наздогнали ми їх під Флорештами. Було дуже багато похідних колон. Офіцери на конях конвоювали колони бійців, змарнілих, змучених... Крики, мат командирів. Їм не давали води, їх гнали, як худобу. Нас до них не підпустили, розігнали». Чому? Чому про це мовчать, чому ніхто не каже правди, але саме правду? Ми повинні знати всю правду, якою б вона не була.

Чому з такими перевагами в озброєнні над німецькими військами Червона армія понесла такі великі втрати? Ось свідчення Тихона Феофановича Целіка, Сави Гнатовича Уретія, Василя Івановича Маценка, Василя Олексійовича Бергелі і сотень інших: «Людей кидали в атаку без зброї, здобудь її в бою, відбери у ворога. Але як це зробити, коли ворог засів на височині, глибоко окопався і веде безперервний вогонь? Ось і гинули солдати тисячами, особливо під час артилерійського обстрілу. Старші досвідченіші солдати падали на землю, а молоді 18 – 20-річні хлопці, охоплені жахом, кричали «мамо, мамо!», здіймалися на весь зріст, стаючи легкими мішенями. Уявляєте, крики солдатів перекривали артилерійську канонаду. Чому без навчання, без підготовки в перші ж дні людей кидали у бій? І що це були за

бої у квітні – липні? Яке стратегічне завдання ці локальні бої вирішували?

А можливо ... «кому потрібна ваша правда»... В очах військового аташе Російської Федерації полковника Сергія Лоханова я побачив страшну ненависть, самовпевненість у своїй правоті. Можливо ця самовпевненість і дає Російській Федерації право на завоювання Криму і частини території Донецької та Луганської областей. І нічого дивного, що після закінчення Другої світової війни пройшло більше 70 років, а ми всієї правди про цю катастрофу людства не знаємо. Тому до цього часу пропав безвісти, могили невідомих солдатів, не захоронені останки наших бійців.

Ось такими думками я поділився на цих урочистостях. І вони були звернені, в першу чергу, до моїх односельчан, яким я низько вклоняюся, та жителям Таксобен, села-побратима, навічно пов'язаного трагічними долями і святою пам'яттю з моєю Великою Кісницею. Пам'ять нас усіх примить, але маємо знати всю правду...

Богдан ГАЛАЙКО

НАВІЩО РОЗВІНЧУВАТИ СОВЕТСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ МІФИ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ?

У статті наголошується на важливості розвінчування советських та російських міфів про Другу світову війну в умовах сучасної російсько-української війни. У війні російська сторона активно використовує інформаційний простір та веде боротьбу за свідомість кожного пересічного громадянина України. В основі інформаційної стратегії Росії важ-

ливим чинником є міфологія Другої світової війни, зокрема міф «Великої Отчєственной Войни». Для української перемоги необхідно доносити до широкого загалу правду, якою війна була насправді і скільки брехні створено довкола теми війни минулого.

Ключові слова: російська пропаганда, міф, російсько-українська війна.

The article emphasizes the importance of debunking the Soviet and Russian myths about the Second World War in terms of the contemporary Russian-Ukrainian war. In modern conditions, the Russian side is actively using an information space and is fighting for the consciousness of every ordinary citizen of Ukraine. The mythology of the Second World War, in particular the myth of the “The Great Patriotic War” is at the heart of this information strategy of Russia. For the Ukrainian victory, it is necessary to convey to a broader audience the truth of what the war really was and how many myths were created around the theme of the Second World War.

Key words: Russian propaganda, myth, Russian-Ukrainian war.

2014 р. – розпочалась відкрита збройна агресія Російської Федерації супроти України. Безперечно, свої окупаційні імперські плани кремлівські очільники готували давно. У цій війні російська сторона активно використовує інформаційний простір та веде боротьбу за свідомість кожного пересічного громадянина України. В основі цієї інформаційної стратегії Росії важливим чинником є міфологія Другої світової війни, зокрема міф «Великої Отчєственной Войни».

Західні дослідники Е. Лукас і П. Померанцев називають історичну спадщину радянського періоду, зокрема Другої світової війни, одним із найпотужніших і найефективніших

наративів у російському інструментарії інформаційної війни проти України [1, с.47].

Советська пропаганда та стереотипи ще глибоко присудні у свідомості українців. Про що свідчать соціологічні опитування останніх років. Попри те, що 56 % вважають, що Советський Союз разом із Німеччиною однаково винні у розв'язанні Другої світової війни, водночас близько 52 % учасників опитування поділяють советську інтерпретацію дати 9 травня, вважаючи його днем перемоги у т. зв. «Великій вітчизняній війні» [2]. І лише 6,5 % опитаних вважають, що т. зв. «день перемоги» це пережиток минулого [3]. Такі дані засвідчують когнітивний дисонанс у нашому суспільстві та ставлять сьогодні серйозні виклики перед державною політикою національної пам'яті.

Про значну роль гуманітарної сфери, зокрема історії у сучасній російсько-українській війні акцентують увагу сучасні українські дослідження [4, 5, 6].

Впродовж десятиліть комуністичний тоталітарний режим цілеспрямовано викривляв знання і пам'ять про минуле. Була сформована ціла система історичної міфології, яку сьогодні у своєму арсеналі використовує російська сторона. Все, що не вписується в схему російської міфотворчості, заперечується. У цій схемі, українці не мали права мати власного минулого й розвиватись самостійно, а лише у фарватері старшого брата і лише за калькою російської чи советської історії.

Сучасна Росія продовжує розвивати советські міфи у контексті теми Другої світової війни. Центральним тут є міф «Великой Отечественной войны». Дослідники відзначають, що «поняття «Велика вітчизняна війна» негайно активізує поняття «радянський народ» (...). Якщо поняття «радянський народ» поглинає український і російський народи (а російська пропаганда на цьому наголошує!), то одразу легітимізується твердження «росіяни і українці – один народ» [7].

Також використовуються супутні міфи, приміром «деди воєвали», «Парад Перемоги», які трансформувалися у вже анекдотичні «перемодобесіє», «можем павтаріть», «фашизм не пройдьот» та «геогрієвську ленту», як новітні символи «сілі русскава аружия». У трактуванні роспропаганди «Велика Отечественная Война» триває й до нині, а Москва – єдина опора світового антифашизму. В публічному просторі ворожа пропаганда активно використовує термінологію советської пропагандивної машини, називаючи українську владу «фашистами», українських військових «карателями», тих, хто підтримує українську сторону, «пасобнікі», ті, хто протистоять українцям, «апалченци» тощо. При будь-якій нагоді нав'язується переконання, мовби українці найбільші колаборанти. Російська сторона принципово не хоче визнавати Українського визвольного руху і боротьби УПА, як антинімецького і антирадянського руху опору, в публічній сфері негативно змальовуються лідери та символи української боротьби середини ХХ ст., приміром, постаті Степана Бандери, Романа Шухевича, червоно-чорний прапор тощо.

Варто підкреслити, що Росія просуває ці міфи й на міжнародному рівні, намагається монополізувати перемогу над нацизмом у Другій світовій війні й виправдати свою агресію в сучасному світі. Мовби, «Як ми можемо бути агресорами сьогодні, адже ми звільнили світ від Гітлера». Водночас російська сторона заперечує загальновідомі факти, про які не вигідно згадувати. Приміром, що СРСР брав активну участь у розв'язуванні Другої світової війни, що у складі Червоної армії воювали не лише росіяни, а представники інших народів (зокрема і кілька мільйонів українців, про вагомість матеріальної допомоги союзників, про діяльність заградотрядів тощо.

Наголошуємо, що т. зв. «Велика Вітчизняна війна» – це радянська історіографічна та ідеологічна концепція, яку створив СРСР, та яку дотепер нав'язливо використовує Ро-

сійська Федерація як альтернативу до терміна «Друга світова війна» зі сподіванням зберегти вплив на Україну та пострадянські республіки. Але «Велика Вітчизняна війна» і Друга світова – не тотожні поняття, і хронологічно, ні географічно, ні історично [8].

Розуміємо, що у сучасному російсько-українському інформаційному протистоянні ведеться не війна пам'ятей, а війна пам'яті з ворожою советсько-російською пропагандою.

Міф «Великої Отчественной Войни» – основа советської ідентичності та творення советського народу. 9 травня, як День Перемоги і центральне державне свято, ще один міф цієї тематики. А міф «Великої Перемоги» є намаганням провести реабілітацію советської влади за жахливі злочини, створити новітній певний героїчний ореол. Водночас Сталін постає не головним злочинцем і катом, а успішним менеджером та захисником світу від «коричневої чуми».

Новітня реанімація міфу російською стороною відбулася на початку 2000-х років, з приходом до влади В. В. Путіна.

Просуванню їх в Україні завадила Помаранчева революція 2004 року та обрання Президентом В. Ющенко. В цей час між Україною та Росією розгорілася справжня «історична війна» [6, с. 69]. Історія стає ареною боротьби, в Україні активізується дослідження Українського визвольного руху, розпочинається відкриття архівів радянських спецслужб. Врешті, у 2006 р. створено Український інститут національної пам'яті, як центральний орган влади зі спецстатусом, який покликаний реалізувати державну політику пам'яті.

У 2005 р. у Москві відбувається гучне святкування 60-річчя Перемоги. Події в Україні активізували спроби експорту советських і російських міфів, пов'язаних з Другою світовою війною, за кордон (насамперед постсоветський простір) через використання телебачення, кіно, літератури, намагання написання спільних російсько-українських підручників з історії тощо. Саме в цей саме час запускається кампанія поширення

«георгієвської ленти», як символіки поширення «руссава міра» та «сіли руссава аружия».

Проросійський вектор повернувся у 2010 р. після обрання на пост Президента України В. Януковича. В цей час відбуваються гучні спільні щорічні святкування 9 травня, Верховною Радою прийнято окремих закон про використання т. зв. «прапора перемоги» (насправді советського червоного). З ініціативи народного депутата Партії регіонів Вадіма Калесніченка була спроба запровадити в законодавче поле України російський досвід історичних законів, які мали закріпити советське бачення війни (кілька законопроектів у пакеті т. зв. «диктаторських законів», прийнятих ВР 16 січня 2014 р.). Відчутні зміни відбулися і в освітній сфері, насамперед за сприяння міністра освіти Д. Табачника. Було ініційовано зміни в шкільні програми і підручники, звідки вилучались згадки про Український визвольний рух, Голодомор – як геноцид українців, в офіційну термінологію повернуто термін «Велика вітчизняна війна» тощо.

Ці всі речі вдалося зупинити у 2014 р. завдяки Революції Гідності. Водночас у своїй відкритій збройній агресії російські сили в Україні спирались на острівки з советською ідентичністю, які впродовж останнього чверть століття підживлювались міфами Другої світової війни.

У 2014 році вдалося перезавантажити роботу Українського інституту національної пам'яті, повернути статус, що був знівельований за час правління В. Януковича. Як зазначив тогочасний очільник УІНП В. В'ятрович, «Міфи про війну колишню стали зброєю у війні теперішній» [9]. Тому, одразу було спрямовано зусилля аби їх розвінчувати.

Інститутом було запроваджено нові комеморативні практики та підходи з вшанування пам'яті загиблих в часі Другої світової війни, новий символ – мак пам'яті, на законодавчому рівні нову дату – 8 травня, як День пам'яті та примирення, щорічну мистецьку акцію «Перша хвилина миру».

Створено окремий інформаційний ресурс – «Українська друга світова», низка виставок, щорічні інформаційні та методичні матеріали. Цікавим став проєкт «Війна і міф», до якого було долучено провідних науковців з теми, розвінчано більше 30 найбільш поширених міфів про Другу світову, створено кілька промоційних відеороликів тощо [10].

Важливо дивитися на тему Другої світової війни з українського виміру. Адже на українських землях тоді точилася ціла низка війн: березень 1939 р. – окупація Карпатської України хортистською Угорщиною; німецько-польська війна 1939-1945 (регулярна і підпільна); польсько-радянська 1939 р.; радянсько-румунська 1940-1945 рр.; німецько-радянська 1941-1945 рр.; німецько-українська 1941-1944 рр.; радянсько-угорська 1941-1945 рр. (як частина німецько-радянської); польсько-українська 1942-1947 рр (підпільна); радянсько-українська 1939 – 1954 рр. (підпільна). Бойові дії для українців розпочались ще до офіційного початку Другої світової війни – у березні 1939 р. і не закінчились у 1945 р.

Трагедія українців сер. ХХ ст. полягала у бездержавності. Коли, доводилося воювати у арміях різних країн, захищаючи доволі часто чужі інтереси й слугувати «гарматним м'ясом» на фронті. Єдина формація, що воювала за незалежну Українську державу, була УПА. У 1944 р. з вигнанням нацистів з території України, не прийшло визволення – повернувся попередній окупант, комуністичний тоталітарний режим, репресії й голодомори продовжились. Україна дійсно стала «кривавими землями», як про це писали західні дослідники. Вражають демографічні втрати українців (8-10 млн.) та інфраструктурні руйнування (сумарно завдані збитки сьогодні оцінюють у понад 400 млрд. крб. або бл. 150 млрд. доларів США).

Злочини проти людяності Третього Райху досліджені і засуджені. Натомість злочини комуністичного режиму ще досліджуються та чекають міжнародного засудження (Катин-

ський розстріл, знищення політв'язнів у Західній Україні у червні 1941 р., підриг Дніпрогесу 18 серпня 1941 р., використання у боях незброєних українських селян («чорної піхоти»), депортації українців, та ін.).

Тому сьогодні у протидії російській агресії важливо розвинувати сосетсько-російські міфи довкола теми Другої світової війни, доносити до широкого загалу правду, якою війна була насправді і скільки брехні створено довкола теми війни минулого.

Попереду ще багато роботи, бо боротьба триває...

Джерела та література:

1. Lucas, E., Pomerantsev, P. *Winning the Information War: Techniques and Counter-Strategies in Russian Propaganda.* – Center for European Policy Analysis, Washington, 2016. – 64 р.
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-56-vidsotkiv-ukraintsiv-vvzhayut-srsr-vidpovidalnym/30593845.html>
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu>
4. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валєвський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. – Київ : НІСД, 2019. – 144 с.
5. Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна. – Київ : К.І.С., 2019. – 99 с.
6. Розумний О. Російська політика пам'яті як складова гібридної агресії проти України: технологія, результативність, способи протидії. *Стратегічні пріоритети.* 2017. № 3 (44). С. 67 – 77.

7. Рубан Ю. 70-та річниця перемоги над нацизмом як виклик для української державної політики [Електронний ресурс]. *Historians.in.ua*. – 28.10.2014. – Режим доступу : <http://historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/1316-yurii-ruban-70-richnytsia-peremohy-nad-natsyzmom-iak-vyklyk-dlia-ukrainskoi-derzhavnoi-polityky>
8. Міф 1. Велика Вітчизняна війна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ww2.uinp.gov.ua/mif-1-velyka-vitchyznyana-vijna/>
9. Про проєкт “Війна і міф: невідома Друга світова”. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ww2.uinp.gov.ua/pro-proekt-vijna-i-mif-nevidoma-druga-svitova/>
10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/poshuk/materialy?term=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0%20%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андріяш Любов Гаврилівна, краєзнавець, вчителька історії ЗЗСО I – III ст. № 2, смт Крижопіль.

Афанасієва Маргарита Олександрівна, студентка 2-го курсу Вінницького національного технічного університету.

Баженов Лев Васильович, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук.

Басістий Ігор Васильович, учитель історії, географії, правознавства, громадянської освіти Лучинецького ліцею Вендичанської селищної ради Могилів-Подільського району.

Беккер Раїса, колишня жителька міста Могилів-Подільського.

Богацька Тетяна Русланівна, учениця 9 класу Білянської гімназії Чернівецької селищної ради.

Вербицький Пантелеймон Дмитрович, учитель історії, вчитель-методист опорного навчального закладу «Заклад загальної середньої освіти I – III ступенів с. Велика Кісниця Ямпільської міської ради Вінницької області», керівник пошукового клубу «Пам'ять».

Войтович Валерій Васильович, викладач суспільних дисциплін ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж», член правління Вінницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Галайко Богдан Миколайович, кандидат історичних наук, начальник Центрального міжрегіонального відділу Українського інституту національної пам'яті.

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Гребеньова Валентина Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Гудзь Анастасія, учениця Яришівської середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів

Дорофійчук Олена Сергіївна, студентка 2 курсу ВСП «Могилів-Подільський технологічно-економічний фаховий коледж ВНАУ».

Завидовський Богдан, учень 10 класу ліцею № 3 міста Могилева-Подільського.

Залудяк Ангеліна Олександрівна, здобувач освіти опорного закладу Борівський ліцей (с. Пелинівка Могилів-Подільського району).

Ковальова Людмила Юріївна, студентка I курсу факультету фінанси і облік Університету банківської справи (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Корогода Микола Петрович, викладач суспільних дисциплін ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж».

Країло Олександра Олександрівна, учениця 10 класу Лучинецького ліцею Вендичанської селищної ради Могилів-Подільського району.

Максимчук Олександр Володимирович, учитель Слободо-Шлишковецького ліцею.

Мельник Софія Вадимівна, учениця 11-А класу ліцею № 4 міста Могилева-Подільського.

Мовчанюк Аліна, студентка 1 курсу ВСП «Могилів-Подільський технологічно-економічний фаховий коледж ВНАУ».

Невіньська Галина Борисівна, учителька історії Мурованокуриловецької середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів № 2.

Носулько Богдан Русланович, учень 10 класу Слободо-Шлишковецького ліцею.

Погребняк Вікторія, учениця 11 класу Мурованокуриловецької середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів № 2, учасниця загону «Пошук».

Скловський Павло, учень Яришівської середньої загальноосвітньої школи I – III ступенів.

Скорук Петро Михайлович, письменник, журналіст, волонтер (м. Вінниця).

Соляр Анатолій Петрович, викладач історії ВСП «Могилів-Подільський технолого-економічний фаховий коледж ВНАУ», член Національної спілки краєзнавців України.

Стецюк Віталій, студент I курсу ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж».

Стецюк Григорій Анатолійович, учитель історії Могилів-Подільської гімназії № 2.

Трахтенберг Леонід Михайлович, бібліотекар програми «Клуб» Вінницького БСЦ «Хесед Емуна», директор Вінницького музею Голокосту (на громадських засадах).

Трачук Ніколіна, учениця ОЗ «Вендичанський ліцей», смт Вендичани Могилів-Подільського району.

Френтій Денис, студент II курсу ДВНЗ «Могилів-Подільський монтажно-економічний коледж».

Черняк Василь Васильович, вчитель історії та правазнавства Білянської гімназії Чернівецької селищної ради, член Національної спілки краєзнавців України.

Наукове видання

МОГИЛІВЩИНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

**Матеріали запланованої
на 15 березня 2022 р.
Могилів-Подільської
науково-краєзнавчої конференції**

На обкладинці використано світлини:

- пам'ятника Миколі Буянову –
учаснику руху Опору в Італії;
- пам'ятника на могилі загиблих воїнів;
- пам'ятний знак жертвам нацистських
концтаборів і гетто;
– ДОТу № 112
у Могилеві-Подільському

Видавець: ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 28.02.2022
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 11,625.
Друк офсетний. Наклад 150 прим. Зам. 16.
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел. / факс: (0432) 52-08-02